

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՏԵՏՐԵՐ

«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ» Ուճքսագիտական ՀԱՆՐԱՍԻ ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1(1). 2007

ՀՀ ԱՋԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԵԹՈՂԻԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

О МЕТОДОЛОГИИ РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РА

ON RA NATIONAL SECURITY STRATEGY
ELABORATION METHODOLOGY

ՀՀ ՊԱՆԵՊՏԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱՏՏՄԱՏ ԿԱՆՁԱԿՆԻ ԱՆՎԱՆ
ԱՋԳԱՅԻՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՇԵՏԱՂՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՏԵՏԻՏՈՒՏ

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՏԵՏՐԵՐ

Լույս է տեսնում 2007 թվականից տարին չորս անգամ

1 (1). 2007

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

- Քոբանջյան Հ. Ս.
(նախագահ)
Չիլինգարյան Գ. Ս.
(գլխավոր խմբագիր)
Աղաբեկյան Ա. Ա.
Այդինյան Ռ. Ա.
Արթիամով Է. Ա.
Գասպարյան Վ. Ս.
Գասպարյան Տ. Շ.
Գրիգորյան Մ. Ս.
Իսախանյան Մ. Ռ.
Իսրայելյան Վ. Ս.
Խաչատուրով Յ. Գ.
Կարապետյան Մ. Ն.
Մարգարյան Վ. Հ.
(գլխ. խմբ. տեղակալ)
Մարտիրոսյան Ս. Ս.
Մարտիրոսով Լ. Ա.
Մելքոնյան Գ. Գ.
Մելքոնյան Մ. Գ.
Միրզաբեկյան Ա. Ռ.
Նազարյան Ա. Ս.
Շաղյան Պ. Ա.
Սարկիսյան Մ. Ս.
Սեդրակյան Ս. Գ.
Տեր-Գրիգորյանց Ն. Գ.
Փարսադանյան Ա. Մ.
Քոչունց Կ. Գ.
Օհանյան Ս. Մ.

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Հայաստանի Հանրապետության Վարչապետ Սերժ Սարգսյանի ողջույնի խոսքը 8

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի Նախագահ Ս. Սարգսյանի «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի մշակում» գեկուցումը՝ ներկայացված Միջգերատեսչական հանձնաժողովին 11

Հ. Ս. Քոբանջյան, Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության միջգերատեսչական մշակման մեթոդաբանության մասին 19

Հ. Ս. Քոբանջյան, Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ուղեցույցները Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության համատեքստում 31

I. Ներածություն 34

II. Հայկական սփյուռքի և հայկական ազգային պետության աշխարհառազմավարական առումները 36

III. Հայաստանում իրավունքի զարգացող ժողովրդավարական գերակայությունը 39

IV. Կովկասյան պետությունների անվտանգության ուղղվածությունը և ժողովրդավարական առաջընթացի սահմանափակությունը 44

V. Հայաստանի համագործակցությունը անվտանգության ոլորտում. դեպի միջազգային միջավայր կողմնորոշման ռազմավարական համատեքստը	46
VI. Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության մշակում	51
VII. Եզրակացություն	74
<i>ՀԱՎԵԼՎԱԾ. Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության ճեպագիր (կիրառական հեղափոխություն)</i>	
1. Հայաստանը և միջազգային հանրությունը	78
2. Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության սկզբունքները	79
3. Հայաստանի ազգային անվտանգությանն ուղղված մարտահրավերները. Ազգային անվտանգության ռազմավարություն	80
3.1. Հայաստանի ներքին անվտանգության ռազմավարությունը	82
3.2. Հայաստանի արտաքին անվտանգության ռազմավարությունը ...	85
4. Համահայկական ինտեգրման ռազմավարություն	108
5. Պաշտպանական բարեփոխումների ռազմավարություն	109
6. Եզրակացություն. Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության գերակայությունները	112
Համարի ամփոփում՝	
– ռուսերեն	114
– անգլերեն	123

ԳԻՏԱԽՈՐՀՐԴԱՏՎԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

- Ռ. Վ. Աղուզումցյան*, հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
 - Ն. Հ. Առաքելյան*, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,
 - Բ. Ե. Բաղդասարյան*, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,
 - Հ. Ա. Գևորգյան*, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,
- Ռ. Գ. Գևորգյան*, երկրաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
 - Ա. Հ. Թռչունյան*, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,
 - Վ. Մ. Հարությունյան*, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,
 - Պ. Մ. Հեղունի*, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,
 - Ա. Հ. Մանթաշյան*, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,
- Է. Գ. Մինասյան*, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
- Մ. Մ. Միրիջանյան*, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
- Կ. Ա. Մոսոյան*, տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
 - Յու. Ա. Չիլինգարյան*, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,
 - Վ. Ա. Սարգսյան*, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,
 - Հ. Ա. Միսակյան*, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

«РАБОЧИЕ ТЕТРАДИ»

ПРИЛОЖЕНИЕ К ВОЕННО-НАУЧНОМУ ЖУРНАЛУ «АЙКАКАН БАНАК»
ИНСТИТУТА НАЦИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ИМЕНИ ДРАСТАМАТА КАНАЯНА
МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

№ 1 (1). 2007

Издается с 2007 г. 4 раза в год

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Котанджян Г. С. (председатель), *Чилингарян Д. С.* (гл. редактор),
Агабекян А. А., Айдинян Р. А., Априамов Э. А., Гаспарян В. С., Гаспарян Т. Ш.,
Григорян М. С., Исаханян М. Р., Израелян В. С., Карапетян М. Н., Кочунц К. Г.,
Маргарян В. Г. (зам. гл. редактора), *Мартirosов Л. А., Мартirosян С. С.,*
Мелконян Г. Г., Мелконян М. Г., Мирзабекян А. Р., Назарян А. С.,
Оганян С. М., Парсаганян А. М., Саркисян М. С., Седракан С. Г.,
Тер-Григорьянц Н. Г., Хачатуров Ю. Г., Шагян П. А.

СОДЕРЖАНИЕ

Приветственное слово Премьер-министра Республики Армения г-на Сержа Саргсяна	8 (9)*
Доклад Председателя Межведомственной комиссии по координации разработки проекта Стратегии национальной безопасности Республики Армения С. Саргсяна «Разработка проекта Стратегии национальной безопасности РА», представленный Межведомственной комиссии	11
<i>Г. С. Котанджян.</i> О методологии межведомственной разработки Стратегии национальной безопасности Республики Армения	19
<i>Г. С. Котанджян.</i> Ориентиры разработки Стратегии национальной безопасности Армении в контексте архитектуры региональной безопасности Южного Кавказа	31
I. Введение	34
II. Геостратегические аспекты Армянской Диаспоры и армянского национального государства	36
III. Развивающееся в Армении демократическое верховенство права	39
IV. Направленность безопасности Кавказских государств и ограниченность продвижения демократии	44

* Цифры в скобках обозначают страницу, с которой начинается текст на русском языке.

V. Сотрудничество Армении в сфере безопасности: стратегический контекст ориентированности на международную среду	46
VI. Разработка архитектуры региональной безопасности Южного Кавказа	51
VII. Заключение	74
<i>ПРИЛОЖЕНИЕ. Очерк Стратегии национальной безопасности Армении (практическое исследование)</i>	
1. Армения и международное сообщество	78
2. Принципы Стратегии национальной безопасности	79
3. Вызовы безопасности Армении: Стратегия национальной безопасности	80
3.1. Стратегия внутренней безопасности Республики Армения	82
3.2. Стратегия внешней безопасности Республики Армения	85
4. Стратегия общеармянского интегрирования	108
5. Стратегия оборонных реформ	109
6. Заключение: приоритеты Стратегии национальной безопасности Республики Армения	112
Резюме по номеру:	
— на русском	114
— на английском	123

НАУЧНО-КОНСУЛЬТАЦИОННЫЙ СОВЕТ:

- Р. В. Агузумцян*, кандидат психологических наук, доцент;
Н. У. Аракелян, академик НАН РА;
В. М. Арутюнян, академик НАН РА;
Г. Е. Багдасарян, академик НАН РА;
Г. А. Геворкян, академик НАН РА;
Р. Г. Геворкян, доктор геологических наук, профессор;
П. М. Геруни, академик НАН РА;
А. А. Манташян, академик НАН РА;
Э. Г. Минасян, доктор исторических наук, профессор;
М. М. Мириджаниян, доктор медицинских наук, профессор;
К. С. Мосоян, доктор технических наук, профессор;
В. С. Саркисян, академик НАН РА;
А. С. Сисакян, доктор медицинских наук, профессор;
А. А. Трчунян, член-корреспондент НАН РА;
Ю. С. Чилингарян, академик НАН РА

«WORKING NOTEBOOKS»

APPENDIX TO THE DEFENSE-ACADEMIC QUARTERLY «HAIKAKAN BANAK»
DRASTAMAT KANAYAN INSTITUTE FOR NATIONAL STRATEGIC STUDIES
MINISTRY OF DEFENSE, THE REPUBLIC OF ARMENIA

№ 1(1). 2007

Is published from 2007 4 times a year

EDITORIAL BOARD

Kotanjian H. S. (Chairman), *Chilingaryan D. S.* (Editor-in-Chief),
Aghabekyan A. A., *Apreamov E. A.*, *Gasparyan T. Sh.*, *Gasparyan V. S.*,
Grigoryan M. S., *Idynyan R. A.*, *Isakhanyan M. R.*, *Israelyan V. S.*,
Karapetyan M. N., *Khachatourov Y. G.*, *Kotchunts K. G.*,
Margaryan V. H. (Deputy Editor-in-Chief), *Martirosyan S. S.*,
Martirossov L. A., *Melkonyan G. G.*, *Melkonyan M. G.*,
Mirzabekyan A. R., *Nazaryan A. S.*, *Ohanyan S. M.*,
Parsadanyan A. M., *Sarkissyan M. S.*, *Sedrakyan S. G.*,
Shadyan P. A., *Ter-Grigoryants N. G.*

CONTENTS

Welcoming Address of the Prime Minister of the Republic of Armenia Mr. Serzh Sargsyan	8 (10)*
The presentation of the Chairman of the Draft National Security Strategy Elaboration Interagency Commission the Honorable Serzh Sargsyan «Developing Draft National Security Strategy of the Republic of Armenia»	11
<i>H. S. Kotanjian.</i> On the methodology of the Republic of Armenia's National Security Strategy Interagency Elaboration	19
<i>H. S. Kotanjian.</i> Guidelines on developing Armenian National Security Strategy in the context of regional security architecture of the South Caucasus	31
I. Introduction	34
II. Geo-strategic aspects of the Armenian Diaspora and the Armenian national State	36
III. Developing democratic Rule of Law in Armenia	39
IV. Security bias of the Caucasus States and limitation of democratic progress	44

* Numbers in brackets mean the page of the text in English.

V. Armenia's security cooperation: the strategic context of orientation in international environment	46
VI. Developing a regional security Architecture in the South Caucasus	51
VII. Conclusion	74
 <i>APPENDIX. Blueprint of Armenia's National Security Strategy (applied research)</i>	
1. Armenia and International Community	78
2. Principles of National Security of the Republic of Armenia . . .	79
3. Challenges to Armenia's national security: National Security Strategy	80
3.1. Armenia's Internal Security Strategy	82
3.2. Armenia's External Security Strategy	85
4. Pan-Armenian Integration Strategy	108
5. Defense Reforms Strategy	109
6. Conclusion: Priorities in Armenia's National Security Strategy	112
 Summary of this issue:	
—in Russian	114
—in English	123

SCIENTIFIC-ADVISORY COUNCIL:

- R. V. Aghouzumtsian*, Candidate of Psychological Sciences, Docent;
- N. H. Arakelian*, Full Member, NAS RA;
- G. Y. Baghdassarian*, Full Member, NAS RA;
- Y. S. Chilingarian*, Full Member, NAS RA;
- H. A. Gevorkian*, Full Member, NAS RA;
- R. G. Gevorkian*, Doctor of Geological Sciences, Professor;
- V. M. Haroutyunian*, Full Member, NAS RA;
- P. M. Herouni*, Full Member, NAS RA;
- A. H. Mantashian*, Full Member, NAS RA;
- E. G. Minasyan*, Doctor of Historical Sciences, Professor;
- M. M. Miridjanian*, Doctor of Medical Sciences, Professor;
- K. S. Mossoyan*, Doctor of Technical Sciences, Professor;
- V. S. Sargsian*, Full Member, NAS RA;
- H. S. Sissakian*, Doctor of Medical Sciences, Professor;
- A. H. Trchounian*, Fellow Correspondent, NAS RA

Ի գիտություն հեղինակների և ընթերցողների

«Աշխատանքային տետրերը» լույս են ընծայվում որպես ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հավելված՝ ընդգրկված ԲՈՀ-ի կողմից հաստատված «Դոկտորական և քեկնածուական առեմախտությունների արդյունքների հրապարակման համար ընդունելի ամսագրերի ցանկում»:

Հեղինակները պետք է վկայալուծեն օգտագործված առավել կարևոր աղբյուրները:

Հեղինակները պատասխանատու են հոդվածներում բերվող փաստերի հավաստիության և զաղտնիության պահանջների պահպանման համար:

Հեղինակների դիրքորոշումը պարտադիր չէ, որ համընկնի խմբագրության դիրքորոշման հետ:

Դիագրամները, սխեմաները, գծագրերը, նկարները, լուսանկարները պետք է լինեն հստակ, տպագրության համար պիտանի:

Հոդվածներում պետք է վերծանված լինեն օգտագործվող հապավումները:

Ձեռագրերը հետ չեն վերադարձվում:

Հոդվածները հրապարակվում են պարտադիր գիտական փորձաքննության անցնելուց հետո:

Նյութերի մասամբ կամ ամբողջությամբ արտատպումը բույլատրվում է միայն խմբագրության գրավոր համաձայնությամբ:

К сведениям авторов и читателей

«Рабочие тетради» издаются в качестве приложения к военно-научному журналу «Айкакан банак» ИНСИ МО РА, включенному в утвержденный ВАК-ом «Список приемлемых журналов для публикации результатов докторских и кандидатских диссертаций».

Авторы должны давать сноски на использованные наиболее важные источники.

Авторы ответственны за достоверность и несекретность фактов, приводимых в статьях.

Позиции авторов не обязательно совпадают с позицией редакции.

Диаграммы, схемы, чертежи, рисунки, фотографии должны быть исполнены в четком изображении, пригодными для печати.

В статьях должны быть раскрыты употребляемые аббревиатуры.

Рукописи не возвращаются.

Статьи публикуются после прохождения обязательной научной экспертизы.

Перепечатка частично или полностью материалов допускается только с письменного разрешения редакции.

For the information of the authors and readers

The «Working papers» is published as an appendix to the defense-academic quarterly «Haikakan banak» of the INSS, MoD, RA which is included into «The list of acceptable magazines for the publication of the results of doctors and candidates' dissertations», affirmed by the Superior Attesting Commission.

Authors should give footnotes for the most important sources used.

Authors are responsible for the accuracy and the non-confidential nature of the facts given in the articles.

Opinions expressed herein are those of the authors and are not necessarily those of the editorial board.

Diagrams, schemes, drawings, pictures and photos should be of a clear print quality.

Please explain used acronyms.

Manuscripts are not returned.

Articles get published after obligatory academic examination.

Partially or fully re-printing of materials is allowed only by written permission of the editorial staff.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՉԱՊԵՏ
ՍԵՐԺ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ
ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ

Ողջունում եմ ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի «Աշխատանքային տեղերի» առաջին համարի լույսընծայումը:

Գոհունակությամբ նշում եմ, որ «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հավելվածի հիմնումը կատարվեց նախանշված ժամկետում, համաձայն Ինստիտուտի կանոնադրության, որը հաստատվեց մեր ազգային պետականության պատմության մեջ առաջին ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ժամանակաընթացքում: Ինստի-

տուտը գործուն մասնակցություն ունեցավ ռազմավարության միջգերատեսչական մշակման աշխատանքներում և դեռ ունի շատ խնդիրներ՝ կապված արտաքին և ներքին անվտանգության միջավայրներում զարգացումների ուսումնասիրման հետ: «Աշխատանքային տեղերը» կոչված են մասնագիտական շրջաններին հասցնելու Ինստիտուտի վերլուծական կենտրոնի փորձագետների, ինչպես նաև Ինստիտուտի հետ աշխատակցող մասնագետների մշակումները, որոնք նվիրված են Հայաստանի անվտանգության հետ առնչվող հիմնախնդիրների հետազոտական մոնիտորինգին՝ Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի կողմից 2007 թ. փետրվարին հաստատված ՀՀ գլխավոր քաղաքական փաստաթղթի նպատակներին համապատասխան:

Թույլ տվեք հաջողություններ մաղթել նոր գիտական հրատարակությանն ու Ինստիտուտին Հայաստանի և հայության անվտանգության շահերին ծառայելու գործում:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՎԱՐՉԱՊԵՏ

Ս. ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО
ПРЕМЬЕР-МИНИСТРА РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
Г-НА **СЕРЖА САРГСЯНА**

Приветствую издание первого номера «Рабочих тетрадей» Института национальных стратегических исследований МО РА.

С удовлетворением отмечаю, что учреждение приложения к военно-научному журналу «Айкакан банак» произошло в намеченные сроки в соответствии с Положением Института, утвержденным в процессе разработки первой в истории нашей национальной государственности «Стратегии национальной безопасности». Институт принял деятельное участие в процессе межведомственной разработки Стратегии, но перед ним стоят еще многие задачи, связанные с изучением динамики изменений во внешней и внутренней безопасностных средах. «Рабочие тетради» призваны доводить до профессиональных кругов разработки экспертов Аналитического центра Института, а также сотрудничающих с ним специалистов, посвященные исследовательскому мониторингу безопасностных проблем Армении в соответствии с целями главного политического документа РА, утвержденного в феврале 2007 г. Президентом Робертом Кочаряном.

Позвольте пожелать новому научному изданию и Институту успехов в служении интересам национальной безопасности Армении и армянства.

ПРЕМЬЕР-МИНИСТР
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

С. САРГСЯН

WELCOMING ADDRESS OF THE PRIME MINISTER
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
MR. **SERZH SARGSYAN**

I welcome the publication of the first issue of «Working notebooks» of the Institute for National Strategic Studies, MoD RA.

I note with satisfaction that the establishment of this appendix of defense-academic quarterly «Haikakan Banak» has been carried out within scheduled dates in accordance with the Bylaw of the Institute, which was approved in the course of development of the «National Security Strategy»—the first such a political document in the history of our national statehood. The Institute did participate actively in the Strategy interagency elaboration and still has many tasks connected with the study of the dynamics of the external and domestic security environments. The «Working notebooks» aims at bringing the developments of the experts of the Institute's Analytical Center, as well as those of the specialists cooperating with them, to the notice of the professional circles. These elaborations are devoted to the research monitoring of Armenia's security problems in compliance with the goals of the RA key political document approved by the President Robert Kocharyan in February, 2007.

Let me wish the new academic issue and the Institute every success in serving the interests of the national security of Armenia and the Armenian people.

PRIME MINISTER
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

S. SARGSYAN

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԾԻ
ՄՇԱԿՈՒՄ**

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
(ԱԱՌ) ՆԱԽԱԳԾԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ
ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՎԱԾ
ՋԵԿՈՒՑՈՒՄ

ՄԵՐԺ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱԳԾԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ
ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԱԽԱԳԱՀ,
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ,
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

2006 թ. ՓԵՏՐՎԱՐ

ԱՍՈՒ Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑ. ԳԼԽԱԿՈՐ ՓՈԽԵՐ

- **ՆԱԽԱՊԱՏՐՎԱՏԱԿԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՓՈԽ** (ԱՍՈՒ Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ՈՌԻՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ԵՎ ԱՄԵՐԻԿՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՅՈՒՐԱՑՈՒՄ ԱՌԱՋԱՏԱՐ ԿԵՆՏՐՈՆՆԵՐՈՒՄ` ՀՀ ԱՍՈՒ Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ԱԿԱԴՆԵՄԻԱԿԱՆ ՍՏԱԺԱԿՈՐՈՒՄ ԵՎ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ, ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼԱՍԱՐԱՆԻ (ՊԱՀ) ԱԶԳԱՅԻՆ ՈԱԶՄԱԿԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ (ԱՈՀԻ) ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՄԱՆԱԿԻ ԱՏԵՂԾՄԱՆ ՆԱԽԱԳԾԻ ՄՇԱԿՈՒ ՈՒ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ)
- **ՆԵՐՔԻՆ ԳԼԽԱԿՈՐ ՓՈԽ** (ՀՀ ԱՍՈՒ Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՄԻԶԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԻ (ԶԵԿՈՒՑՄԱՆ) ՄՇԱԿՈՒՄ ԵՎ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ, ԱՍՈՒ Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԻԶԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ԱՏԵՂԾՈՒՄ, ԿԵՐՏՆԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՄՓՈԹՈՒՄ ԵՐԿՈՒ ՓՈԽԿԱՊԿԱԾ ՓԱՍՏԱԹՂԹԻ ԶԵՎՈՎ` ԱՍՈՒ Ի ՆԱԽԱԳԻԾ ԵՎ ԱՍՈՒ Ի ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՈՒՂՈՒԹՅԱՄԲ ԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ՆԱԽԱԳԾԵՐԻ ՓԱԹԵԹ)
- **ԱՐՏԱՔԻՆ ՓՈՐՉԱՔՆՆԱԿԱՆ ՓՈԽ** (ՓՈՐՉԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԿԱԵՆԼՊԱՏՆԻ, ԲՐՅՈՒՄԵՆԻ, ՄՈՍԿՎԱՅԻ ԱՌԱՋԱՏԱՐ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆՆԵՐՈՒՄ)
- **ՆԵՐՔԻՆ ԱՄՓՈԹՅՉ ՓՈԽ** (ՄԻԶԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՂ ՈՒ ԳԻՏԱԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ, ԱՍՈՒ Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ ԱԿԱԴՆԵՄԻԱԿԱՆ ՀԱՆՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ` ՀԱՄԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈՐՉԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՅՈՒԹՅԱՄԲ, ԲԱՑ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆՈՒՄ)

**ՆԱԽԱՊԱՏՐՎԱՏԱԿԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՓՈԽ
ԱՍՈՒ Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ՆԱԽԱՄԵԿՆԱՐԿԱՅԻՆ ՓՈԽ (1992–1996 ԹԹ.).
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ՈՌԻՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԿԵՐՆԵՐԻ ՀԵՏ**

1992 թ.
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌՈՒՄՆԵՐԻ ԿԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ ՈՂ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱԿԱԴՆԵՄԻԱՅԻ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏԱԶՈՏՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆՈՒՄ ԵՎ ՈՂ ԶՈՒՒ ԳԸ ՈԱԶՄԱԿԱՆ ԱԿԱԴՆԵՄԻԱՅԻ ՈԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՄԲՈՆՈՒՄ

1992 թ.
«ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՌՈՒՄՆԵՐԸ» ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ ՈՂ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԱՈՐԵՆԹԵՐ ԿԱՌԱԿԱՐՄԱՆ ՈՌԻՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ԱԿԱԴՆԵՄԻԱՅԻ ԱՌԱՋԱՏԱՐ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԱՏԿՈՒԹՅԱՄԲ ԵՎ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄ ՀՀ ՊՆ-Ի ԿՈՂՄԻՑ

1996 թ.
ՈԱԶՄԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՌԻՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ԱԿԱԴՆԵՄԻԱՅԻ ՀԵՏ ՀԱՄԱՏԵՂ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐ

(ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ)

**ԱԱՌ-Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԵԿՆԱՐԿԱՅԻՆ ՓՈՒԼ (1998–2001 ԹԹ.).
ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՂԱՅՆՈՒՄ**

ՅՈՒՐԱՑՎԱԾ ՈՒՄԱՍՏԱՆՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱԿԵՆՈՒՄ
ՆՈՐ ԱՐԵՎԿԱՏՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՄԸ՝

1998 թ.

ԶՈՐՋ ՄԱՐՇԱԼԻ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԳԵՆԵՐԱԼԱԿԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑՆԵՐԻ
«ԱԱՌ-Ի ԶԵՎԱԿԵՐՊՈՒՄ ԵՎ ՈԱԶՄԱԿԱՐԱԿԱՆ ՓՈՓՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ» ԾՐԱԳԻՐ

2001 թ.

ԱՄՆ-Ի «ՈՒՆԵՂ» ԿՈՐՊՈՐԱՑԻԱՅԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻ
«ՆՈՐ ՈԱԶՄԱԿԱՐԱԿԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ. ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՈՒ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐՈՒՇՈՒԹՅՈՒՆ 21-ՐԴ ԴԱՐԻ ՀԱՄԱՐ» ԾՐԱԳԻՐ

(ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ)

**ԱՄՆ-Ի ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱՍՍԱՐԱՆՈՒՄ ԱԱՌ-Ի
ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՅՈՒՐԱՑՄԱՆ ՓՈՒԼ (2003–2004 ԹԹ.).**

2003–2004 թթ.

ԱԱՌ-Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՂԱՅՆՄԱՆ ՆՊԱՏԱԿՈՎ
ՀԱՄԱԿԱՐԳՎԱԾ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱՍՍԱՐԱՆԻ (ՊԱՀ) ՀԵՏ
ՆՐԱ ՀԵՏԵՎՅԱԼ ԲԱԴԱԴՐԱՏԱՐԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՄԸ.

- ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԴՊՐՈՑ (ԱԱԴ),
- ԱԶԳԱՅԻՆ ՈԱԶՄԱԿԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ (ԱՌՀԻ),
- ԱԶԳԱՅԻՆ ՈԱԶՄԱԿԱՆ ՔՈՒՇԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ,
- ՆԱՏՕ-Ի ՇՏԱԲԱՅԻՆ ՍՊԱՆԵՐԻ ԴԱՍԸՆԹԱՑՆԵՐԻ (ՆԱՏՕ-Ի ՇՄ) ԾՐԱԳԻՐ:

**ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏԱԿԱՆ ՀԻՄՔԱՅԻՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ
ՄՇԱԿՈՒՄ (2004–2005 ԹԹ.)**

2003-2004 ԹԹ.

ՊԱՀ-Ի ՄԱՍՆԱԾՅՈՒԴԵՐՈՒՄ ԿԱՏԱՐԿԱԾ (2005 Թ. վերախմբման գրված)
ՄԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԱՈՒ-Ի
ՄՇԱԿՄԱՆ ԳԻՏԱՄԵԹՈՂԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔ

2004 Թ.

ՊԱՀ-Ի ԱՈՀԻՈՒՄ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՈՀԻ-Ի՝ ՈՐՊԵՍ ՈԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՄՇԱԿՄԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՂ
ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ ՆԱԽԱԳԾԻ
ՄՇԱԿՈՒՄ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴՈՒՄ

**ՆԵՐՔԻՆ ԳԼՆԱԿՈՐ ՓՈՒԼ
ԱԱՈՒ-Ի ՄԻԶԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ ՀԱՄԱՐ
ՀԻՄՔԱՅԻՆ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՏԵՔՍՏԻ ԱՏԵՂԾՈՒՄ**

2004–2005 ԹԹ.

ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻ ԿՈՂՄԻՑ
«ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒԴԵՆԻՇՆԵՐ»
ԶԵԿՈՒՑՄԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄ ԵՎ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄ ՀՀ ԶՈՒ-Ի
ԲԱՐՉՐԱԳՈՒՅՆ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄԻՆ
(2005 Թ. ՓԵՏՐԿԱՐ)

**ԱԱՈ-Ի ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ
ԸՆԹԱՑՔԻ ՍԿԶԲՆԱԿՈՐՈՒՄ**

15.12.2005. ՀՀ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԱԱՈ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ
ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ

- ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ԱԱՈ-Ի՝ ՈՐՊԵՍ ԱԶԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԼԽԱԿՈՐ ՓԱՍՏԱԹՂԹԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ԳՈՐԾԵԼԱԿԵՐՊԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ
- ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՄԱՐԱԿԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՆԵՐԿԱՅԱՑՎՈՂ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ ԵՎ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՄՈՏԵՅՈՒՄՆԵՐԻ ՄԻԱԲԵՐՈՒՄ
- ՀԻՄՆԱՐԱՐ ՓԱՍՏԱԹՂԹԻ՝ ՈՐՊԵՍ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԵՐԿԱՐԱԺԱՄԿԵՏ ԲԱՐԵԾՈՒՄԱՆ ՓԱԹԵԹԻ ՆԱԽԱԳԾՄԱՅԻՆ ՀԵՆՔԻ ՄՇԱԿՈՒՄ (ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ՈՂ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ԱՄՆ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ԱԳԳԾ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ՆԱՏՕ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ, ԻՆՉՊԵՍ ՆԱԵՎ ԵՎՐԱՄԻՈՒԹՅԱՆ «ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՀԱՆԵՎԱՆՈՒԹՅԱՆ» ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՍՏՈՒՄ)

**ԱԱՈ-Ի ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ ԱՊԱՀՈՎՈՂ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՀՀ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐԻ–ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻ–
ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԿՈՂՄԻՑ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՂ
ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ**

ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՂ ԳՈՐԾՈՒՆԵՆՈՒԹՅՈՒՆ

- ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-Ի՝ ՈՐՊԵՍ ՀՀ ԱԱՈ-Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՂ ՕՂԱԿԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄ
- ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԱՐԴՅՈՒՆԱԿԵՏ ԲԱՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԱՄՆ-Ի ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐԻ, ՆԱՏՕ-Ի ՂԵՎԱԿԱՐՈՒԹՅԱՆ, ՈՂ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐԻ ՀԵՏ (ՓՈԽՈՐԱՑՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՈՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԹՄՓԱՆՑԻԿ ՉԵՎԱՉՓՈՒ ՍԱՀԱՆՈՒՄ՝ ՄՈՒԿԱՅՈՒՄ, ԿԱՇԻՆԳՏՈՆՈՒՄ, ԲՐՅՈՒՍԵԼՈՒՄ ՄԱՆՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՓՈՐՉԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ)
 - ՄԵԹՈՂԱՔԱՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ՈՂ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՈՒՄԱՍՏԱՆՅԱՆ ԱԿԱՐԵՄԻԱՅԻ (ՊՇՈԱ) ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՄԲՈՒՆՆԵՐՈՒՄ
 - ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ ԱՄՆ-Ի ՊԱՀ-Ի ԿՈՂՄԻՑ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱԾ ՄԵԹՈՂԱՔԱՆԱԿԱՆ ՍԵՄԻՆԱՐ
 - ԱԱՈ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՓՈՐՉԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՊԱՀ-Ի ԱԶԳԱՅԻՆ ՈԱԶՄԱԿԱՆ ՔՈԼԵՋՈՒՄ, ՆԱՏՕ-Ի ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ ԽՈՐՀՐԴԱՏՎԱԿԱՆ ԽՄԲՈՒՄ, ՈՂ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ ՊՇՈԱ-ՈՒՄ

ՆԵՐՔԻՆ ԳԼԽԱԿՈՐ ՓՈՒԼ

«ԱՍՈՒ ՈՒՂԵՆԻՇՆԵՐԻ» ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՍՈՒ-Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ

ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑ

- «ԱՍՈՒ ՈՒՂԵՆԻՇՆԵՐԻ»՝ ՈՐՊԵՍ ԱՍՈՒ-Ի ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ՊԱՇՏՈՆԱԿ ՀԻՄՔԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ
- «ԱՍՈՒ ՈՒՂԵՆԻՇՆԵՐԻ» ՏԵՔՍՏԻ ԵՎ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԻՍՏԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑՈՒՅՑԻ ՈՒ ՕՐԱԿԱՐԳԻ ՏԵՂԱԴՐՈՒՄ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՏԵՐՆԵՏԱՅԻՆ ԿԱՅՔՈՒՄ ԵՎ ՆԻՍՏԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒՄ ԶԼՄ-ՆԵՐՈՒՄ
- ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԻՍՏԵՐԻ ԱՆՑԿԱՑՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑՈՒՅՑԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ ՊԼԱՆԱԿՈՐԿԱԾ ԳԼՈՒՆՆԵՐԻ ԵՐԿԱՍՏԻՃԱՆ-ԵՆՈՍՏԻՃԱՆ ՓՈՐՉԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐԻ ՍԿԶԲՈՒՆՔՈՎ (ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐԻ ԽՃԱՆԿԱՐՆԵՐԻ ԶԵԿԱԿՈՐՈՒՄ, ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՏԵՔՍՏԵՐԻ ԼՐԱՄՇԱԿՈՒՄ ԵՎ ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ)
- ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ «ՀՀ ԱՍՈՒ ՈՒՂԵՆԻՇՆԵՐԻ» ԿԵՐԱԲԵՐՈՅԱԼ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄ, ՍՏԱՑԿՈՂ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐԻ ՀԱՄԱԴՐՈՒՄ ԵՎ ՀԱՄԱՁԱՅՆԵՑՈՒՄ ՔԱՐՏՈՒԴԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՈՎ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ՀԵՏ (ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԵՎ ՓԱՍՏԱԹՂԹԱՅԻՆ ՏԵՍԲՈՎ)

(ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ ՍՈՒՋԱՐԿՆԵՐԸ ՆԵՐԿԱՅԱՑՆՈՒՄ ԵՆ ԳՐԱԿՈՐ ՆՇԵԼՈՎ ԳԼՈՒՄԸ, ՊԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԷՋԸ):

(ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ)

ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԻՍՏԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑՈՒՅՑԸ ԵՎ ՕՐԱԿԱՐԳ

1-ին նիստ՝ 2006 թ. փետրվարի 2

ԱՍՈՒ-Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ԿԵՐԱԲԵՐՈՅԱԼ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄԸ (ՈՂ ԵՎ ԱՄՆ-Ի ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻԱԲԵՐՈՒՄ ԵՎ ՏԵՂԱՅՆԱՑՈՒՄ, ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄ, ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ՓՈՐՉԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԿԱՇԻՆԳՏՈՆՈՒՄ, ԲՐՅՈՒՄԵԼՈՒՄ, ՍՈՍԿԿԱՅՈՒՄ, ԱՐԳԱՍԻՔՆԵՐԻ ԿԵՐՋՆԱՄՇԱԿՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄ ՀՀ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆԸ)

2-րդ նիստ՝ 2006 թ. մարտի 21

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՆՐՈՒԹՅՈՒՆԸ: ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ: ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՇԱՀԵՐԸ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԴՅԱՆ ՈՒՂԿԱԾ ՄՊԱՈՆԱԽԻՔՆԵՐԸ: ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ

3-րդ նիստ՝ 2006 թ. ապրիլի 11

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂԿԱԾ ՄԱՐՏԱՀՐԱԿԵՐՆԵՐ ԵՎ ՄՊԱՈՆԱԽԻՔՆԵՐ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՈԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆ: ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԵՐՔԻՆ ԱՆԿԱՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

4-րդ նիստ` 2006 թ. ապրիլի 28

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՆԿՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆ:
ՀԱՄԱՀԱՅՎԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ՈԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

5-րդ նիստ` 2006 թ. մայիսի 17

ՈԱԶՄԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՆՈՒՄՆԵՐԻ ՈԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

6-րդ նիստ` 2006 թ. հունիսի 2

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅԱՆ
ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

7-րդ նիստ` 2006 թ. հունիսի 20

ՆԱԽԱԳԾԻ ՀԱՄԱՆՈՒՄԲ ԱՐԳԱՄԻՔԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ
ՓՈՆՀԱՄԱԶԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ԶԵՌՔԵՐՈՒՄ

2006 թ. հուլիս-նոյեմբեր

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԻ ԱՎԱՐՏՈՒՄ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՈԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԾԻ ՎԵՐԶՆԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ
ՓՈՆՀԱՄԱԶԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ԶԵՌՔԵՐՈՒՄ

**ԱՐՏԱՔԻՆ ՓՈՐՉԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈՒԼ
ՎԱՇԻՆՂՏՈՆ-ԲՐՅՈՒՄԵԼ-ՄՈՍԿՎԱ**

- ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ԵՐԿՐՈՅ ԱՎՇՏՈՆԱԿԱՆ ՓՈՐՉԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՄՆ-Ի ՊԼՂ-Ի ԱԶԳԱՅԻՆ ՈԱԶՄԱԿԱՆ ՔՈՒԵԶԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՈՒՄ՝ ԱԱՌ-Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՍՏԱՆԴԱՐՏՆԵՐԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌՈՒՄՈՎ (2006 թ. ՀՈՒՆԻՍ)
- ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՓՈՐՉԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ ՆԱՏՕ-Ի ԱՆԴԱՄ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ ՓՈՐՉԱԳԻՏԱԿԱՆ ԽՄԲՈՒՄ (2006 թ. ԱՇՈՒՆ)
- ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՓՈՐՉԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ ՈՂ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ ՊԾՈՎ-Ի ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՄԲԻՈՆՆԵՐԻ ՄԻԱՑՅԱԼ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆԻՍՏՈՒՄ

ՆԵՐՔԻՆ ԱՄՓՈՓԻՉ ՓՈՒԼ

ԱՍՈՒ Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐ

2006 թ. ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ԱՍՈՒ Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՏՆՈՐՀՐԴԻ
ԵՎ ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ
ԸՆԴԱՅՆՎԱԾ ՆԻՍՏԵՐՈՒՄ
(ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈՐՁԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ)

(ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ)

ԲԱՑ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆՈՒՄ՝ ՈՉ ԿԱՌԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԴԻԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ ՆԱԽԱԳԾԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆԸ*

2006 թ. ՆՈՅԵՄԲԵՐ-ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՄՓՈՓՈՒՄ ՄԻԶԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ԿՈՂՄԻՑ

2006 թ. ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԱԿԿԱԾ ՆԱԽԱԳԾԻ
ԿԵՐԱԲԵՐՈՅԱԼ ԶԵԿՈՒՅՑ ՀՀ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԵՎ ՆԱԽԱԳԾԻ
ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

* ՄԻԶԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԱԽԱԳԱՀԻ
ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅԱՄԲ ԱՍՈՒ-Ը ՀԱՍՏԱՏԿԵԼ Է ՀՀ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԿՈՂՄԻՑ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ
ՄԵԹՈԳԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Հ. Ս. ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ, գեներալ-մայոր, ՀՀ ԱԱՌ-ի նախագծի միջգերատեսչական մշակման գիտական ղեկավար, Ռուսաստանի Ռազմական գիտությունների ակադեմիայի իսկական անդամ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր (ՌԳ), Հակասափրկչական զծով գիտական փորձագետ (ԱՄՆ)

«Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ուղեցույցները Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության համատեքստում» մենագրության տեքստը հրատարակվում է 2003–2004 թթ. քաղաքական իրադրության առանձնահատկություններն արտացոլող խմբագրմամբ¹: Մենագրության հիմնական

տեքստին նախորդում է ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի առաջին նիստում Հանձնաժողովի Նախագահ Մերժ Սարգսյանի «Փառեր փոյնտ» ձևաչափով ներկայացվող հիմնադիր զեկուցումը², որում տրված են միջգերատեսչական մշակման հիմնական քաղաքական ուղենիշները, ինչպես նաև հանձնաժողովի գործունեության մեթոդաբանական ու կազմակերպական սկզբունքները:

Մենագրական հետազոտությունը կատարվել է 2003–2004 թթ. ԱՄՆ-ի Պաշտպանության ազգային համալսարանի (ՊԱՀ) Ազգային անվտանգության

¹ Տես Հ. Ս. Քոթանյան, Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ուղեցույցները Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության համատեքստում: «Աշխատանքային տեսրեր», 2007, հմ. 1:

² Տես «Open public hearings of Draft NSS at the National Assembly, Republic of Armenia. Report of the honorable Serzh Sargsyan, Chairman, NSS Elaboration Interagency Commission, Secretary, National Security Council to the President of the Republic of Armenia, Minister of Defense of the Republic of Armenia». 2006, December 1 (http://www.harvard-rgp.org/static/files/273/national_security_armenia_01_15_2007.pdf):

դպրոցում հեղինակի ակադեմիական ստաժավորման ընթացքում: Մենագրության տեքստի լրացումը Հավելվածով կատարվել է 2005 թ. ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղենիշները» գեկուցման համար իր իսկ դեկավարությամբ նյութերի նախապատրաստման արդյունքներով³:

Նախքան Հարվարդի համալսարանի Ջոն Քենեդիի անվան Պետութենագիտության դպրոցի էլեկտրոնային կայքում մենագրության հրատարակումը⁴ արդեն ավարտված էին ինչպես Հայաստանի անվտանգային պրոբլեմների ամբողջ շրջանին վերաբերող բազային նյութերի փորձագիտական վերլուծությունը, այնպես էլ ՀՀ գլխավոր քաղաքական փաստաթղթի նախագծի միջգերատեսչական մշակման գործընթացը: Այդ աշխատանքի գիտակազմակերպական մասը Պաշտպանության նախարար, ՀՀ Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար Սերժ Սարգսյանի հանձնարարությամբ կատարվել է ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի (ԱՌՀԻ) կողմից:

«Աշխատանքային տեքստերի» առաջին համարում հրատարակվող վերոհիշյալ մենագրությանն առաջնորդող այս նախաբանը կոչված է հայ մասնագետների լսարանին պարզաբանելու ԱՄՆ-ի, ՌԴ, ՆԱՏՕ-ի անդամ եվրոպական երկրների առաջատար մասնագիտական կենտրոնների փորձագետների հետ ՀՀ մասնագետների մեթոդաբանական համագործակցության հանգուցային փուլերը: Նախաբանի նպատակն է նաև համառոտակի ներկայացնել պաշտպանության նախարարության ու ՀՀ այլ պետական հիմնարկների կողմից ազգային անվտանգության խնդիրների հայեցակարգման տրամաբանությունը, ինչպես նաև լուսաբանել հայության ազգային շահերի ուսումնասիրման ու աշխարհի առաջատար մասնագիտական կենտրոնների փորձի հիմքի վրա Միջգերատեսչական հանձնաժողովի կողմից ձևավորված մեթոդաբանական քրթապանակի առանձնահատկությունները:

1991 թ. հեղինակին, որն այդ ժամանակ Ռուսաստանի կառավարման ակադեմիայի դոկտորանտ և ավագ գիտաշխատող էր, վիճակվել է հարթեցման առաքելություն կատարել այն բանակցություններում, որոնց նպատակն էր իր անկախությունը վերականգնած Հայաստանի նորաստեղծ Ջինված ուժերի հրամա-

³ Տես «ՀՀ Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղենիշները» գեկուցումը ՀՀ ՋՌԻ-ի հրամանատարական կազմի համար»: Ե., 2005:

⁴ Տես *H. S. Kotanjian. South Caucasus: Developing a Regional Security Architecture*. Harvard University, JFK School of Government, «Black Sea Security Program» (www.harvard.bssp.org/files/2005/presentation/publications/KOTANJIAN_THE_SOUTH_CAUCASUS_DEVELOPING_ENG.pdf + Kotanjian + Harvard + National + Security + South + Caucasus&hl=ru&ct=clnk&cd=3&gl=am):

նատարի պաշտոնին հրավիրել ԽՍՀՄ ցամաքային զորքերի Գլխավոր հրամանատարի նախկին տեղակալ գեներալ-լեյտենանտ Նորատ Տեր-Գրիգորյանցին, որն էլ ՀՀ Պաշտպանության նախարարի տեղակալի պաշտոնում գլխավորեց հայկական ազգային բանակի մասնագիտական նախագծման գործընթացը: ՀՀ ՊՆ ղեկավարությունը որպես բանակաշինության հանգուցային քաղաքատարր սահմանեց հայկական պետության ռազմական քաղաքականության մշակումը՝ այն համարելով օրինական ճանապարհով ստեղծված ԼՂՀ-ի դեմ Ադրբեյջանի ագրեսիայի պայմաններում Հայաստանի պաշտպանական համակարգի ստեղծման ու կիրառման նպատակների իմաստավորման հիմք, ինչպես նաև միջազգային անվտանգության երկբևեռ համակարգի աղետալի փոփոխման պարագայում ՀՀ ռազմական քաղաքականության ուղեգիծ: Հենց Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմաքաղաքական տեսանկյունի մշակումը հանձնարարվեց հեղինակին, երբ 1992 թ. նա Մոսկվայից հրավիրվեց Երևան՝ ՀՀ ՊՆ ռազմաքաղաքական բաժին ստեղծելու առաջադրանքով:

1992 թ. հրապարակվեց այդ բաժնի գործունեության առաջին արգասիքը՝ «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական քաղաքականության հիմունքները. ազգային անվտանգության ռազմաքաղաքական տեսանկյուն» վերտառությամբ⁵: Այդ մշակման առանձնահատկությունն այն էր, որ նրա մեթոդաբանական հիմքը ձևավորվել էր ԽՍՀՄ-ՌԴ ԱԳՆ-ի Միջազգային հարաբերությունների հետազոտության մեթոդաբանության կենտրոնի (ՄՀՀՄԿ) և Միջազգային հարաբերությունների տեսության և մոդելավորման ռուսաստանյան ասոցիացիայի (ՄՀՏՄՌԱ) փորձագետների հետ հեղինակի սերտ համագործակցությամբ, մասնագետների, որոնք ԽՍՀՄ արտաքին քաղաքականության «վերակառուցման» մտավոր ռեսուրսներից էին և մշակում էին նորանկախ Ռուսաստանի Դաշնության ազգային ու միջազգային անվտանգության հիմունքները: Այդ շրջանում հեղինակը իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, ազգային անվտանգության ոլորտում միջազգային իրավունքի պրոֆեսոր Էդուարդ Սլակունովի գիտական ղեկավարությամբ մասնակցել է «Կայունություն» և «Հակամարտություն» նախագծերի շրջանակներում ՌԴ ԱԳՆ-ի ՄՀՀՄԿ-ում կազմակերպվող մեթոդաբանական սեմինարներին, ինչպես նաև եղել է ՄՀՏՄՌԱ-ի գիտնական քարտուղարը: Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմաքաղաքական տեսանկյունների տեսական-մեթոդաբանական իմաս-

⁵ Տես Գ. Ս. Կոտանջյան. Основы военной политики Республики Армения (военно-политический аспект национальной безопасности). Отдел военной политики, МО РА. Е., 1992; его же: Введение в этнополитологию консенсуса-конфликта. Теоретико-методологические проблемы цивилизационного анализа. М., 1992; его же: Этнополитология консенсуса-конфликта. Цивилизационный аспект национальной безопасности. М., 1992:

տավորմանը նպաստեց նաև հեղինակի համագործակցությունը Ռ-Դ ՋՈՒ-ի ԳՇ Ռ-ազմագիտական ակադեմիայի ռազմաքաղաքական գիտությունների ամբիոնի հետ, որը ղեկավարում էր փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր գեներալ-մայոր Իգնատ Դանիլենկոն*:

Հետագայում Հայաստանի պաշտպանական քաղաքականության պրոբլեմների մշակումը, որում հաշվի էին առնված Ղարաբաղյան պատերազմի արդյունքները, զգալի չափով իրագործվում էր փոխյւրացման սկզբունքով բազմավեկտոր անվտանգային գործընկերությանը կողմնորոշված ՀՀ քաղաքական ուղեգծում պաշտպանական քաղադրատարրի տեղի իմաստավորման տեսանկյունից: 1995–1998 թթ. հեղինակը, ղեկավարելով ՀՀ ՊՆ արտաքին հարաբերությունների և միջազգային համագործակցության վարչությունը, մասնակցեց ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրին Հայաստանի անդամակցության ձևակերպման վերաբերյալ ավարտական աշխատանքային խորհրդատվություններին, ինչպես նաև ՀՀ երկկողմ ու բազմակողմ պաշտպանական համագործակցության գծով բանակցություններին ու իրավապայմանագրային ձևակերպումներին, այդ թվում՝ ՀՀ և Ռ-Դ ռազմավարական գործընկերության վերաբերյալ համաձայնագրերի փաթեթի ռազմաքաղաքական մասի նախապատրաստմանը:

«Մառը պատերազմի» ավարտից հետո միջազգային անվտանգության համակարգի կերպափոխման գործընթացներին Հայաստանի մասնակցության վերաբերյալ ՀՀ ռազմաքաղաքական ղեկավարության տեսակետների հայեցակարգման ընթացքում ծագեց աշխարհի առաջատար գիտական դպրոցներում անվտանգության բնագավառի գիտելիքների յուրացման ու համակարգման անհրաժեշտություն: Այդ նպատակով հեղինակի կողմից, ղեկավարության հանձնարարությամբ, յուրացվեցին «Ազգային անվտանգության ռազմավարության ձևակերպում. ռազմավարական փոփոխությունների կառավարում» (Ջ. Մարշալի անվան Անվտանգային հետազոտությունների եվրոպական կենտրոնի գեներալական դասընթացներ, Գերմանիա, 1998) և «Մարտահրավերներ. պաշտպանական անվտանգային վերլուծության մոր տեխնիկաները 21-րդ դարում» (ՌԷՆԴ կորպորացիայի Մագիստրոսական դպրոց, ԱՄՆ, 2001) մասնագիտական ծրագրերը:

2003–2004 թթ. ՀՀ Պաշտպանության նախարար, Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար Սերժ Սարգսյանի հանձնարարությամբ հեղինակը, լինելով նրա խորհրդականը, ակադեմիական ստաժավորման գործուղվեց ԱՄՆ-ի Պաշտպանության ազգային համալսարան:

«Անհատական գործընկերության գործողությունների» ծրագրին և ՀՀ

* Այս ամբիոնը 1992 թ. եղել է «Քաղաքական գործընթացներ և հաստատություններ» մասնագիտացմամբ քաղաքագիտության դոկտորի գիտական աստիճան հայցելու հեղինակի ստեղծախոսության առաջատար կազմակերպությունը:

ՋՈՒ-ի պաշտպանական գնահատմանը ՀՀ մասնակցության վերաբերյալ հայցի իմաստավորման, ինչպես նաև Ազգային անվտանգության ռազմավարության (ԱԱՌ) մշակման կապակցությամբ Պաշտպանության նախարարի խորհրդակցանի ստաժավորման ծրագրում, ամերիկյան կողմի համաձայնությամբ, ներառվեցին համապատասխան բաղադրամասեր: Առաջադրված խնդիրների լուծման համար Ազգային անվտանգության դպրոցի հիմնական ծրագրին (‘Գլորցի տնօրեն’ դոկտոր Ջոզեֆ Դը Սատեր, որը նախկինում եղել էր ԱՄՆ-ի փոխնախագահի աշխատակազմի ղեկավարի՝ ազգային անվտանգության հարցերով տեղակալ, Գլորցի գիտության գծով ղեկան՝ դոկտոր Ջեյ Բանգաս, որը նախկինում եղել էր ԱՄՆ-ի Պաշտպանության քարտուղարի՝ ռազմավարության հարցերով օգնականի տեղակալ, ԱՌՀԻ-ի ավագ գիտաշխատող՝ դոկտոր Ջեֆրի Սայմոն) հավելվեցին ՆԱՏՕ-ի Շտաբային սպաների ծրագիրը, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ի ԱՌՀԻ-ում ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի՝ որպես ՀՀ առաջին ԱԱՌ-ի միջգերատեսչական մշակման գործընթացի գիտական ղեկավարման ու համադասման գործիքի ստեղծման նախագծի մշակումը: Տվյալ եռաբաղադրատարր ստաժավորումը ՀՀ պաշտպանության նախարարությանը հնարավորություն տվեց ակադեմիական խնդիրների լուծման ընթացքում ՊԱՀ-ի առաջատար փորձագետների օգնությամբ յուրացնելու ԱԱՌ-ի միջգերատեսչական մշակման ամերիկյան մեթոդաբանությունը և որոշելու Հայաստանի համար առաջին այսպիսի փաստաթղթի նախագծի հիմնական բովանդակային ուղենիշները: Դրա հետ մեկտեղ ՊԱՀ-ի ԱՌՀԻ-ի գիտական խորհրդում հաջողությամբ պաշտպանվեց ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի ստեղծման նախագիծը:

Հայաստանի պետականության պատմության մեջ ազգային անվտանգության առաջին ռազմավարության հիմնական մեթոդաբանական ուղենիշները կարելի է ուրվագծել հետևյալ կերպ: Անվտանգային գծով հայեցակարգային փաստաթղթերի միաքայլ կամ երկքայլ մշակման վերաբերյալ ամերիկյան և եվրոպական գործընկերների այլընտրանքային առաջարկներից ընտրվեց ամերիկյան միաքայլ մոտեցումը: Ազգային անվտանգության հայեցակարգի մշակման նկատմամբ եվրոպական-ռուսաստանյան մոտեցումը ենթադրում է ուշադրության կենտրոնացում ազգային անվտանգության համար առկա ու հնարավոր սպառնալիքների և դրանց կանխման միջոցների վերաբերյալ տեսակետների համակարգի մշակման վրա: Այնուհետև ենթադրվում է տվյալ ստատիկ հիմքի վրա մշակել ԱԱՌ-ը՝ որպես ազգային անվտանգության ոլորտում գործունեության կողմնորոշիչների համակարգ: Ամերիկյան մեթոդաբանությունը գնահատվեց որպես գործունեական ռազմավարության ամբողջական մշակման նկատմամբ համակարգված ու դինամիկ մոտեցում, որի շնորհիվ այդ ռազմավա-

րությունը նպատակաուղղվում է հասարակության անվտանգ ու կայուն զարգացման ապահովմանը ինչպես ազգային, այնպես էլ միջազգային չափումներում: Հատուկ ուշադրություն էր դարձվել այն ռազմավարական խնդրին, որ առաջատար ամերիկյան մասնագիտական կենտրոններում յուրացվի ազգային ռեսուրսների սիներգիկ համախմբում պահանջող բարդ համազգային պրոբլեմների միջգերատեսչական մշակման նորարարական մեթոդաբանությունը և ապա ներդրվի Հայաստանի քաղաքական պրակտիկայում:

Միջգերատեսչական հանձնաժողովի դիրքորոշման սկզբունքորեն կարևոր մյուս մեթոդաբանական առանձնահատկությունն իր արտացոլումն ստացավ ՀՀ ղեկավարությանը տրված հետևյալ առաջարկում՝ ԱԱՌ-ը չձևակերպել որպես Օրենք, ինչն առաջարկում էին անել եվրոպական գործընկերները և իրենց իրավաբաղադրական պրակտիկայում կիրառում էին մի շարք հետխորհրդային երկրներ: Հանձնաժողովի Նախագահի կարծիքով՝ ժողովրդավարության արմատավորման անցումային շրջանում ԱԱՌ-ի կերպավորումը օրենսդրական նորմատիվների համակարգի կարող էր հայ հասարակության առաջադիմական բարեփոխումների համար այն վերածել «զայաչապիկի»: Ելնելով այս մեթոդաբանական սկզբունքներից և հանրապետության անվտանգ ու կայուն զարգացման ազգային շահերի պրագմատիկ հաշվարկումից, ինչպես նաև հենվելով ՌԳ- ու ԱՄՆ-ի փորձի վրա՝ ՀՀ իշխանությունները գերադասեցին փոփոխություն մտցնել «Նորմատիվային ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում՝ հետագայում ՀՀ Նախագահի կողմից ԱԱՌ-ը՝ որպես պետության գլխավոր քաղաքական փաստաթուղթ հաստատելու համար⁶:

ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ի Ազգային անվտանգության դպրոցի, Ռ-ազմական քոլեջի ու Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի հեղինակավոր մասնագետների հետ ՀՀ պաշտպանության նախարարության փորձագետների խորհրդատվությունների կարևոր արդյունք եղավ Հանձնաժողովի որոշումը՝ ԱԱՌ-ին զուգահեռաբար մշակել նրա իրականացման ուղղությամբ գերատեսչական ծրագրերի նախագծերի համընդգրկուն փաթեթը⁷:

⁶ Տես «Հարցազրույց Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առնմբեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, Հայաստանի Հանրապետության Պաշտպանության նախարար, Ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի նախագահ Սերժ Սարգսյանի հետ», *Insuli*՝ «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրամանագիրը Հայաստանի Հանրապետության Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը հաստատելու մասին»: «ՀՀ Ազգային անվտանգության ռազմավարություն», «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ քոդակում, 2007:

⁷ Տես «Հայաստանի Հանրապետության Վարչապետ, Ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի նախագահ Սերժ Սարգսյանի ներածական խոսքը»: «Հայկական բանակ», 2007, հմ. 2—3:

Որպես ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ընդհանուր մեթոդաբանական հիմք ընդունվեց համակարգային մոտեցումը⁸: ՀՀ գլխավոր քաղաքական փաստաթղթի նախապատրաստման գործում այդ մոտեցման կիրառումը Միջգերատեսչական հանձնաժողովում ներկայացված բոլոր գերատեսչությունների փորձագիտական ռեսուրսն ուղղորդեց Հայաստանի ազգային անվտանգության՝ որպես միջգիտաճյուղային և միջգերատեսչական մշակման ամբողջականության ապահովմանը: Համակարգային մոտեցումը հնարավորություն տվեց նախագծի միջգերատեսչական մշակման ընթացքում ի հայտ բերելու համակարգաստեղծ պարամետրների բազմակերպությունը և Հայաստանի ազգային անվտանգության գլխավոր տարրերի միջև եղած էությունական կապերը, ինչպես նաև դրանց միավորմամբ ձևավորելու անկախ հայկական պետության անվտանգ ու կայուն զարգացման ռազմավարության մեկ միասնական հայեցակարգային տեսլականը:

ԱԱՌ-ի նախագծի և դրա իրականացման ուղղությամբ գերատեսչական ծրագրերի մշակման հիմքում դրվեցին 2004–2005 թթ. յուրացված մեթոդաբանությունը, որն օգտագործված էր ԱԱՌ-ի հիմնական կառուցվածքային կողմնորոշիչների մենագրական մշակման մեջ, ինչպես նաև բոլոր գերատեսչություններից անվտանգությանը վերաբերող տեղեկույթի համադրումը և ՀՀ ներքին ու արտաքին անվտանգության խնդիրների ամբողջ համախմբի համար ռազմավարական գնահատականների ձևավորումը: Այս նախագծի ռազմաքաղաքական մասի մշակմանը նպաստեցին ՉՌԻ-ի պաշտպանական գնահատումները, որոնք հայ-ամերիկյան երկկողմ ռազմական համագործակցության շրջանակներում 2005 թ. կատարեց ԱՄՆ-ի ՉՌԻ-ի եվրոպական հրամանատարությունը՝ ՀՀ պաշտպանության նախարարության հետ համատեղ:

ԱԱՌ-ի մշակման աշխատանքների մեթոդաբանական զինման գործում անգնահատելի օգտակարություն ունեցան Ռ-Ռ Նախագահին առընթեր Պետական ծառայության ռուսաստանյան ակադեմիայում (ՊՃՌ-Ա) կայացած խորհրդրդատվությունները (պրեզիդենտ՝ պրոֆեսոր Վլադիմիր Եգորով, պրոռեկտոր՝ դոցենտ Անատոլի Տուպիկին, ազգային անվտանգության ամբիոնի վարիչ՝ պրոֆեսոր Ալեքսեյ Պրոխոժև, միջազգային հարաբերությունների ամբիոնի վարիչ՝ պրոֆեսոր Վլաչեսլավ Միխայլով), ինչպես նաև ԱՄՆ-ի Ազգային ռազմական քոլեջի փորձագետների կողմից 2006 թ. սկզբին Երևանում կազմակերպված մասնագիտական սեմինարը: Էներգետիկ անվտանգության բնագավառի ամերիկյան ՊԱՀ-ի պրոֆեսոր, դոկտոր Թերեսա Սարոնիս-Հելֆի ղեկավարած այդ սեմինարն օգնեց ապահովելու Միջգերատեսչական հանձնաժողովի անդամ-

⁸ Stu E. S. Quade. The Systems Approach and Public Policy. «RAND Paper»; *isuli*՝ *Д. Источн.* Категории системного анализа политики (http://grachev62.narod.ru/Hrest_2 /Easton.htm):

ների մեթոդաբանական համատեղելիությունը, քանի որ այնտեղ փոխնախարարների ու կարգավիճակով նրանց հավասար պաշտոնատար անձանց մակարդակով ներկայացված էին Հայաստանի 19 տարբեր գերատեսչություններ:

ԱԱՌ-ի մշակման համար Հանձնաժողովի մեթոդաբանական թրթապանակի ձևավորման գործում սկզբունքորեն կարևոր դեր խաղաց ԱԱՌ-ի նախագծի սկադեմիական փորձաքննության համար մասնագիտական միջավայրի ընտրության վերաբերյալ Հանձնաժողովի Նախագահ Սերժ Սարգսյանի որոշումը: Ըստ այդ որոշման՝ որպես այդպիսի միջավայրներ ընտրվեցին անվտանգության վերաբերյալ գիտության բնագավառում աշխարհի առավել առաջադիմական կազմակերպությունները: Էականն այն է, որ Հանձնաժողովի Նախագահը, օբյեկտիվորեն գնահատելով Հայաստանում անվտանգության բնագավառում ձևավորված գիտական դպրոց դեռ չլինելու փաստը, գործընկերների համաձայնությամբ խորհրդատվական ու փորձաքննական համագործակցության այդ ուրվանկարն ընտրեց ՀՀ արտաքին քաղաքականության մեջ որդեգրված փոխընդհանուր սկզբունքին համապատասխան: ՀՀ Պաշտպանության նախարար, Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար Սերժ Սարգսյանի և ՌԳ Ազգային անվտանգության խորհրդի, Պենտագոնի ու ՆԱՏՕ-ի ղեկավարների հետ բանակցությունների և պաշտոնական մամուլագրության արդյունքներով որպես արտաքին մասնագիտական խորհրդատվությունների ու փորձաքննությունների ձևաչափ սահմանվեց «Երևան – Մոսկվա – Վաշինգտոն – Բրյուսել» ոչ տրիվիալ քառանկյունին: Տվյալ ձևաչափում գործընկերային համագործակցության կարևոր մեթոդաբանական տարր դարձավ այն փաստը, որ Հայաստանը պարտավորվեց ինչպես ներքին, այնպես էլ միջազգային ձևաչափերում պահպանել ԱԱՌ-ի նախագծի մշակման գործընթացի թափանցիկության միջազգային չափանիշները և, ինչպես հետագայում նշեցին արտաքին փորձագետները, ամենայն պատասխանատվությամբ կատարեց այդ պարտավորությունը: Ելնելով այս դիրքերից՝ Հանձնաժողովի Նախագահը իր արտաքին գործընկերներին և Հայաստանի հասարակայնությանը նախապես տեղեկացրել էր անվտանգային խորհրդատվությունների վերաբերյալ խորհրդատվական-փորձաքննական «քառանկյունու» բոլոր օղակների հետ ձեռք բերված սկզբունքային համաձայնությունների մասին:

ՀՀ-ում ԱԱՌ-ի միջգերատեսչական մշակման կազմակերպման առանձնահատկությունն այն էր, որ ներքաղաքական ու արտաքին քաղաքական շրջաններն ըմբռնեցին Հայաստանի դիրքորոշումը արտաքին գործընկերային կենտրոնների հետ համագործակցության անհրաժեշտության հարցում: Այդ համագործակցությունը պետք է ծավալվեր գերազանցապես մեթոդաբանական մակարդակով (մտտեցումների, սկզբունքների, ստանդարտների, հասկացութե-

յունների ապարատի, գիտական գործիքակազմի և այլ), առանց յուրաքանչյուր պետության համար անհատական-յուրահատուկ բովանդակության մեջ արտաքին ներխուժում թույլ տալու: Հիմնվելով այդ համաձայնությունների վրա՝ Հանձնաժողովը կարողացավ ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ի Ազգային Ռազմական քոլեջի ակադեմիական կոմիտեում, ՌԳՆախագահին առընթեր ՊԾՌԱ-ի ազգային անվտանգության և միջազգային հարաբերությունների ամբիոնների համատեղ նիստում, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի եվրոպական անդամների Սիջազգային անվտանգության ոլորտում խորհրդակցական խմբում հաջողությամբ փորձարկել ԱԱՌ-ի նախագծի համապատասխանությունը միջազգային մասնագիտական հանրության կողմից ընդունված մեթոդաբանական չափորոշիչներին:

Նաև հաջողվեց նշված առաջատար մասնագիտական կենտրոնների կապուղիներով ազգային ու տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության առավել զգայուն տարրերի վերաբերյալ կողմնորոշիչ ազդակներ փոխանակել՝ համաձայնեցված գլխավոր մեթոդաբանական կողմնորոշիչների պահպանման պայմանով: Քաղաքական կենտրոնների հետ Հայաստանի իշխանությունների մասնագիտական փոխգործության տվյալ բաղադրիչը դարձավ ՀՀ ԱԱՌ-ի մշակման միջգերատեսչական հանձնաժողովի մեթոդաբանական գործիքակազմի առանձնահատուկ, գործընկերների հետ համաձայնեցված տարրերից մեկը: Ոչ թե քողագերծ քաղաքական, այլ փոխակերպված՝ ակադեմիական, ձևաչափով կողմնորոշիչ ազդակների հավասարակշռված ու շահագրգիռ քննարկումը «Երևան–Մոսկվա–Վաշինգտոն–Բրյուսել» փորձաքննական քառանկյունու բոլոր կողմերին հնարավորություն տվեց իրենց պատկերացումները ճշգրտելու սեփական և գործընկերային անվտանգության շահերի «խաչման կետերում»:

Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի՝ հիմքային տեքստ հանդիսացող «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղենիշները» գեկուցման բաժիններում փոփոխություններ կատարելու մասին Սիջգերատեսչական հանձնաժողովի անդամների կողմից արվող առաջարկությունների մշակման ժամանակ կիրառվեցին միջգերատեսչական փորձաքննության գործընթացին հարմարեցված «Դեֆի» մեթոդիկայի տարրեր⁹: Հիմքային տեքստի բազմաքայլ փորձաքննության ժամանակ ՌԷՆԳ կորպորացիայի կողմից մշակված այս մեթոդի կիրառման առանձնահատկությունն այն էր, որ հիմքային տեքստի առանձին բաժինների վերաբերյալ Հանձնաժողովի բոլոր անդամների կողմից արվող գրավոր առաջարկությունները փուլ առ փուլ, փոխհամաձայնեցված ժամանակացույցին համապատասխան, «հեռակա կարգով» ներկայացվում էին Հանձնաժողովի քարտուղարություն: Որպես

⁹ Stu «The Delphi Method, IV. Effect of Percentile Feedback and Feed-In of Relevant Facts»:

զլխավոր փորձագետներ հանդես էին գալիս փոխնախարարներն ու կարգավիճակով նրանց հավասար ղեկավարները, որոնք ներգրավված գերատեսչություններում համադասում էին ռազմավարական պլանավորման բաժինները: Տեքստի փուլաշրջանային փորձաքննություններին աջակցում էին գերատեսչական փորձագիտական խմբերը:

Հանձնաժողովի քարտուղարության դերն ստանձնած ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտը՝ որպես համադասող-վերլուծական փորձագիտական կենտրոն, վերլուծում էր գեկուցման կոնկրետ բաժնի վերաբերյալ բոլոր առանձին փորձագիտական գնահատականներն ու առաջարկությունները, դրանք ներկայացնում Հանձնաժողովի Նախագահին և նրա հետ քննարկումների արդյունքներով ձևավորում այսպես կոչված «փորձագիտական խճանկար»: Այդ «խճանկարը» Հանձնաժողովի անդամների առաջարկությունների համադրությունն էր, որը փուլաշրջանորեն վրադրվում էր փորձագիտության ենթարկվող բաժնի հիմքային տեքստին և ուղեկցվում փորձագիտական գնահատականների ու տեքստային նորամուծությունների հեղինակների վերաբերյալ լեզենդով, այնուհետև ուղարկվում էր Հանձնաժողովի անդամներին՝ երկրորդ փորձաքննության, որի արդյունքները նույն կերպ մշակվում էին և նիստից առաջ բաժանվում Հանձնաժողովի անդամներին: Հանձնաժողովի պլանային նիստերում ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի՝ փորձագիտության ենթարկվող բաժնի լրացուցիչ գնահատականներն ու առաջարկությունները տեքստի իմաստային բլոկների հաջորդականությամբ ենթարկվում էին հրապարակային փորձաքննության և արձանագրվում: Յուրաքանչյուր դիտարկվող բաժնի երրորդ փորձաքննության և խմբագրման արդյունքները, Հանձնաժողովի Նախագահի հետ համաձայնեցումից հետո, երկրորդ կամ, անհրաժեշտության դեպքում, երրորդ նիստում ենթարկվում էին եզրափակիչ հրապարակային փորձաքննության՝ առաջարկությունների ներհանձնաժողովային քննարկմամբ և տեքստի կոնսենսուսային հաստատմամբ:

Հանձնաժողովի կողմից վերլուծության և փորձաքննության համակարգման արդյունքների փուլային առաքումը ՀՀ բոլոր գերատեսչություններ լուծում էր անվտանգության պրոբլեմների համապարփակ շրջանակի վերաբերյալ փոխադարձ փուլաշրջանային փորձագիտական խորհրդատվության խնդիրը ինչպես միջգերատեսչական շահերի համադասման, այնպես էլ բախման տեսանկյունից:

Ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի ամբողջ տեքստի միջգերատեսչական փորձագիտական վերջնամշակման ավարտից հետո Հանձնաժողովի անդամների կողմից քարտուղարություն ներկայացվեցին ռազմավարության իրականացման գերատեսչական ծրագրերի նախագծերը: Ազգային անվտանգության ռազմավարության իրականացման ուղղությամբ գերա-

տեսչությունների գործունեության համակարգման համար գերատեսչական ծրագրերի նախագծերի ամբողջական փաթեթը փորձագիտական գնահատման նպատակով ուղարկվեց բոլոր գերատեսչություններ: ՀՀ ՊՆ ԱՌ-ՀԻ-ն, ռազմավարության տեքստի վերջնախմբագրմանը զուգահեռաբար, Հանձնաժողովի Նախագահ Մերժ Սարգսյանի մտահղացմամբ, ավարտեց Հայաստանի նախարարությունների ու գերատեսչությունների կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում ԱԱՌ-ի իրականացման վերաբերյալ Հանձնաժողովի փորձագետանդամների վերլուծական հոդվածների գիտախմբագրական ու հրատարակչական նախապատրաստումը¹⁰:

Ազգային անվտանգության ռազմավարության վավերացման վերաբերյալ ՀՀ Նախագահի հրամանագրի համաձայն՝ Հայաստանի Կառավարությունը որոշում կայացրեց ռազմավարության իրականացման գերատեսչական ծրագրերի հաստատման ժամանակացույցի վերաբերյալ: Հանձնաժողովի Նախագահը, որը դարձավ ՀՀ Վարչապետ, ծրագրեց, որ մտավոր ու կազմակերպական ջանքերի համադասման նպատակով ՀՀ ՊՆ ԱՌ-ՀԻ-ն հրապարակի ԱԱՌ-ի իրականացման վերաբերյալ փոխնախարարների ու կարգավիճակով նրանց հավասար պաշտոնատար անձանց հայեցակարգային հոդվածների ամբողջական փաթեթը: Հանձնաժողովի քարտուղարության՝ ՀՀ ՊՆ ԱՌ-ՀԻ-ի կողմից հատուկ ուշադրության արժանացավ ՀՀ ԱԱՌ-ի հայերեն տեքստի թարգմանությունների նույնականության ապահովման հարցը՝ ԱՄՆ-ում ու ՌԴ-ում քաղաքական անվտանգային գիտության մեջ ու պրակտիկայում ձևավորված հասկացութային-տերմինաբանական ավանդույթների հաշվառմամբ: Քարտուղարությունը նաև նկատելի ներդրում ունեցավ անվտանգային գիտության ու պրակտիկայի ոլորտում հայերեն տերմինաբանության մշակման գործում:

Քարտուղարության մեթոդաբանական հետազոտություններում կարևոր տեղ հատկացվեց ՀՀ ազգային անվտանգության համակարգի հասկացութային ապարատի մշակմանը: Այդ նպատակով ՀՀ ՊՆ ԱՌ-ՀԻ-ն մշակեց և Երևանի, Մոսկվայի, Վաշինգտոնի, Բրյուսելի մեթոդաբանական կենտրոններում փորձարկեց ՀՀ ազգային անվտանգության հարցերին առնչվող հիմնական տերմինների հայերեն–ռուսերեն–անգլերեն բառարանը¹¹: Անգլերեն տեքստի մասնագիտական լրամշակման համար կիրառվեց «Ռ-ազմավարության» նախագծի մշակման գիտական ղեկավարի և մասնագիտական քաղաքական-տերմինաբանական մշակույթի կրողներ հանդիսացող ամերիկահայ փորձագետների (ՀՀ-ում և ԼՂ-ում «Ամերիկայի հայկական համագումարի» տարածաշրջանա-

¹⁰ Տես «Հայկական բանակ», 2007, հմ. 2—3:

¹¹ Տես «Հայկական բանակ», 2006, հմ. 2, Հավելված 2. «Հիմնական տերմիններ և հասկացություններ»:

յին տնօրեն Արփի Վարդանյան, «Հայք» ԳՀԻ-ի ղեկավար Բարկեն Վարդանյան և ուրիշներ) միջև նորմատիվ թարգմանության վերաբերյալ պարբերական վերլուծական-լեզվաբանական քննարկումների մեթոդիկան:

2006 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբերին տեղի ունեցան ԱԱՌ-ի գիտական քննարկումներ ԵՊՀ գիտխորհրդի և ԳԱԱ նախագահության ընդլայնված նիստերում՝ գիտական հանրության և հասարակական կազմակերպությունների փորձագետների մասնակցությամբ, ինչպես նաև բաց քննարկում ԱՄ-ում:

2007 թ. փետրվարին ՀՀ Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի կողմից ԱԱՌ-ի հաստատումը նշանավորեց ՀՀ պաշտպանական համակարգում երկարաժամկետ բարեփոխումների մշակման աշխատանքների ծավալում: Դրան հաջորդեց Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի զեկուցումը, որում նա, հանդես գալով ՀՀ ՋՌԻ-ի ղեկավար կազմի առջև, նշեց, որ «ՀՀ Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը» Հայաստանում պաշտպանական բարեփոխումների մշակման քաղաքական հիմքն է¹²: Եվ այս համատեքստում ԱԱՌ-ի միջգերատեսչական մշակման մեթոդաբանությունը, որը գործնականում ապացուցեց իր արդյունավետությունը, կարող է դառնալ ՀՀ Ռազմական դոկտրինի մշակման մեթոդաբանական հիմքը:

Ամերիկյան և ռուսաստանյան մի շարք փորձագետների կարծիքով՝ Հայաստանի ԱԱՌ-ի մշակման գործում ամերիկյան, ռուսաստանյան ու եվրոպական մասնագիտական կենտրոնների մեթոդաբանական աջակցության փոխազդեցական ներառմամբ նորամուծական միջգերատեսչական տեխնոլոգիայի կիրառման փորձը կարող է օրինակ դառնալ գործընկեր երկրի կայուն զարգացման ընդհանուր ռազմավարական շահերի հիմքի վրա ԱՄՆ-ի և ՌԴ-ի միջև մտավոր անվտանգային արդյունավետ համագործակցության ծավալման համար: Միևնույն ժամանակ, հայկական պետական-քաղաքական պրակտիկայում միջգերատեսչական քաղաքական տեխնոլոգիայի կիրառման առաջին հաջող փորձը կարող է երաշխիք դառնալ ՀՀ-ում համապետական մասշտաբի փաստաթղթերի ապարատային-բյուրոկրատական նախապատրաստման՝ հետխորհրդային պետություններին բնորոշ ձևակերպության հաղթահարման համար:

Ռոպես ամփոփում հարկ է նշել, որ ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ժամանակ Միջգերատեսչական հանձնաժողովի քարտուղարության դերում ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի գործունեությունը դարձավ նրա հետագա հետազոտական գործունեության տրամաչափման տեսամեթոդաբանական ու կազմակերպական միջոց:

¹² Տես «ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի զեկուցումը ՀՀ Ջինված ուժերում պաշտպանական բարեփոխումների իրականացման վերաբերյալ»: «Հայկական բանակ», 2007, հմ. 1:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ
ՈՒՂԵՑՈՒՅՅՆԵՐԸ
ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ
ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵԶՍՈՒՄ

2004 – 2005

Հեղինակն իր պարզքն է համարում գործընկերներին երասիրքի խոսք ասել այս աշխարհային նահազծային փարբերակներում կարարված դիտողությունների և առաջարկությունների համար: Հեղինակը 2003–2004 թթ. ԱՄՆ-ի Պաշտպանության ազգային համալսարանում (ՊԱՀ) իր կատարած գիտական աշխատանքներին ժամանակ հարկացնելու և մեկնաբանություններ անելու համար շնորհակալություն է հայտնում ՊԱՀ-ի իր ակադեմիական խորհրդարաններին՝ Ազգային անվտանգության դպրոցի (ԱԱԴ) դեկան դոկտոր Ջեյ Բանգասին, Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի (ԱՌՀԻ) ավագ գիտաշխատողներ գեդապետ Էնն Մոյզանին և դոկտոր Յուջին Ռուներին, ԱԱԴ-ի րեկտին դոկտոր Ջո Դը Սապերին և ԱՌՀԻ-ի գիտական ռեֆերենսը տիկին Լին Քիֆին:

Հեղինակը բարձր է գնահատում այն խորագետ մասնագիտական խորհրդատվությունները, որոնք սիրով փրամադրել է ԱՄՆ-ի արտաքին ծառայության նախկին աշխատող պրն. Էդվարդ Ալեքսանդրը, որն իր դիվանագիտական գործունեության ընթացքում մասնագիտացել է խորհրդային ու արևելաեվրոպական գործերում և որպես խորհրդական ծառայել է ԱՄՆ-ի Պետդեպարտամենտում, Հայաստանի արտաքին գործերի նախարարությունում և Վաշինգտոնում Հայաստանի դեսպանարանը:

ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ

Հարավային Կովկասը դառնում է աշխարհառազմավարական ամենադինամիկ կետերից մեկը, որն արտացոլում է Կենտրոնական Եվրասիայի հսկայական տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության հեռամետ շահերը: Սույն աշխատությամբ հեղինակը փորձում է հայ և ամերիկյան գիտնականներին առաջարկել որոշ գաղափարներ Հարավային Կովկասում անվտանգության համապարփակ ճարտարապետության ձևավորման, ինչպես նաև այդ տարածաշրջանում տնտեսական աճի ու ժողովրդավարության խթանման ասպարեգում Հայաստանի գործոնի կարևորության վերաբերյալ: Այս ուսումնասիրության մեջ հեղինակը նպատակ ունի արծարծել Հայաստանի գործոնի որոշ առումներ՝ ԱՄՆ-ի քաղաքական կյանքին Հայկական սփյուռքի ակտիվ մասնակցության, ինչպես նաև Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային անվտանգության ու ժողովրդավարության ամրապնդման գործում Հայաստանի Հանրապետության կարևորության հարցերը:

Այս աշխատությունը Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության համատեքստում Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության հետազոտման և կիրառական մշակման համադրման փորձ է: Որպես կիրառական արգասիք վերջերս մշակվել է կից ներկայացվող ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության ճեպագիրը¹: Հայաստանի անվտանգության ռազմավարության մշակման գաղափարները և Հարավային Կովկասում անվտանգության ճարտարապետության վերակառուցումը կարող են հետաքրքրել պաշտպանական ու քաղաքական ծրագրերի մշակմամբ զբաղվող շրջաններին:

¹ Տես «Հավելված. «Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության ճեպագիր», որը հիմք է ծառայել ՀՀ պաշտպանության նախարարի «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղեցուցիչներ» գեկուցման մշակման համար:

I. ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Տասնչորս տարի է անցել Հայաստանի Հանրապետության անկախության վերականգնման օրից*։ Արդյունքների ամբողջական գնահատման և հնարավորությունների, ակնկալիքների ու ձեռքբերումների համեմատության համար դա այնքան էլ երկար ժամանակահատված չէ։ Նման հակիրճ ներկայացման մեջ գործնականում անհնար է արտացոլել Հարավային Կովկասում և հատկապես Հայաստանում տեղի ունեցող բարդ անցումային գործընթացների բոլոր կողմերը։ Այնուամենայնիվ, մենք կփորձենք ամփոփ ձևով դիտարկել իրավիճակի դինամիկան, գնահատել հայ իրականությանը բնորոշ որոշ գծեր և առանձին պատմական զուգահեռներ տանել Կովկասյան տարածաշրջանի հարևան պետությունների հետ։ Մենք կփորձենք տարածաշրջանի գլխավոր դերակատարների արտաքին քաղաքականության շրջանակներում գնահատել այս նորաթուխ ժողովրդավարությունների զարգացման դինամիկան։ Այս աշխատության նպատակը Հայաստանում և Հարավային Կովկասում անվտանգության ճարտարապետության վերակառուցմանը վերաբերող գաղափարների քննարկումն է։ Հուսով ենք, որ մեր կողմից արված որոշ առաջարկություններ կարող են արժանանալ այն մասնագետների ուշադրությանը, որոնք զբաղվում են այս տարածաշրջանին առնչվող ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության մշակմամբ։

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո Հայաստանը հայտնվեց ավելի անբարենպաստ իրավիճակում, քան մյուս հետխորհրդային նորանկախ պետությունները։ Կենտրոնացված էկոնոմիկայի քայքայման հետևանքով առաջացած պրոբլեմները, որոնք բնորոշ են բոլոր նորանկախ պետություններին, 1988 թ. երկրաշարժի, Ադրբեջանի հետ հակամարտության, ինչպես նաև տնտեսական շրջափակման ու փախստականների մեծ ներհոսքի պատճառով Հայաստանում ստացան ավելի սուր բնույթ։ Նման պարագայում երկրի ղեկավարությունը նախաձեռնեց տնտեսության մասնավորեցում և արմատական վերակառուցում։

ԱՄՆ-ը մինչև 1991 թ. վերջը պաշտոնապես ճանաչեց բոլոր նախկին խորհրդային հանրապետությունների, ներառյալ Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի անկախությունը։ Տարածված է այն կարծիքը, թե ԱՄՆ-ը չափազանց մեծ դեր է խաղացել առևտրի, անվտանգության և այլ հարաբերությունների ոլորտներում Ռուսաստանից այդ երկրների ունեցած կախվածությանը մասամբ վերջ դնելու և Արևմուտքի հետ նրանց կապերը զարգացնելու գործում, այդ թվում՝ նպաստել նրանց անդամակցությանը Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպությանը (ԵԱՀԿ), Եվրամիության «Եվրա-

* Ընթերցողին հիշեցնենք, որ այս աշխատությունը գրվել է ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ում հեղինակի ակադեմիական ստաժավորման շրջանակներում, իսկ հավելվածը մշակվել է 2004–2005 թթ. (ծանոթ. խմբ.):

հարևանություն» և ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրերին: ԱՄՆ-ը Հայաստանի հետ սերտ կապեր է հաստատել որպես նախկին սոցիալիստական աշխարհում ժողովրդավարացման խթանման ընդհանուր քաղաքականություն, ինչպես նաև՝ որպես արձագանք ամերիկահայության արտահայտած մտահոգությանը: Նախքան Վրաստանի Նախագահի պաշտոնից իր վերջին հրաժարականը՝ Էդուարդ Շևարդնաձեն ևս սերտ կապեր ուներ ԱՄՆ-ի հետ: 2005 թ. մայիսին ԱՄՆ-ի Նախագահ Ջորջ Բուշի այցելությունը Թբիլիսի և Վրաստանի ներկայիս Նախագահ Սիխաշիլ Սահակաշվիլու հետ նրա բանակցությունները ԱՄՆ-ի ու Վրաստանի համագործակցության սերտացման վկայությունն են: Ադրբեջանի նավթարդյունաբերության ոլորտում մասնավոր ներդրումների աճման, Բաքու-Ջեյհան խողովակաշարի կառուցման աշխատանքների մոտալուտ ավարտի հետևանքով ԱՄՆ-ն այնտեղ ևս ունեցավ կարևոր շահեր և ընդլայնեց իր մասնակցությունը Կասպյան տարածաշրջանում անվտանգության ապահովման գործին: Որպես ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի անդամ՝ ԱՄՆ-ը նաև ակտիվ ջանքեր է գործադրում տարածաշրջանում էթնիկական հակամարտությունների խաղաղ լուծման ուղղությամբ:

Ընդառաջելով Կոնգրեսում և այլուր հնչող կոչերին՝ ԱՄՆ-ի Կառավարությունը մշակեց նախկին Խորհրդային Միության կազմում եղած եվրասիական պետություններին օժանդակության քաղաքականություն: 1992 թ. սկզբին Նախագահ Ջորջ Բուշն առաջարկեց «Ազատությանն աջակցության ակտ», որը նույն թվականին ստացավ օրենքի ուժ, և, համաձայն «Օրենքների ժողովածուի» 102–511-րդ կետերի, եվրասիական պետություններին դրամական միջոցներ հատկացրեց մարդասիրական կարիքների, ժողովրդավարացման, շուկայական տնտեսության ստեղծման, առևտրի, ներդրումների համար և այլ նպատակներով: «Ազատությանն աջակցության ակտի» 907-րդ հոդվածը ԱՄՆ-ի Կառավարությանը կտրականապես արգելում էր օժանդակել Ադրբեջանի Կառավարությանը, քանի դեռ վերջինս չի դադարեցրել Հայաստանի շրջափակումը և նրա նկատմամբ ուժի այլ կիրառումներ: Տարիների ընթացքում Ադրբեջանի վերաբերյալ այդ դրույթի կիրարկումը փոփոխվեց, և թույլ տրվեց անհրաժեշտ աջակցություն ցուցաբերել մարդասիրական օգնության և ժողովրդավարացման համար, զենքերի չտարածմանը նպատակաուղղված սահմանային անվտանգության ապահովման ու մաքսային օժանդակության և այլ նպատակներով: Պաշտպանական համագործակցության ոլորտում Ադրբեջանին օժանդակության վրա դրված օրենսդրական արգելքը հավասարակշռելու համար Ամերիկայի Կառավարությունը վարչական արգելք դրեց նաև Հայաստանի հետ պաշտպանական համագործակցության վրա:

2001 թ. դեկտեմբերին Կոնգրեսը հաստատեց 2002 թ. ֆինանսական տարվա արտաքին հատկացումները («Օրենքների ժողովածու», 107–115-րդ կետեր)՝ Նախագահին իրավունք տալով ստեցնելու 907-րդ հոդվածի կիրառումը, ինչը որոշակի պայմաններում ամեն տարի ենթակա է վերահաստատման: Նախագահ Բուշն այդ առաջարկությունները հաստատեց 2002 թ. հունվարի 25-ին և 2003 թ. հունվարի 17-ին:

Բուշի ներկայիս վարչակազմը, ելնելով ազգային անվտանգության նկատառումներից և հաշվի առնելով Ադրբեջանի նպաստը միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարին, Կոնգրեսին առաջարկեց վերացնել Ադրբեջանին օժանդակության վրա դրված արգելքը:

II. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ

ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՌ-ԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՌՈՒՄՆԵՐԸ

Յավոք, հայ ազգի նորագույն քաղաքական պատմության մեջ առավել նշանակալից իրադարձությունը առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ նրա պատմական տարածքում տեղի ունեցած աղետալի աշխարհաքաղաքական փոփոխությունն էր: Այդ ժամանակահատվածում Օսմանյան Թուրքիայի վարչակարգը, շարունակելով Փոքր Ասիայում բնիկ հայերի էթնիկական գտումների անմարդկային քաղաքականությունը, որոշեց, որ բռնի կերպով տեղահանված հայերը չպետք է վերադառնան իրենց հայրենիք: Փրկվածները 1920-ական թվականներին ի վերջո հասկացան, որ բռնագաղթեցումները հայ ժողովրդին իր պատմական հայրենիքից ընդմիշտ արտաքսելու միայն նախաբանն էին²: Դրանք էին ռազմաքաղաքական իրադրության այն պատմական առանձնահատկությունները, որոնք այսօր աշխարհով մեկ տարածված Հայկական սփյուռքի համար ստեղծեցին նոր աշխարհաքաղաքական ուրվանկար:

Հայկական սփյուռքի կազմակերպությունները տասնամյակներ շարունակ գործել են այն հույսով, որ Թուրքիայի ժամանակակից ժողովրդավարական հանրապետությունը հեռու կմնա Օսմանյան Կայսրության աղետալի օրինակից և կհետևի Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության դրվատելի փորձին, որը նացիստական Գերմանիային դատապարտեց հրեաների Ռոջակիզումն իրագործելու համար:

² Տես «Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարար Վարդան Օսկանյանի ելույթը նացիստական համակենտրոնացման ճամբարների ազատագրման 60-ամյակին նվիրված 28-րդ հատուկ նիստում»: Նյու Յորք, 2005 թ. հունվարի 24, «Սփյուռքի լուրյունից» (<http://www.genocide.am/adalian/silen.htm>):

Հայաստանի Հանրապետությունում ապրող հայերը կազմում են աշխարհի ամբողջ հայության ընդամենը մեկ երրորդը³: Անկախ ազգային պետության ստեղծումից հետո Հայաստանի և Սփյուռքի միջև համագործակցությունը, որը նախկինում՝ խորհրդային վարչակարգի օրոք, թե՛ գաղափարապես, թե՛ քաղաքականապես սահմանափակված էր, դարձավ աշխարհի և նորանկախ հայկական պետության միջև քաղաքական, տնտեսական, մշակութային ու տեղեկատվական համագործակցության կարևոր աշխարհառազմավարական գործոններից մեկը:

Որպես միջազգային իրավունքին ենթակա անկախ պետություն՝ Հայաստանի Հանրապետությունը կանգնեց նոր մարտահրավերների առաջ, որոնք անվերապահորեն և անմիջապես չընկալվեցին Սփյուռքի կողմից, քանի որ այսպիսի պատմական զարգացումը բավական անսպասելի էր: Հայ ազգի այս երկու հատվածներին միայն տասներեք տարի առաջ անսահմանափակ հնարավորություն տրվեց ինքնուրույնաբար որոշելու, թե ինչպիսի փոխհարաբերություններ և որ ոլորտներում կլինեն իրենց համար առավել շահավետ: Թեև երկու հատվածներն էլ համաձայնեցված ջանքեր են գործադրում միմյանց ընդառայ գալու համար, այդուհանդերձ, դեռ շատ անելիք կա: Քաղաքական ու սոցիալական ոլորտներում փոխհամաձայնեցված կերպով շարժվելու և գործելու ցանկությանը զուգընթաց ի հայտ են եկել տարբեր տեսակի բարոյական, հոգեբանական, պատմական ու սոցիալական հարցեր և ձգտումներ, որոնք նույնիսկ ձեռք են բերել կարևոր նշանակություն:

ԱՄՆ-ի հայկական համայնքը Սփյուռքի սոցիալապես առավել զարգացած տարրերից է և բաղկացած է մոտավորապես մեկ միլիոն ծագումով հայ ամերիկացիներից, որոնք պատկանում են Հայ առաքելական, Հայ կաթոլիկ և Հայ բողոքական եկեղեցիներին, ինչպես նաև այլ հասարակական կազմակերպությունների: Ընդհանուր առմամբ, ամբողջ աշխարհում համայնքային մակարդակում էթնիկական փոքրամասնությունների լոբբիզմը մի բնական, բայց բարդ գործընթաց է, որի միջոցով են նրանք ինքնահաստատվում:

Հայության շահերի պաշտպանության փորձը ցույց է տվել, որ խնդիրը դուրս է գալիս համայնքի նեղ շրջանակներից, որովհետև նպատակը շատ ավելի լայն է. իրականում այն համազգային է: Միևնույն ժամանակ ցանկացած նախաձեռնություն, անկախ այն բանից, թե որքան կարևոր է և ինչ պատասխանատվությամբ է ստանձնած, չպետք է վտանգի ԱՄՆ-ի, ինչպես նաև նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության և այդտեղ բնակվող հայերի շահերը: Ծրագրերը նպաստում են հայ-ամերիկյան ավելի լայն մասնակցությանը ամերիկյան

³ Տես «Армяне в мире». «Голос Армении», 22 августа 1996 г.:

ժողովրդավարական գործընթացին և Հայաստանի քաղաքացիական ու տնտեսական զարգացմանը:

Ներկայումս Հայաստանում տեղի ունեցող իրադարձությունները Հայկական սփյուռքի ուշադրության կենտրոնում են. առանձին հայկական հասարակական կազմակերպություններ անընդհատ աշխատում են ԱՄՆ-ի Կոնգրեսի և Կառավարության հետ: Այդ կազմակերպությունների բազմաթիվ հաջողությունների շարքում կարող ենք նշել հայկական հարցերի գծով կոնգրեսականների խմբի ստեղծման դեկավարումը (2004 թ. ընդհանուր թվով ԱՄՆ-ի Կոնգրեսի 128 անդամ)⁴:

Հայաստանի կողմից խորհրդային միակուսակցական համակարգի սահմանափակումների թոթափման անցումային շրջանում Սփյուռքը դարձավ ազատականության և ժողովրդավարության արևմտյան մշակույթի ակտիվ տարածմանը նպաստող գործոն: Անկախության առաջին տարիներին ավանդական հայկական քաղաքական կուսակցությունները (Հայ Հեղափոխական Դաշնակցություն, Ռամկավար ազատական կուսակցություն և Սոցիալ-դեմոկրատական հնչակյան կուսակցություն) վերադարձան ու վերակազմավորվեցին Հայաստանում: Նրանք նոր շունչ հաղորդեցին ազգային ոգուն և փորձեցին ներմուծել ազատականություն ու ժողովրդավարական արժեքներ, ինչն այդ ժամանակ հիմք և առիթ դարձավ քաղաքական ու քաղաքացիական միությունների ազատ «մրցակցության» համար: Սա նշանակալի երևույթ է, որը բացատրվում է նորահաղթ անկախությամբ և Հայաստանի Հանրապետությունում ժողովրդավարական սկզբունքների ու հիմնարար ազատությունների հետևողական առաջնդամբ:

Հայկական սփյուռքը փաստացի գոյություն ունի որպես համաշխարհային էթնամշակութային-տեղեկատվական, գործարարական ցանց՝ բաղկացած մոտ տասը միլիոն քաղաքականապես ակտիվ, բարգավաճ, կիրթ և Ամերիկայի ու Եվրոպայի տնտեսական, ֆինանսական և քաղաքական կյանքին սերտորեն ինտեգրված մարդկանցից:

Նա արդյունավետ օղակ է դարձել հայ-ամերիկյան, հայ-ֆրանսիական, հայ-ռուսական, հայ-արաբական, հայ-իրանական և այլ կապերի զարգացման, ինչպես նաև այս համեմատաբար փոքր, բայց դինամիկ ու լավ կազմակերպված աշխարհասփյուռ համայնքի ընդհանուր աշխարհաքաղաքական շրջանակներում (Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում և նրա սահմաններից դուրս) հոգուտ փոխադարձ ազգային ռազմավարական շահերի իրականացվող երկկողմ համագործակցության սերտացման գործում:

⁴ Տես <http://www.panarmenian.net/news/rus/?task=society&id=9782&date=2004-02-16>:

III. ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՁԱՐԳԱՑՈՂ ԺՈՂՈՎՐԳԱՎԱՐԱԿԱՆ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. ԱՌԱՋԸՆԹԱՅ ԵՎ ԳԺՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1991 թ. մայիսի 20-ին կայացած ընտրություններում, որոնք Խորհրդային Միության պատմության մեջ մրցակցային հիմքի վրա անցկացված առաջին ժողովրդավարական ընտրություններն էին, Կոմունիստական կուսակցությունը պարտություն կրեց: Դա խթանի դեր կատարեց Հայաստանում բազմակուսակցական համակարգի հաստատման համար: Իշխանության եկավ Հայոց համազային շարժումը (ՀՀՇ):

Նախորդ տարի՝ 1990 թ. օգոստոսի 23-ին, Գերագույն խորհրդի կողմից ընդունվել էր Հայաստանի անկախության հռչակագիրը, որով արդեն իսկ սկիզբ էր դրվել ժողովրդավարական բարեփոխումներին: Նորընտիր խորհրդարանը (ձևավորված Հայաստանի անկախության հռչակումից առաջ) անմիջապես սկսեց օրենսդրական հիմք ստեղծել հասարակության ժողովրդավարացման համար: «Սեփականության մասին» ՀՀ օրենքը (ՀՕ-185-Ն) և «Սեփականաշնորհման ֆունդերի մասին» Կառավարության որոշումը (ընդունված, համապատասխանաբար, 1990 թ. հոկտեմբերի 31-ին և 1991 թ. դեկտեմբերի 13-ին) օրինական հիմք սպահովեցին պետական մենաշնորհից արտադրության միջոցների նկատմամբ տարբեր ձևերի սեփականության անցնելու համար: Բազմակարծությանն ու բազմակուսակցական համակարգին անցմանը սկիզբ դրվեց 1991 թ. փետրվարի 26-ին ընդունված «Հասարակական քաղաքական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքով (Ն-0266-1): Խոսքի և տեղեկատվության ազատությունն ապահովվեց 1991 թ. հոկտեմբերի 8-ին ընդունված «Մամուլի և զանգվածային լրատվության մյուս միջոցների մասին» ՀՀ օրենքով (Ն-0420-1): Կրոնի ազատությունը պաշտպանելու համար 1991 թ. հունիսի 17-ին ընդունվեց «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքը (Ն-0333-1): Այս և այլ օրենքներով հաստատված՝ ժողովրդավարական իրավական նորմերը նաև իրենց արտացոլումն ու զարգացումն ստացան 1995 թ. հուլիսի 5-ին ընդունված Սահմանադրության մեջ: 1996 թ. մայիսի 14-ին Ազգային ժողովն ընդունեց «Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրության մասին» ՀՀ օրենքը (ՀՕ-62)՝ դրանով իսկ օրինական հիմք ստեղծելով տարածքային կառավարման մարմինների ընտրությունների համար, որոնք տեղի ունեցան նույն տարվա նոյեմբերի 10-ին: 1996 թ. նոյեմբերի 1-ին ուժի մեջ մտավ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքը (ՀՕ-82), որը մեծ ներդրում էր՝ նպատակաուղղված քաղաքացիական հասարակության կառուցմանը:

Ներկայումս Սահմանադրության հիմքում դրված ժողովրդավարական նորմերից և անցած տասնչորս տարիների ընթացքում ընդունված օրենքներից շատերը հետագա զարգացման կարիք ունեն։ Դա է հաստատում նաև Եվրախորհրդի կազմում Հայաստանի ընդգրկման մասին որոշումը, որն ընդունվել է Եվրոպայի խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովի (ԵԽՆԿՎ) կողմից։ Այդ որոշումը Հայաստանին կոչ է անում ստանձնելու որոշակի պարտավորություններ, այդ թվում՝ միանալու Եվրոպական համաձայնագրերին, և հավատարիմ լինելու եվրոպական ժողովրդավարական չափորոշիչներին համապատասխանեցված ազգային օրենսդրությանը*։ Ներկայումս մշակվում են օրենքների նախագծեր, որոնք մղված են համահունչ լինելու եվրոպական ժողովրդավարությունների օրենքներին։ Գործընթացն արագացնելու համար ԵԽ մասնագետները տալիս են փորձագիտական կարծիքներ ու խորհուրդներ։ Սահմանադրական բարեփոխումների աշխատանքները, որոնք արդեն մի քանի տարի է, ինչ ընթացքի մեջ էին, մոտեցել են իրենց ավարտին, և սահմանադրական բարեփոխումների փաթեթը պատրաստ է Ազգային ժողովում քննարկմանը**։

Այդ ամենը, իր հերթին, մարդու իրավունքների պաշտպանության գլխավոր երաշխիքների թվում է։ 1990 թ. օգոստոսի 23-ի Անկախության հռչակագրով Հայաստանը փաստորեն որդեգրեց նոր արժեհամակարգ, որն էլ ավելի մեծ է դարձնում ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների սկզբունքների նկատմամբ նրա ստանձնած պարտավորությունները։ Անկախությունից հետո Հայաստանի Հանրապետությունը՝ որպես ինքնիշխան կազմավորում, ճանաչեց ու միացավ մարդու իրավունքներին վերաբերող հիմնական համաձայնագրերին և պայմանագրերին, ինչպես նաև ձեռնամուխ եղավ այս ոլորտում գործող ներքին օրենսդրության բարեփոխումներին։ Հետագայում մարդու հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները ամրագրվեցին Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության երկրորդ գլխում։

Չնայած ընտրական օրենսդրության նշված բարենորոգմանը՝ 1995 թ., 1996 թ., 1998 թ. և, մասամբ, 2003 թ. կայացած նախագահական ու խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ և՛ տեղացի, և՛ միջազգային դիտորդների կողմից արձանագրվեցին օրենքի տարբեր խախտումներ։ Մարդու իրավունքները պաշտպանող շատ խմբեր ձերբակալությունները դատապարտեցին որպես քա-

* Հայաստանի Հանրապետությունը 2001 թ. հունվարի 25-ին դարձավ Եվրոպայի խորհրդի (ԵԽ) անդամ։ Որպես քաղաքական մարմին՝ ԵԽ-ն նպաստում է Եվրոպայում քաղաքական կայունությանը, տնտեսական ու սոցիալական առաջընթացին, ժողովրդավարությանն ու մարդու իրավունքների պաշտպանությանը։ Միօրինակացված չափորոշիչներն ու մոտեցումները նպատակաուղղված են լուծելու նշված խնդիրները և այդ բնագավառում ապահովելու առաջընթաց։

** Սահմանադրական բարեփոխումները հանրաքվեով ընդունվել են 2005 թ. նոյեմբերի 27-ին։

ղաքականապես շարժառիթավորված, թեև ՀՀ Կառավարությունը պնդեց, որ ձեռքբերվածները մասնակցել են զանգվածային անկարգությունների: ԵԱՀԿ և ԵՆԽՎ դիտորդները ընտրաընթացը համարեցին թեժ և հիմնականում խաղաղ, բայց հանգեցին այն եզրակացության, որ քվեատուների «համատարած լցում-ման», ձայների հաշվման ժամանակ թափանցիկության պակասի և այլ «լուրջ» խախտումների պատճառով ընտրությունները չէին համապատասխանում ազատ ու արդար մրցակցության միջազգային չափանիշներին⁵:

Կարևոր է համեմատել Հայաստանում մարդու իրավունքների կարգավիճակը Հարավային Կովկասի հարևան երկրների հետ: Մենք այս հարցի վերաբերյալ իրավիճակի համապարփակ գնահատման վստահելի աղբյուր ենք համարում ամերիկյան հանրահայտ «Ֆրիդոմ Հաուզ» (*Ազատության տուն*) հասարակական կազմակերպության թողարկած «Քաղաքական իրավունքների և քաղաքացիական ազատությունների ամենամյա զեկույցը»: 1970-ականների սկզբից ի վեր այդ կազմակերպությունը աշխարհում մշտազգնում է ազատությունը և պաշտպանում ժողովրդավարությունը* : Հիմնվելով փորձագետների անկախ խմբի գնահատումների վրա՝ «Ֆրիդոմ Հաուզը» 2005 թ. Հայաստանն ու Վրաստանը ճանաչել է որպես *մասամբ ազատ պետություններ*, իսկ Ադրբեյջանը՝ որպես *ոչ ազատ պետություն*⁶:

2. ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ

ԵՎ ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱՑՈՒՄ:

ՁԵՌՔԵՐՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներն իրենց իշխանությունն իրականացնում են տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով: Այս մարմինների ձևավորումը, այն է՝ դրանց իրավասությունների, գործառույթների ու պարտականությունների հստակ սահմանազատումը, հիմք է ստեղծում զարգացող և քարգավաճող երկիր կառուցելու համար: Պետական իշխանության համակարգը Հայաստանի օրենսդրական ոլորտի, պետական կառավարման

⁵ Տես «CRS Report RS20812, Armenia Update»:

* Խաղաղության և ժողովրդավարության դեմ ուղղված սպառնալիքներով մտահոգված Էլեոնոր Ռուզվելտի և այլ ամերիկացիների կողմից ավելի քան 60 տարի առաջ ստեղծված «Ֆրիդոմ Հաուզ» այսօր աշխարհի այն երիտասարդ ժողովրդավարությունների պաշտպանության առաջատարն է, որոնք հաղթահարում են դիկտատուրայի և քաղաքական բռնաճնշումների ժառանգությունը:

⁶ Տես «Freedom in the World 2005. Table of Independent Countries Comparative Measures of Freedom» (<http://www.freedomhouse.org/research/freeworld/2005/essay2005.pdf>):

մարմինների ու հանրային ծառայության այն բաղկացուցիչ մասն է, որի միջոցով են իրականացվում պետության գլխավոր գործառնությունները և լուծվում երկրի առջև ծառայող խնդիրները: Անկախ Հայաստանում պետական կառավարման համակարգը ներառում է գործադիր մարմինները, Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությունը, որը բաղկացած է Վարչապետից և նախարարների կաբինետից, իրականացնում է գործադիր իշխանությունը: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության համաձայն ՀՀ Նախագահը հանրապետության անկախության, տարածքային ամբողջականության և անվտանգության երաշխավորն է:

Մեր կարծիքով, Հայաստանում կառավարման համակարգի ներկայիս վիճակը շատ առումներով չի համապատասխանում այսօրվա պահանջներին և բարեփոխումների հրատապ կարիք ունի: Պետական կառավարման անարդյունավետությունը թույլ իշխանության հայտնի «հիվանդությունների» արդյունք է: Դրանցից են, մասնավորապես, գործունեության ուղիներ նախանշող պաշտոնական ռազմավարություն չլինելը, նաև տեղեկույթի ընդհանուր մատչելիության ապահովման և իշխանության օղակների միջև նրա փոխանակման համար անհրաժեշտ մեխանիզմների բացակայությունը:

Դեռ ավելին. իշխանության տարբեր մակարդակներում գործառնությունների կրկնողականությունը և հրահանգների անհասկանալիությունը, հստակորեն տարբերակված նպատակներ և գերակայություններ չլինելը, անհիմն սահմանավորումն ու վարչարարությունը էապես նվազեցնում են պետական կառավարման արդյունավետությունը: Շատ հաճախ հանրությունը չի գիտակցում պետական կառավարման տարբեր մակարդակներում ընդունված որոշումների նպատակն ու անհրաժեշտությունը: Դա իշխանությունների գործողությունների թափանցիկության պակասի և հասարակությանը նախօրոք իրենց ծրագրված քայլերի մասին չտեղեկացնելու հետևանք է: Ներկայումս արդյունավետ պետական կառավարման համակարգ ստեղծելու ռազմավարություն գործնականում գոյություն չունի: Այդ ռազմավարությունը պետք է հիմք ստեղծի կառուցվածքային ու գործառնության բարեփոխումների և հասարակական ծառայությունների բարելավման համար: Այս համատեքստում շատ կարևոր է հաջողության հասնել սահմանադրական բարեփոխումներում՝ ստեղծելով Հայաստանի իրավաքաղաքական համակարգի համընդգրկուն ժողովրդավարացման հիմք: Եվրախորհրդի Վենետիկի հանձնաժողովը, անկողմնակալ կերպով համագործակցելով Հայաստանի խորհրդարանի և Սահմանադրական դատարանի հետ, Հայաստան–Եվրախորհուրդ հարաբերություններում հանդես է գալիս որպես վերոհիշյալ առանցքային բարեփոխումներին համապատաս-

խանցեցված ազգային օրենսդրական փաստաթղթերի մասնագիտական մշակման երաշխավոր⁷:

Շուկայական տնտեսության զարգացման, քաղաքական ու սոցիալական նոր ենթակառույցների հաստատման և Կենտրոնական ու Արևելյան Եվրոպայում, նախկին ԽՍՀՄ-ում (ներառյալ նաև Հայաստանը) նոր սոցիալական արժեքների ձևավորման գործընթացները նպաստավոր միջավայր ստեղծեցին կոռուպցիայի զարգացման համար: Ելնելով կոռուպցիայի լայն տարածվածությունից՝ պետք է ասենք, որ այն կարող է գոյություն ունենալ և գոյություն ունի անձնական, հաստատութենական և համակարգային մակարդակներում:

Դժբախտաբար, կոռուպցիան մեր օրերում տարածում է ստացել կյանքի բոլոր ոլորտներում և բոլոր ձևերում, այսինքն՝ հղի է համակարգային դառնալու վտանգով: Միևնույն ժամանակ հետաքրքիր է ուսումնասիրել Կովկասյան գրասենյակի հաստատութենական բարեփոխումների ոչ պաշտոնական բաժնի ծրագրի շրջանակներում անցկացված հետազոտական հարցման արդյունքները. ըստ դրա՝ ներդրողները որոշել են, որ «Հայաստանում կոռուպցիայի մակարդակը ավելի ցածր է, քան ԱՊՀ այլ երկրներում, և այն համակարգային չէ: Կոռուպցիայի հին համակարգը վերացել է, իսկ նորը դեռ չի ձևավորվել»⁸:

Այնուամենայնիվ, ներդրողներն այս իրավիճակը սակավ նպաստավոր են համարում, քանի որ կոռուպցիան անկանխատեսելի է: Այլ աղբյուրներ, օրինակ, «Միջազգային թափանցիկություն»⁹ կազմակերպությունը, համարում են, որ Հայաստանում կոռուպցիան շատ բարձր մակարդակի վրա է՝ 10-ից (վերին աստիճանի մաքուր) մինչև 0-ն (վերին աստիճանի կոռումպացված) սանդղակով տալով 2,5 գնահատականը: Հարավային Կովկասի տարածաշրջանի երկրներում տիրող իրավիճակն ավելի հստակորեն պատկերացնելու համար կարող ենք ներկայացնել գնահատման նույն սկզբունքով ստացված

⁷ Stu «Venice Commission Discontent with RA Constitutional Amendments Draft», 2005, May 30 (<http://www.panarmenian.net/news/eng/?task=society&id=13532&date=2005-05-30>); CDL(2005)042 «Draft Amendments to the Constitution of the Republic of Armenia» (First Reading). «Recent Documents». European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Council of Europe, 2005, May 26 (http://www.venice.coe.int/site/dynamics/N_Recent_ef.asp):

⁸ Stu «Corruption as an Obstacle for the Economic Development of the Country. National Human Development Report». Caucasian Bureau of the Institutional Reforms of the Informal Sector (IRIS) (http://www.undp.am/publications/nhdr01/main.php?l=en&chapter=2&id=2_9):

⁹ «Միջազգային թափանցիկությունը» միջազգային ոչ կառավարական կազմակերպություն է, որն զբաղվում է կոռուպցիայի դեմ պայքարով՝ քաղաքացիական հասարակությունը, գործարարությունը և կառավարությունները միավորելով մեկ միասնական համաշխարհային հզոր դաշինքում (http://www.transparency.org/about_ti/index.html):

թվերը Ադրբեյջանի (2,0) և Վրաստանի (2,4) համար¹⁰: Թեև Հայաստանում կոռուպցիայի մակարդակը բարձր է, այդուհանդերձ Հարավային Կովկասում այն ամենացածրն է:

Հասարակության ճնշման տակ Վրաստանի Նախագահ Էդուարդ Շևարդնաձեի վերջերս կայացած հրաժարականը շեշտեց վրաց ժողովրդի դժգոհության աստիճանը՝ կապված ամբողջ կառավարության և հասարակության մեջ կոռուպցիայի տարածման անհանդուրժելի մակարդակի հետ:

Վրաստանի նորընտիր Նախագահ Սիխաշիլ Սահակաշվիլին, 2004 թ. հունվարին «Միջազգային թափանցիկություն» կազմակերպության հրավերով ելույթ ունենալով Եվրոպայում, կոռուպցիան համարեց Վրաստանի առջև ծառայած ամենագորեղ մարտահրավերներից մեկը¹¹: Վրաստանի ղեկավարության մեջ այս հեղափոխական փոփոխությունը՝ կոռուպացված առաջնորդի անարյուն հեռացումը, վերակենդանացրեց նորանկախ երկրների քաղաքական կյանքում և ազատ շուկայական տնտեսությունում իրական ժողովրդավարական առաջընթաց սպրեյու հույսը: Բայց մինևույն ժամանակ Վրաստանի «Վարդերի հեղափոխությունը» Հարավային Կովկասում արթնացրեց անկայունության և բռնության վախը:

IV. ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂՂՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆԵՐԹԱՅԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հարավային Կովկասում էթնիկական հակամարտությունները մի գործոն են, որը խոչընդոտում է տարածաշրջանում խաղաղության ու կայունության հաստատման և տնտեսական առաջընթացի գործընթացներին: Երկրները շարունակ բախվում են սպառազինության մրցավազքի, փախստականների ու տեղահանվածների կարիքների հետ կապված բյուջետային խնդիրների: Էթնիկական հակամարտությունների հետևանքներ են սահմանակից պետություններում դրանց տարածվելու վտանգը և տարածաշրջանի կամ նրա սահմաններից դուրս եղած պետությունների էներգետիկ ռեսուրսների, առևտրային-տրանսպորտային ցանցերի լիարժեք շահագործման սահմանափակությունը: Հարավային Կով-

¹⁰ Stu «Global Corruption» (24_Data_and_research.pdf):

¹¹ Stu «Yahoo Nyheder, Danmark». «News». 2004, January 29, Thursday (<http://dk.news.yahoo.com/040129/33/30hho.html>); *Mikhail Saakashvili*. Five core principles for the World's reformers. «Financial Times», 2005, May 26 (<http://news.ft.com/cms/s/b53dc192-cd83-11d9-aa26-00000e2511c8.html>):

կատում խաղաղության ու հարատև անկախության խթանմանն ուղղված ԱՄՆ-ի և միջազգային հանրության ջանքերը հանդիպում են երկյուղալի մարտահրավերների: Էթնիկական ու քաղաքացիական հակամարտությունների թվի, ինտենսիվության և տևականության առումով տարածաշրջանը միշտ էլ եղել է նախկին Խորհրդային Միության առավել անկայուն մասերից մեկը: Երեք հանրապետություններում իշխող ազգությունները տարբեր դժգոհություններ են տածում միմյանց նկատմամբ: Այս է հիմնական պատճառը, որ Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև առկա տարածայնությունները հանգեցրել են Ադրբեջանից էթնիկական հայերի զանգվածային արտագաղթի, և հակառակը: Ժողովրդավարության տարածաշրջանային դիմամիկայի համընդհանուր պատկերը դիտելով՝ կարող ենք ասել, որ Հայաստանի, Ադրբեջանի ու Վրաստանի ազգ-պետությունները, ներկայումս գտնվելով հակամարտային վտանգի տակ, թերաճում են ժողովրդավարության զարգացման գործում, և պատճառը միայն բանակին ու ոստիկանությանը աջակցմանն ուղղված բյուջետային վերաբաշխումը չէ: Կարևորելով ազգային ռեսուրսների նպատակաուղղումը առավելապես անվտանգության կարիքների բավարարման համար՝ այս պետությունները սահմանափակում են իրենց ազգային կյանքի սոցիալական բազմազանությունը և դանդաղեցնում ժողովրդավարության ու ազատական տնտեսության հաստատութենացումը¹²:

Այս սահմանափակումները հիմնականում վնասում են իրավական, քաղաքական ու տնտեսական բարեփոխումների ընդհանուր գործընթացին՝ նվազեցնելով այդ բարեփոխումների ազգային և անդրազգային նշանակությունն ու ինտենսիվությունը, ինչի հետևանքով նվազում է դրանց սոցիալական արդյունավետությունը: Հարավային Կովկասի քաղաքական, վարչական ու տնտեսական կյանքում թափանցիկության պակասը, որն ուղեկցվում է կոռուպցիայով, քողարկված է այնպիսի սահմանափակումներով, որոնք արդարացվում են ազգային անվտանգության գերակա շահերով: Տարածաշրջանային ազգային քաղաքականության՝ հակամարտությունների առկայությամբ արդարացվող այսպիսի անվտանգայնացումը Հայաստանում, Ադրբեջանում ու Վրաստանում նպաստում է իրական ժողովրդավարության արմատավորման ջանքերում որոշակի խոչընդոտների ձևավորմանը:

Եզրափակելով՝ կարող ենք ասել, որ Հարավային Կովկասի յուրաքանչյուր երկրում ժողովրդավարության իրական վիճակի մասին հստակ պատկերացումը և ժողովրդավարական զարգացման ռազմավարության բացակայությունը, նրանց տնտեսությունների և սոցիալական կյանքի անվտանգության ուղղվածու-

¹² *Stu Ambassador Harry Gilmore, Ambassador Richard Kauzlarich, Ambassador Kenneth Yalowitz. Pay Attention to the South Caucasus. CSIS, 2002, January (http://www.csis.org/ruseura/caucasus/pubs/0201_sc.htm):*

թյունը մեզ հնարավորություն են տալիս դրանք գնահատելու որպես «ցածր ինտենսիվությամբ ժողովրդավարություններ»¹³: Սա նշանակում է, որ անհրաժեշտ է հատուկ մոտեցում ինտենսիվ միջազգային ժողովրդավարական միջավայր ներգրավելու միջոցով այս երկրներում ժողովրդավարության և տնտեսության արագընթաց զարգացման նկատմամբ: Այս գործընթացը կարող է արդյունավետ լինել, եթե Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային կայունության դինամիկ համատեքստում միահյուսված անվտանգային խնդիրները հետազոտվեն ու մշակվեն և՛ տարածաշրջանային, և՛ ազգային առանձնահատկությունների հաշվառմամբ:

Վ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ.

ԴԵՊԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐ

ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍԸ

Նախ դիտարկենք Եվրաստլանդյան և Արևել երկրների թվին պատկանող հիմնական գործընկերների հետ անվտանգության ոլորտում Հայաստանի համագործակցության շրջանակներն ու դինամիկան: Այս համատեքստում ՆԱՏՕ-ի հետ Հայաստանի Հանրապետության համագործակցությունը հետապնդում է հեռամետ շահեր: Հայաստանի Ձինված ուժերը 1994 թվականից մասնակցում են ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրին, այսինքն՝ ՆԱՏՕ-ն և Հարավային Կովկասի երեք երկրները համագործակցում են մի շարք հարցերում, ներառյալ բարձր տեխնոլոգիաների և գիտության ոլորտները, անգլերեն լեզվի ուսուցումը, ՆԱՏՕ-ի հաստատություններում ռազմական կրթությունը և քաղաքացիական արտակարգ իրավիճակների պլանավորումը: Հայաստանի համար օգտավետ են եղել արտակարգ իրավիճակների հաղթահարման ծրագրավորման քաղաքացիական աշխատանքները և ՆԱՏՕ-ի գիտական ծրագրերը: ՆԱՏՕ-ի կողմից ֆինանսավորվող մախագծերից մեկը, որը առանձնահատուկ կարևորություն ունի Հայաստանի համար, նպատակաուղղված է կապ ստեղծելու մի կողմից Հայաստանի, մյուս կողմից՝ Իտալիայի, Հունաստանի և Մեծ Բրիտանիայի սեյսմոլոգիական հետազոտությունների ինստիտուտների տեղեկատվական համակարգերի միջև:

Հայաստանի Ձինված ուժերը ակտիվացնում են իրենց մասնակցությունը «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում անցկացվող զորավարությունների: Հայաստանի հատուկ մախանշանակման

¹³ Stu Steve Smith. American Democracy Promotion. Oxford, 2000, PP. 72—74:

ուժերի ստորաբաժանումները Թբիլիսիում կայացած «Համատեղ լավագույն ջանք–2002» գորավարժության ժամանակ (2002 թ. հունիսի 17–28) համագործակցեցին ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների՝ ԱՄՆ-ի, Թուրքիայի, Կանադայի, Հունաստանի, Հունգարիայի և Մեծ Բրիտանիայի իրենց գործընկերների հետ: Այդ գորավարժության շրջանակներում Հայաստանի գործընկեր պետություններն էին նաև Ադրբեջանը, Ավստրիան, Բուլղարիան, Լիտվան, Մոլդովան, Ռումինիան, Վրաստանը և Ուկրաինան:

2003 թ. հունիսին Հայաստանն առաջին անգամ հյուրընկալեց ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում անցկացվող գորավարժությունը, որին մասնակցեց մոտ 400 հոգուց բաղկացած գորակազմ՝ ՆԱՏՕ-ի և այլ գործընկեր 19 երկրներից: Մասնակցում էին ԱՄՆ-ի, Ավստրիայի, Բուլղարիայի, Թուրքիայի, Իտալիայի, Լեհաստանի, Լիտվայի, Կանադայի, Հունաստանի, Հունգարիայի, Մակեդոնիայի նախկին Հարավսլավական Հանրապետության, Մեծ Բրիտանիայի, Մոլդովայի, Ռումինիայի, Ռուսաստանի, Սլովակիայի, Վրաստանի և Ուկրաինայի զինծառայողները: Կարևոր է նշել, որ Ռուսաստանն առաջին անգամ էր գորավարժությանը մասնակցող բազմազգ ուժերի կազմին ինտեգրված իր շտաբային սպաներով ու ցամաքային գորախմբով մասնակցում Հայաստանի աջակցությամբ կազմակերպված այս տիպի գորավարժության¹⁴:

Կարևոր է նաև նշել, որ ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում իրականացվող գորավարժությունը, որը կազմակերպվել էր Երևանում, հայկական և թուրքական զորքերի համար լավ հնարավորություն ստեղծեց առաջին անգամ համագործակցելու անկախ հայկական պետության հողում: Հայաստանում կայացած այս գորավարժության նպատակն էր մեծացնել ցամաքային ուժերի արդյունավետությունը՝ ՆԱՏՕ-ին և գործընկերներին մղելով միասին աշխատելու ավելի լավ փոխըմբռնման ու փոխգործողության հասնելու համար. և այս նպատակը լիովին իրականացվեց:

2004 թ. Հայաստանը առաջին քայլն արեց ՆԱՏՕ-ի ղեկավարությամբ (հատկապես՝ Հունաստանի և ԱՄՆ-ի) միջազգային խաղաղապահական գործողություններին մասնակցելու ուղղությամբ: Պայմանագրային հիմունքով ծառայող 34 հայ զինծառայողներից բաղկացած դասակը հայկական խաղաղապահ հատուկ գումարտակի մասն է, որը ուսուցանվել, սպառազինվել և ֆինանսավորվել է Հունաստանի կողմից: Վերջերս այն անցել է Կոտվոյում տեղակայված հունական ցամաքագորային գումարտակի հրամանատարության ենթակայության տակ: Հայ զինծառայողները անցել են անգլերեն լեզվի ինտենսիվ

¹⁴ Stu «NATO Exercise Takes Canadian, Russian Troops to Armenia». 2003, June 16 (http://www.forces.gc.ca/site/newsroom/view_news_.asp?id=1113):

դասընթացներ, որոնք հովանավորվում են Մեծ Բրիտանիայի և ԱՄՆ-ի կողմից և ապահովված են հաղորդակցության ժամանակակից միջոցներով, ներառյալ՝ արբանյակային ալեհավաքները: Ըստ պայմանագրի՝ հունական կողմն զբաղվելու է նաև հայ զինծառայողների ապահովագրական հարցերով:

«Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում Հայաստանի պաշտպանության նախարարության անդամակցությունը ՆԱՏՕ-ի Պաշտպանական ակադեմիաների և անվտանգության ուսումնասիրության ինստիտուտների կոնսորցիումին պետք է համարվի ՆԱՏՕ-ի գործընկերների հետ մտավոր երկարատև համագործակցությանն ուղղված քայլ (անդամակցությունը հաստատվեց 2004 թ. հունվարին)¹⁵:

1998 թ. Հայաստանի պաշտպանության նախարարությունն իր սպային նշանակեց Մոնսուր Գաշինքի գործընկերության համակարգման բաժնում: Հայաստանի դեսպանը միաժամանակ գործում էր Բենիլյուքսի երկրներում և ՆԱՏՕ-ում, իսկ 2004 թ. Հայաստանը ՆԱՏՕ-ում դիվանագիտական առաքելություն ստեղծեց՝ ՆԱՏՕ-ի գործերի շտաբ-կայանում դեսպանի մակարդակով:

2004 թ. Հայաստանը միացավ «Անհատական գործընկերության գործողությունների» ծրագրին (ԱԳԳԾ): Հայաստանի արտաքին գործերի և պաշտպանության նախարարները վերջերս (2005 թ. հունիսի 16-ին) Բրյուսելում, Հյուսիսատլանտյան կազմակերպության խորհրդի նիստում, որին մասնակցում էին ՆԱՏՕ-ի անդամ 26 պետությունների դեսպանները, Գլխավոր քարտուղարին հանձնեցին Հայաստանի ԱԳԳԾ-ն ներկայացնող փաստաթուղթը: Այն հեռավոր համագործակցություն է ապահովում պլանավորման, հայեցակարգերի մշակման ու ներդաշնակեցման գործընթացներում: Հայաստանի Կառավարության և ՆԱՏՕ-ի ղեկավարության այս ռազմավարական որոշումը համապատասխանում է ՆԱՏՕ-ի հետ գործընկեր երկրի համագործակցության հնարավոր ամենաբարձր մակարդակին¹⁶:

Հայաստանը նաև ԵԱՀԿ ակտիվ անդամ է: Այդ կազմակերպության մեջ մտնում են բոլոր Եվրոպական երկրները, ինչպես նաև ԱՄՆ-ն ու Կանադան. ընդամենը 55 անդամ¹⁷: Նպատակ ունենալով ինտեգրվել մեծ Եվրոպային՝ Հայաստանը հանդես է գալիս որպես Եվրոպական խորհրդի անդամ: Այս անդամակցությունը Եվրամիության չափանիշներին Հայաստանի իրավաքաղաքական համակարգի համապատասխանեցման լրացուցիչ գործոն է: Հայաստանի պաշ-

¹⁵ Տես «NATO Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes». Armenia (<http://www.pfpconsortium.org>):

¹⁶ Տես «Armenian Foreign Minister Presents Action Plans to NATO». «Armenia Daily Digest», 2005, June, Friday (<http://www.eurasianet.org/resource/armenia/hypermail/news/0032.shtml>):

¹⁷ Տես «OSCE Office in Yerevan» (<http://www.osce.org/yerevan>):

տոնական քաղաքականությունն ունի հետևյալ ուղղվածությունը՝ «հարաճուն ինտեգրում Եվրամիության մոդելներին ու ստանդարտներին»: Այժմ Հայաստանը, ինչպես նաև Ադրբեջանը և Վրաստանը համագործակցում են Եվրամիության հետ՝ միջնաժամկետ հեռանկարում նրան անդամակցելու ակնկալիքով¹⁸:

Հայ-ամերիկյան անվտանգային համագործակցությունը 1998 թվականից ընթանում է երկկողմ միջկառավարական «Անվտանգության երկխոսություն» ծրագրի քաղաքական հովանու ներքո: 2000 թ. հուլիսին ԱՄՆ-ի և Հայաստանի պաշտպանական գերատեսչությունների ղեկավարներն ստորագրեցին զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածման դեմ պայքարի ոլորտում համագործակցելու մասին պայմանագիր:

Հայաստանի և Ամերիկայի զինված ուժերը 2002 թվականից համագործակցել են ոչ միայն ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում, այլև երկկողմ ձևաչափով: Հենց այդ ժամանակ է ստեղծվել պաշտպանական ոլորտում երկկողմ խորհրդատվությունների մեխանիզմը, որը ղեկավարում են ԱՄՆ-ի պաշտպանության քարտուղարի օգնականը և Հայաստանի պաշտպանության փոխնախարարը: «Արտաքին ռազմական ֆինանսավորում» (*FMF*), ինչպես նաև «Միջազգային ռազմական ուսուցում և վարժանք» (*IMET*) ծրագրերը գործարկվում են՝ ծրագրվելով և վերահսկվելով մեկ ամբողջական համագործակցային գործընթացում:

Անցած տարի Պենտագոնի, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի հայկական համայնքի աջակցությամբ հիմնադրվեց Հայաստանի մարդասիրական ակնազերծման կենտրոնը: Հայ-ամերիկյան ռազմական համագործակցության նոր փուլ նշանավորեց Հայաստանի մասնակցությունը Իրաքում գործող դաշնադրային ուժերին: 2004 թ. դեկտեմբերի 24-ին Հայաստանի խորհրդարանը հաստատեց իր գորքերի տեղակայումը Իրաքում: Խորհրդարանի ընդունած օրինագծի համաձայն՝ Հայաստանի պաշտպանության նախարարությունը Իրաք ուղարկեց մեկ դասակ, որը ներառում էր հատուկ պատրաստված վարորդներով համալրված 30 բեռնատար մեքենաների շարասյուն, ինչպես նաև սակրավորներ ու մարդասիրական բուժօգնություն ցուցաբերելու գործում մասնագիտացած բժիշկներ¹⁹:

Միևնույն ժամանակ Հայաստանն ստանձնել է Անկախ պետությունների համագործակցության և Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության (ՀԱՊԿ) անդամի պարտավորությունները՝ գործելով որպես Ռուսաստանի Դաշնության ռազմավարական գործընկեր:

¹⁸ Տես «The EU's relations with Armenia» (http://europa.eu.int/comm/external_relations/armenia/intro):

¹⁹ Տես «Non—US Forces in Iraq». 2004, December 26 (http://www.globalsecurity.org/military/ops/iraq_orbat_coalition_041226.htm):

Հայաստանի բազմաբևեռ կողմնորոշման մասին վկայող այս հատկանշական փաստերն ամփոփելիս որոշ փորձագետներ հետաքրքրվում են այսպիսի ուրույն աշխարհառազմավարական ուրվանկարի առանձնահատկություններով և նրա անվտանգային ու պաշտպանական կողմնորոշման յուրահատուկ հավասարակշռվածությամբ: Օրինակ՝ Մոսկվայի որոշ վերլուծաբանների մտահոգում է այն փաստը, որ հավասարակշռված կերպով զարգանում է և՛ հայ-ռուսական, և՛ հայ-ամերիկյան, ինչպես նաև Հայաստան-ՀԱՊԿ և Հայաստան-ՆԱՏՕ («Գործընկերություն հանուն խաղաղության») համագործակցությունը* : Նման մտահոգություններ հնչում են նաև որոշ ամերիկացի փորձագետների կողմից: Այս անհանգստությունը, մեր կարծիքով, «սառը պատերազմի» հոգեբանության վերապրուկ է:

Արձագանքելով այդ քննադատությանը՝ մենք մեր գործընկերներին արդեն պարզաբանել ենք, որ Ռուսաստանը, Հռոմում կայացած ՆԱՏՕ-Ռուսաստան զագաթնաժողովում Մշտական խորհրդի անդամ դառնալով և Մոսկվայում ՆԱՏՕ-ի գրասենյակ բացելով, ՆԱՏՕ-ի հետ զարգացնում է ավելի ինտենսիվ ու լայն համագործակցություն, քան Հայաստանը: Դա չի հակասում անվտանգության գծով Ռուսաստանի պարտավորություններին՝ կապված ՀԱՊԿ-ի իր գործընկերների և, հատկապես, Հայաստանի հետ:

Մեր կարծիքով՝ ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի դեկլարների միջև ռազմավարական երկխոսությունը ամենալավ միջոցն է՝ ի մի բերելու ոչ միայն ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի, այլև նրանց գործընկերների, այդ թվում՝ Հայաստանի, Ադրբեջանի ու Վրաստանի, անվտանգության ռազմավարական շահերը²⁰:

Անվտանգության գործընկերության այս վերագային համատեքստում Հայաստանը կարևորում է անվտանգության ու պաշտպանական բնագավառներում հայ-ամերիկյան, հայ-ռուսական, ինչպես նաև Հայաստան-ՀԱՊԿ, Հայաստան-ՆԱՏՕ համագործակցության ներդաշնակեցումը²¹: Այս ռազմավարական հավասարակշռության առաջնահերթության առանձնահատուկ կարևորությունը բացատրվում է նաև սփյուռքահայության գոյությամբ և Հայաստանի, ինչպես նաև իր բնակության երկրների (Ռուսաստան, ԱՄՆ, Ֆրանսիա և այլն) քաղաքական կյանքի վրա նրա ունեցած ակտիվ ազդեցությամբ:

Հայաստանի անվտանգության քաղաքականության այս միջազգային կորորինատները պետք է դիտարկվեն տարածաշրջանային կայունության և

* Մեջբերումն արված է «Независимая газета» (ՌԴ) օրաթերթից, որը հայտնի է քաղաքական ուղղվածություն ունեցող իր հոդվածներով:

²⁰ Steu «The Author's: In agenda: Multi-Polar and Complementary Defense Policy». «Golos Armenii», 2002, November 16:

²¹ Steu «Комплементаризм и многовекторность оборонной политики (интервью с Г. С. Котанджяном)». «Голос Армении», 16 ноября 2002 г.:

Հարավային Կովկասի անվտանգության խնդիրների համատեքստում: Հաջորդ գլուխներում կքննարկենք տարածաշրջանում անվտանգության ճարտարապետության վերակառուցման որոշ սկզբունքներ և ուղիներ: Հետագայում տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության խնդիրների այսպիսի վերլուծական պարզաբանման արդյունքները հեղինակի կողմից առաջարկվելու են որպես Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի մշակման գիտական հենք: Այդ նախագիծը ներկայացված է Հավելվածում՝ որպես այս աշխատության մասնագիտացված կիրառական մաս:

VI. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄ

1. ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ

ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ. ՏԵՍԼԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ²²

Հարավային Կովկասը պետք է բազմակողմանի մոտեցում ցուցաբերի անվտանգության ու դրան առնչվող խնդիրների նկատմամբ, ինչը կապ կստեղծի տարածաշրջանում բոլոր հիմնական դերակատարների՝ Հայաստանի, Ադրբեյջանի, Վրաստանի, Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի, Թուրքիայի և Իրանի, ինչպես նաև ԵԱՀԿ, ԵԽ, ԵՄ, ՆԱՏՕ-ԵԱԳԽ և ՍԾՏՀ կազմակերպությունների միջև:

Աշխարհի այս հատվածում տարածաշրջանային անվտանգության ամրապնդումը չի պահանջում Եվրամիության կամ ՆԱՏՕ-ի կովկասյան տարբերակի շուտափույթ ստեղծում: Փոխարենը Հարավային Կովկասին անհրաժեշտ են կովկասյան բոլոր պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների միջև փոխկապվածությունն ապահովող, մասամբ համընկնող երկկողմ ու բազմակողմ հարաբերություններ, որոնք նպաստեն Կովկասի տնտեսական, հաղորդակցական, քաղաքական և ռազմական ինտեգրմանը ավելի մեծ Եվրոպային և Եվրասիական տարածությանը: Ապագայում դրանց ցանցը՝ որպես ավելի լայն բազմակողմ գործընթացի լրացում, կօգնի ստեղծելու, օրինակ, Անդրկովկասյան տարածաշրջանային համաժողովի կամ Տարածաշրջանային միջխորհրդարանական ժողովի տիպի պաշտոնական կազմակեր-

²² Stu Stuart E. Johnson, Martin C. Libicki, Gregory F. Treverton. What is Architecture? «New Challenges, New Tools for Defense Decisionmaking». «RAND», 2003; Joseph McMillan, Richard Sokolsky and Andrew Winner. Toward a New Regional Security Architecture. «The Washington Quarterly», 2003, Summer:

պություններ²³: Բազմակողմ ձևաչափով տարածաշրջանային համագործակցութեան այս մոդելները բազմաթիվ են. որպես օրինակ կարող են ծառայել աշխարհի տարբեր մասերում գոյություն ունեցող կազմակերպությունները՝ սկսած Սկանդինավյան խորհրդից մինչև Հարավարևելյան Ասիայի երկրների ասոցիացիան:

Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության ցանկացած մոդելի հաջողությունը կամ ձախողումը մեծապես կախված կլինի դրա նպատակաուղղվածությունից, կառուցվածքից, և այն բանից, թե ինչպիսի փոխազդման մեջ է այն գտնվելու տարածաշրջանային անվտանգության ոլորտի այլ հարաբերությունների ու մեխանիզմների հետ: Տարածաշրջանային անվտանգության մեջ դրական ներդրում ունենալու համար այդ ճարտարապետությունը պետք է կարողանա իրականացնել հետևյալ նպատակները.

- տարածաշրջանի բոլոր դերակատարների երկարատև խաղող համակցության համար ապահովել փոխկապված անհատական, երկկողմ և հավաքական իրավաքաղաքական պայմանների անհրաժեշտ համակարգ (մի կողմից՝ Վրաստան և մյուս կողմից՝ Աբխազիա ու Հարավային Օսեթիա, ինչպես նաև մի կողմից՝ Ադրբեջան և մյուս կողմից՝ Հայաստան ու Լեռնային Ղարաբաղ),

- նպաստել անվտանգության խնդիրների շուրջ համագործակցության միջավայրի ձևավորմանը, ինչը կնվազեցնի տարածաշրջանում հակամարտող կողմերի միջև զինված բախումների ծագման հավանականությունը և նրանց հնարավորություն կտա համագործակցելու անդրազգային սպառնալիքների դեմ, ինչպիսին, օրինակ, միջազգային ահաբեկչությունն է,

- տարածաշրջանին հնարավորություն տալ խաղաղության և կայունության արմատավորման գործում ունենալու իր համաձայնեցված դերակատարությունը իր սահմաններից դուրս, ներառյալ հարևան տարածքները, օրինակ՝ Ռուսաստանի տարածքները Հյուսիսային Կովկասում, Սև և Կասպից ծովերի ավազանները, Կենտրոնական Ասիան և Մերձավոր Արևելքը,

- երկարաժամկետ հեռանկարի հետ մեկտեղ ունենալ տարածաշրջանային հավաքական անվտանգության դասական կառույց ստեղծելու ծրագիր, շնորհիվ որի Հարավային Կովկասի երկրներն ավելի իրատեսական հնարավորություն կստանան իրենց կարճաժամկետ ու միջնաժամկետ շահերը ապահովելու ավելի լայն՝ անդրազգային, անվտանգության կազմակերպություններին անդամակցությամբ ու փոխադարձ համագործակցությամբ հաստատված հուսալի տարածաշրջանային անվտանգության պայմաններում:

²³ Տես «The South Caucasus Parliamentary Initiative». «Parliamentary News Release», 2003, December 17, Wednesday (<http://www.scottish.parliament.uk/nmCentre/news/news-03/gr03-001.htm>):

Ինչպես արդեն նշվել է, ամերիկյան ռազմագետ վերլուծաբաններն ու ռազմավարական ծրագրերի մշակողները նկատել են, որ այս՝ համեմատաբար փոքր, տարածաշրջանին (Հայաստան, Ադրբեջան ու Վրաստան) հատկացվող ուշադրությունը կարելի է բացատրել այն բացառիկ աշխարհառազմավարական դերով, որ նա կատարում է ենթակառուցվածքային էներգետիկայի ու տրանսպորտային միջանցքի միջոցով Եվրոպան և Կենտրոնական Ասիան միավորելու գործում²⁴: Կասսայան ավագանուն ու Կենտրոնական Ասիայում ծավալված ռազմավարական մրցակցության շրջանակներում քաղաքական ու տնտեսական ազդեցություն ձեռք բերելու համար Կովկասը հավակնում է դառնալու կարևոր հանգուցակետ իր աշխարհագրական սահմաններից դուրս գտնվող տարածքներում միջազգային անվտանգության ապահովման գործում: Որոշ ռազմավարական գնահատումներ ցույց են տալիս, որ ամբողջ Կենտրոնական Եվրասիայի համար անդրտարածաշրջանային անվտանգությունը պայմանավորված է Կովկասում տիրող խաղաղությամբ և կայունությամբ, հատկապես Ռուսաստանին, Իրանին և Թուրքիային սահմանակից հարավային տարածաշրջանում²⁵:

Այս «ժամանակակից Մետաքսի ճանապարհի» հուսալի և ապահով գործունեությունը հնարավոր կլինի միայն Հարավային Կովկասի բոլոր պետություններում երկարատև խաղաղության, կայուն ժողովրդավարական զարգացման ու համագործակցության պայմաններում: Հարավային Կովկասում առկա տարածաշրջանային կայունությունը խոցելի է և զգայուն է մի շարք գործոնների

²⁴ «Որոշ դիտորդներ համարում են, որ հետխորհրդային տարածաշրջանների շարքում Հարավային Կովկասը Դաշինքի համար ունեցած ռազմավարական կարևորությամբ Բայթյան պետություններից հետո երկրորդն է, քանի որ նրա տարածքը սահմանակից է անդամ պետություն Թուրքիային և Եվրոպայի բնական շարունակությունն է: Այն նաև ստեղծում է ռազմավարական նշանակություն ունեցող միջանցք, որը Հարավային Եվրոպան կապում է Կենտրոնական Ասիայի հետ: Նա կարող է օգտագործվել որպես Կասսայան տարածաշրջանի էներգետիկ ռեսուրսների փոխանցման միջոց, ինչը հավանաբար նշանակալից դեր կխաղա «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում իրագործվող Եվրոպայի էներգետիկ անվտանգության ապահովման գործում: Բացի այդ, հարավկովկասյան պետությունները՝ Հայաստանը, Ադրբեջանը և Վրաստանը, սերտ հարաբերություններ են ձևավորում Դաշինքի հետ: Այս զարգացումները տարածաշրջանի հետագա կայունության և համաշխարհային էներգետիկ շուկայի համար դրական կլինեն, եթե հաղթահարվի տարածաշրջանային անկայունությունը» (*James De Temple. Military Engagement in the South Caucasus. 2001—2002, Autumn/Winter/JFQ: <http://www.dtic.mil/doctrine/jel/jfcpubs/1429.pdf>*): ԱՄՆ-ի ռազմաօդային ուժերի փոխգնդապետ Ջեյմս Դը Թեմպլը Բոստոնի համալսարանին կից Հակամարտությունների, գաղափարախոսության և քաղաքականության ուսումնասիրությունների ինստիտուտի ազգային պաշտպանական հարցերով փորձագետ է և ՆԱՏՕ-ի շտաբի նախկին սպա):

²⁵ Տես «The Strategic Assessment of Central Eurasia». «Research Report published by CACI and the Atlantic Council of the US done at the request of the US Joint Chiefs of Staff». 2001, February:

նկատմամբ, ինչպիսիք են քաղաքական, տնտեսական, ռազմական, ներքին, միջազգային, էթնիկական, կրոնական և տարածաշրջանի հարևան ժողովուրդների ու փոքրամասնությունների միջև թշնամական հարաբերությունների պատմական ժառանգության գործոնները: Հարավային Կովկասի երեք հարևան պետությունների համար առանձնապես զգայուն է նրանց անվտանգության միջազգային երաշխիքների հարցը:

Տարածաշրջանային անվտանգության ներկայիս ճարտարապետության բարդությունները հիմնականում կապված են տարածաշրջանի պետությունների համար ազգային անվտանգության արտաքին երաշխավորների որոնման նկատմամբ տարբեր մոտեցումների հետ: Հայտնի է, որ Ադրբեյջանն ու Վրաստանը մտադիր են դառնալու ՆԱՏՕ-ի անդամ: Ի տարբերություն այդ երկրներից, Հայաստանն իր անվտանգության քաղաքականությունը հիմնում է փոխընդմեջ սկզբունքի վրա: Այս ձևաչափում Հայաստանը նախընտրում է ՆԱՏՕ-ի հետ հարաբերություններ զարգացնել «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում (ԱԳ-ԳԾ)²⁶: Այս համատեքստում տարածաշրջանում խաղաղություն ու կայունություն հաստատելու և տնտեսական առաջընթաց ապահովելու համար միջազգային հանրությունը, ներկայացված ԵԱՀԿ-ով և Եվրաստլանտյան գործընկերության խորհրդով (ԵԱԳԽ), պետք է ստեղծի նոր՝ ավելի արդյունավետ, մեխանիզմներ, որոնք ներառեն Կենտրոնական Եվրասիայի բոլոր երկրները (Կենտրոնական Ասիա և Կովկաս):

Հարավային Կովկասի համար տարածաշրջանային անվտանգության ընդհանուր ճարտարապետությունը, հիմնված լինելով բացառապես տարածաշրջանային ինտեգրման տնտեսական գերակայությունների վրա, արդյունավետ կերպով չի գործի, եթե հաշվի չառնվեն փոքրամասնություն կազմող համայնքների անվտանգության շահերը, որոնք միմյանց բախվեցին ԽՍՀՄ փլուզման ժամանակ²⁷: Ինքնորոշման ժողովրդավարական մեխանիզմների կիրառմամբ այդ հակամարտությունների լուծումը սույն աշխատության մեջ ավելի մանրամասնորեն կքննարկվի ստորև:

²⁶ Stu «Rome Declaration on NATO—Russia Relations: A New Quality». «NATO—Russia Summit Meeting. Declaration by Heads of State and Government of NATO Member States and the Russian Federation». Rome, May 28; *Mikhail Margelov*. Season of Content at Summer Political Summits. «The St. Petersburg Times», 2003, June 6, № 873, Friday:

²⁷ Stu *Viacheslav A. Chirikba*. The Georgian—Abkhazian Conflict. «Search of Ways Out» (<http://www.abkhazia-georgia-parlament.ge/Publications/Abkhaz/Chinikba.htm>), *iuli` H. S. Kotanjian*. Ethnic Conflicts in Kosovo and Nagorno-Karabakh in Comparative Perspective. Washington, DC, 1999 (<http://www.cdi.org/issues/Europe/kotanjian.html>):

2. ԿՈՎԿԱՍՍՈՒՄ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՉԱՓՈՒՄՆԵՐԸ (ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ)

Ինչպես արդեն նշվել է, Խորհրդային Միության փլուզման հետևանքով Կովկասը դարձավ միջպետական և ներպետական մի շարք լուրջ հակամարտությունների օջախ, ինչպիսիք են, օրինակ, Աբխազական, Ղարաբաղյան և Հարավ-օսեթական հակամարտությունները: Տարածաշրջանի քաղաքական շարժումները մշակել են արմատական քաղաքական-քարոզական ճարտասանություն, բայց միևնույն ժամանակ հարավկովկասյան պետությունների տեսակետների տարբերությունը սովորաբար հիմնված է լինում Հարավային Կովկասից դուրս գտնվող պետությունների կամ քաղաքական ուժերի հետ նրանցից յուրաքանչյուրի մտերիմ հարաբերությունների, մշակութային կապերի կամ դաշինքի առկայության վրա: Հարավային Կովկասի պետությունները դաշինքներ ստեղծեցին տարածաշրջանային և ոչ տարածաշրջանային ուժերի հետ: Հարավային Կովկասում առաջատար դեր ստանձնելու համար Ռուսաստանն օգտվում է տարածաշրջանում իր ռազմական ներկայությունից, սակայն այդ դերը վերջերս թուլացել է՝ պայմանավորված Վրաստանից ռուսաստանյան զորակայանների ծրագրված դուրսբերմամբ, ինչպես նաև Հյուսիսային Կովկասում ստեղծված քաղաքական անկայունությամբ: Արևմտյան պետությունները տարածաշրջանում Ռուսաստանի ներկայությունը հակակշռելու ուղղությամբ քայլեր ձեռնարկելիս օգտագործում են իրենց տնտեսական ռեսուրսներն ու «ռազմական նոս հատուն»²⁸:

Սակայն նույնիսկ տարածաշրջանում Ռուսաստանի և Արևմտյան ուժերի ներկայության նշանակալի աճման դեպքում անհնար կլինի արագորեն փոխել տարածաշրջանում որպես իրավաքաղաքական, ռազմական ու հոգեբանական իրողություն արմատավորված սեցեսիոնիստական և էթնիկական հակամարտությունների կառուցվածքը: Հարավային Կովկասում առկա նշված տարածաշրջանային ուժային հավասարակշռությունը և բանակցային գործընթացների սկնհայտ անարդյունավետությամբ փակուղի են տանում տարածաշրջանային անվտանգության, տնտեսական առաջընթացի, ինչպես նաև ժողովրդավարության զարգացման գործին մասնակից բոլոր կողմերին²⁹:

²⁸ Տես *Paul Starobin, Vladimir Mukhin*. Moscow Flexes Its Muscles: A new rivalry with the US in emerging south of Russia. «Business Week», 2003, June 30:

²⁹ Տես *James De Temple*. Military Engagement in the South Caucasus. 2001-2002, Autumn/Winter/JFQ (<http://www.dtic.mil/doctrine/jel/jfq-pubs/1429.pdf>); «The Concept of Stability within the Framework of the OSCE». «South Caucasus: Regional and International Conflict Resolution». Geneva, 2001, June (<http://www.hdcentre.org/resources/Documents/South%20Caucasus.pdf>):

Տրանսպորտային ուղիների ստեղծման մասին միջկառավարական համաձայնագրերի իրացման գործում անբավարար առաջընթացը և Կովկասում տնտեսական շրջափակումների վերացման մերժումը լուրջ ազդեցություն են գործում տարածաշրջանի պետությունների և ոչ տարածաշրջանային դերակատարների շահերի վրա: Այս քաղաքականությունը կարելի է համարել սահմանափակ տնտեսական քաղաքականության ուղղակի հետևանք՝ պայմանավորված ազգային անվտանգության պահանջների գիտակցմամբ: Հարավային Կովկասի ազգային տնտեսական ու քաղաքական ճարտարապետության այսպիսի «անվտանգայնացումը» միտում ունի տնտեսական ու քաղաքական ոչ պետական դերակատարների շահերը ենթարկելու տեղային պետական շահերին և բոլոր տեսակի բանակցությունները դարձնելու բարդ ու հիմնականում անարդյունավետ: Հեշտ չէ տարածաշրջանային միջպետական համագործակցության վերաբերյալ ընդունել փոխզիջումային որոշում, եթե վտանգված են հիմնական շահերը, անգամ էթնիկական համայնքի կամ պետության գոյությունը: Տարածաշրջանում հակամարտությունների լուծման վերաբերյալ բանակցությունները պետք է պատասխանեն այն հարցին, թե ինչպես կարելի է հուսալի կերպով երաշխավորել Կովկասում բնակվող էթնիկական խմբերի անվտանգությունը: Այստեղ և՛ էթնիկական փոքրամասնությունների, և՛ ազգային պետությունների անվտանգության գաղափարի վերածնակերպման գործընթացն ու նրանց տնտեսական կյանքի ինտեգրումը կարող են իրականացվել, եթե մշակված լինի տարածաշրջանային քաղաքականության անվտանգային ճարտարապետության մոտեցումը:

3. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԷԹՆԻԿԱԿԱՆ

ՀԱԿԱՍՏԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ. ՏԱՐԱԶԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԵՎ ՏԱՐԱԾԱՐՁԱՆԱՅԻՆ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱՆԱԼԻՆ

Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային հակամարտությունների լուծման խնդիրը բարդ է՝ պայմանավորված այդ ճգնաժամների էության պարզման նկատմամբ հակամարտող կողմերի տրամագծորեն տարբեր մոտեցումներով. նրանք հակամարտության լուծման իրենց մոդելը հիմնում են տարբեր իրավաքաղաքական սկզբունքների վրա:

Հարավային Կովկասի բոլոր երեք (Ղարաբաղյան, Աբխազական և Հարավօսեթական) հակամարտությունները ինքնորոշման հակամարտություններ են՝ ուղղված նախկին խորհրդային գաղութակալ հանրապետություններից անկախացմանը: Նրանք այդ հանրապետությունների անդամ են դարձել ուժի գործադրմամբ՝ 1920-ական թվականներին Ստալինի ղեկավարությամբ իրակա-

նացված կոմունիստական քաղաքական մեքենայությունների հետևանքով՝ այն ժամանակ, երբ նա Խորհրդային կառավարության ազգությունների գործերի ժողկոմ (նախարար) էր³⁰:

Աղբբեջանն ու Վրաստանը իրենց կազմից Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի և Լեռնային Ղարաբաղի դուրս գալը նույնականացնում են ապստամբական գործողությունների հետ և որպես այդ տարածքների նախկին տերեր պահանջում են իրենց տիրապետության վերականգնում Վրաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության և Աղբբեջանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության սահմաններում³¹: Աբխազիան, Հարավային Օսեթիան և Լեռնային Ղարաբաղը պնդում են, որ Վրաստանի և Աղբբեջանի զինված ուժերի ագրեսիան իրենց հարկադրել է կազմակերպելու սեփական բնակչության ինքնապաշտպանություն և դաշնակիցների աջակցությամբ հետ մղելու վրացական և աղբբեջանական ուժերը:

Աղբբեջանը պնդում է, որ դա ոչ թե Ղարաբաղի հայ ժողովրդի ինքնորոշման խնդիր է, այլ Հայաստանի և Աղբբեջանի միջև տարածքային վեճ: Հակամարտող կողմերը միանգամայն տարբեր կերպ են գնահատում Հայաստանի Զինված ուժերի օգնությունը Ղարաբաղի հայությանը՝ Աղբբեջանի Զինված ուժերի ցամաքային և օդային հարձակումներին դիմակայելու համար, Աղբբեջանի պարտությունը և նրա ու Հայաստանի սահմանագծում անվտանգության գոտու ստեղծումը: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը և Հայաստանի Հանրապետությունը Աղբբեջանի Հանրապետության կողմից սանձազերծված պատերազմի հետևանքները գնահատում են որպես Խորհրդային Աղբբեջանի կազմից օրինական ճանապարհով Լեռնային Ղարաբաղի դուրս գալուց հետո Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության նկատմամբ Աղբբեջանի Հանրապետության ձեռնարկված զաղութարարական ագրեսիայի տրամաբանական արդյունք³²: Բաքուն հակամարտությունը որակում է որպես Հայաստանի կողմից «ագրեսիա»՝ ուղղված Աղբբեջանի տարածքային ամբողջականության դեմ:

Այս երեք նոր պետությունները, որոնք ավելի քան 12 տարի անկախ են, բայց

³⁰ Stu Thomas Buck. Women, War and Displacement in Georgia. «Research & Reference Services Project». United States Agency for International Development, Center for Development Information & Evaluation. Document number: PN-ACF-180, 1999, July 6; «Resolving conflict in the Caucasus». The Christian Science Monitor, «Letters», 2003, May 28; «The Columbia Encyclopedia»: Joseph Vissarionovich Stalin. 2001:

³¹ Stu «Official Reception on Behalf of President of Azerbaijan İlham Aliyev in honor of President of Georgia Mikhail Saakashvili». «Azer tag», 2004, March 5 (http://www.azertag.com/en/index.shtml?language=english&catid=&news_year=2004&news_month=03&news_day=05):

³² Stu H. S. Kotanjian. Ethnic Conflicts in Kosovo and Nagorno-Karabakh in Comparative Perspective. Center for Defense Information, Washington, DC, 1999 (<http://www.cdi.org/issues/Europe/kotanjian.html>).

դեռ չեն ճանաչվել իրենց նախկին խորհրդային կեղեքիչների կողմից, նախաձեռնեցին իրենց ազգային պետությունների զարգացմանն ուղղված գործընթացներ և հասան որոշակի հաջողությունների: Այդ իրավաբաղադրական ձեռքբերումները լիովին ժխտվում են ինչպես Վրաստանի, այնպես էլ Ադրբեջանի կողմից:

Այս ժամանակահատվածում միջազգային հանրությունն անընդհատ փորձել է հարթել հակամարտող կողմերի միջև առկա հակասությունները: ԵԱՀԿ-ն և այլ միջազգային մարմիններ մասնակցել են բանակցությունների գործընթացին, սակայն, արձանագրելով որոշ համեստ նախնական արդյունքներ, ցավոք, պետք է նշենք, որ երեք հակամարտություններն էլ դեռ փակուղում են:

Կովկասյան տարածաշրջանի հակամարտող կողմերի դիրքորոշումների միջև եղած անդունդի վերացման ուղիներն ավելի լավ հասկանալու համար համառոտակի վերլուծենք Ղարաբաղի օրինակը: Այդ նկատառումով Ղարաբաղյան հակամարտությունը համեմատվում է Կոսովոյի հակամարտության հետ: Տվյալ համեմատական ուսումնասիրությունը կարող է հետաքրքրական լինել այն փորձագետների և քաղաքական գործիչների համար, որոնք փորձում են նմանություններ գտնել ներկայումս Հարավային Կովկասում առկա հակամարտային իրավիճակների և Կոսովոյում ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի որոշումների լույսի ներքո ՄԱԿ-ի ու ԵԱՀԿ-ի կողմից Կոսովոյում ՄԱԿ-ի ժամանակավոր վարչական առաքելության ու ԵԱՀԿ-ի առաքելության միջոցով գործարկված ինքնորոշումային գործընթացների միջև³³:

³³ Տես «S/RES/1244 (1999) «Կոսովոյում միջազգային քաղաքացիական և անվտանգության ներկայացուցչության տեղաբաշխման մասին»». Անվտանգության խորհրդի որոշում 1244 (1999) 1999 թ. հունիսի 10, էջ 8»: Պարունակում է խնդրանք գլխավոր քարտուղարին՝ միջազգային քաղաքացիական ներկայության իրականացումը վերահսկելու համար նշանակել հատուկ ներկայացուցիչ և անդամ պետություններին ու համապատասխան միջազգային կազմակերպություններին տալ լիազորություն՝ Կոսովոյում միջազգային անվտանգության ներկայացուցչությունը հաստատելու համար: ՌԻՊվագձե՛լ երկու ներկայացուցչությունների պարտականությունները, նաև հայտնել Կոսովոյի ճգնաժամի լուծման սկզբունքները՝ ընդունված 1999 թ. մայիսի 6-ին Փիտերբերգում «Մեծ ութնյակի» արտաքին գործերի նախարարների կողմից: Նաև՝ «S/RES/1239 (1999) «Կոսովոյի փախստականներին և Կոսովոյից, Չեռնոգորիայի Հանրապետությունից և Հարավսլավիայի Դաշնային Հանրապետության այլ տարածքներից ներքին տեղահանվածներին աջակցության մասին»». Անվտանգության խորհրդի որոշում 1239 (1999) 1999 թ. մայիսի 14, էջ 2: Բովանդակում է հանձնարարություն ՄԱԿ-ի փախստականների գծով հանձնակատարին, միջազգային մարդասիրական օգնությամբ զբաղվող այլ կազմակերպությունների և ուրիշներին՝ ռեսուրսներ հատկացնել փախստականներին և ներքին տեղահանվածներին մարդասիրական օգնություն ցույց տալու համար: Շեշտվում է, որ մարդասիրական իրադրությունը կշարունակի վատթարանալ, եթե ճգնաժամը չստանա քաղաքական լուծում՝ համաձայն Գերմանիայի, Իտալիայի, Կանադայի, Ճապոնիայի, Մեծ Բրիտանիայի, ԱՄՆ-ի, Ռուսաստանի Դաշնության և Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարարների 1999 թ. մայիսի 6-ին որդեգրած սկզբունքների (S/1999/516), և պահանջ է ներկայացվում բոլոր շահագրգռված կողմերին՝ աշխատել այս ուղղությամբ:

4. ԿՈՍՈՎՈՅԻ ԵՎ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆ.

ԱԳՐԲԵՋԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄԵՔԵՆԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Կոսովյում հարյուր հազարավոր էթնիկ ալբանացիների բռնի տեղահանությունը Բալկանյան դրամայի ամենաողորմական դրվագներից մեկն է³⁴: Թեև 1992 և 1993 թթ. տեղի ունեցած աղբրեջանական զինված հարձակումներից յուրաքանչյուրը Լեռնային Ղարաբաղում առաջացրեց մարդասիրական աղետ, որը մոտ 60 % հայկական բնակավայրերի հայաթափման և Ղարաբաղի մայրաքաղաք Ստեփանակերտի դաժան հրետակոծումների ու օդային հարվածների հետևանք էր, այնուամենայնիվ Աղբրեջանին չհաջողվեց իրականացնել Լեռնային Ղարաբաղի բնիկ հայերի զանգվածային տեղահանում, ինչը ակնհայտորեն տարբերվում է Կոսովոյի դեպքերից: Երբ Լեռնային Ղարաբաղի պաշտպանական ուժերը ազատագրեցին Ղարաբաղի այն տարածքները, որոնք զավթված էին աղբրեջանցի զինվորականների կողմից, դարաբաղցի հայ փախստականները վերադարձան իրենց տները՝ առանց արտասահմանի մարդասիրական զինված միջամտության:

Հետաքրքրական է, որ սերբական և աղբրեջանական կառավարությունները Կոսովոյի ալբանացիների և Ղարաբաղի հայերի դեմ ուղղված իրենց ազգայնամոլական խաչակրաց արշավանքներն սկսեցին գրեթե միաժամանակ՝ 1987 թ. կեսերին³⁵: Այդ ժամանակ աղբրեջանցիները հանրապետության հյուսիսարևմտյան մասում գտնվող հայաբնակ Չարդախլու գյուղում կազմակերպեցին հակահայկական բռնաճնշումներ, իսկ Հարավսլավիայում Սլոբոդան Միլոշևիչի կարգադրությամբ հրապարակվեց Սերբիայի արվեստների և գիտությունների ակադեմիայի տխրահռչակ հուշագիրը, որում, ինչպես ցույց տվեցին հետագա զարգացումները, նախանշվում էին Բալկաններում դժբախտությունների ուղեցույցները: Իրենց մարզը Խորհրդային Հայաստանի իրավանքակալությանը

³⁴ Տես «Ethnic Cleansing in Kosovo: An account». US State Department. Report, 1999, December. (http://www.state.gov/www/global/human_rights/kosovoi/homepage.html):

³⁵ Հարկ ենք համարում նշել, որ կոմունիստական գաղափարախոսության քրոի տակ Աղբրեջանի խորհրդային իշխանությունները միշտ էլ վարել են բնիկ էթնիկական փոքրամասնությունների նկատմամբ բռնաճնշումների քաղաքականություն: Սակայն մինչև 1987 թ. այդ քաղաքականությունը հիմնականում կրել է ստիպողական ազգափոխության բնույթ. Աղբրեջանի իշխանությունները արտոնյալ պայմաններ են ստեղծել ազգային փոքրամասնությունների այն ներկայացուցիչների համար, որոնք «քյուրքացել» են: Բացի այդ, տեղի է ունեցել այդ ազգությունների պատմության ու մշակույթի «աղբրեջանացում», երբ պատմական փաստերի բացահայտ նենգափոխմամբ այդ ազգությունների անցյալը և պատմամշակութային ձեռքբերումները ներկայացվել են որպես աղբրեջանական ժողովրդի պատմություն ու մշակույթ: Այս քաղաքականությունն էլ ավելի մեծ թափ է ստացել վերջին տարիներին՝ Աղբրեջանում իշխանությանը տիրած և ժառանգականացրած Ալիևների ընտանիքի օրոք:

հանձնելու խնդրանքով խորհրդային ղեկավարությանն ուղղված դարաբաղահայերի դիմումներին Ադրբեջանը պատասխանեց 1988–1989 թթ. Սումգայիթում և Կիրովաբադում (այժմ՝ Գյանջա), իսկ ավելի ուշ՝ 1990 թ., Բաքվում կազմակերպված տեղաբնակ հայության դաժան ջարդերով³⁵:

Անսպասելի չէր, որ, երբ Ղարաբաղի հայկական զինված ուժերը 1992 թ. նախաձեռնեցին գլխավոր հակահարձակումը՝ ադրբեջանական բանակի կողմից մարզը ավելի քան երկու տարի խեղդամահ անող շրջափակումը ճեղքելու նպատակով, նրանք շահագրգռված չէին համոզելու Լեռնային Ղարաբաղում և շրջակա տարածքներում խուճապի մատնված ադրբեջանցի քաղաքացիական բնակչությանը՝ չլքել իրենց բնակավայրերը: Լեռնային Ղարաբաղից և հարևան շրջաններից ադրբեջանցիների տեղահանումը տխուր իրադարձություն էր, ինչպես Լեռնային Ղարաբաղից և Խորհրդային Ադրբեջանի այլ մասերից ավելի վաղ տեղի ունեցած հայերի արտաքսումը: Այնուամենայնիվ, ի հակադրություն չարավարվիայի ոստիկանության կողմից Կոսովոյի ալբանացիների ջարդերի, հայերի գրաված տարածքներից ադրբեջանցի խաղաղ բնակչության հեռացումը, առանձին սակավաթիվ դեպքերից բացի, ոչ թե Ղարաբաղի ղեկավարության կողմից կանխամտածված ծրագրի արդյունք էր, այլ արձագանք՝ ինքնաբերաբար առաջացած խուճապին: Ղարաբաղում տեղի հայ բնակչությունը մոբիլիզացվեց ճնշող թվային գերազանցություն ունեցող ադրբեջանական բանակի հարձակումը հետ մղելու համար, և ի պատասխան ագրեսիայի՝ ծավալված գործողությունների ժամանակ չծրագրված կորուստներ կրեց նաև հակառակորդի խաղաղ բնակչությունը, մինչդեռ դա կանխամտածված կերպով էր արվել Կոսովոյի ազատագրական բանակի կողմից:

Լեռնային Ղարաբաղում ակտիվ ռազմական գործողություններն ավարտվեցին 1994 թ. մայիսին՝ Ռուսաստանի միջնորդությամբ կնքված զինադադարով: Այդ ժամանակ Ղարաբաղի հայկական ուժերն իրենց հսկողության տակ էին առել Լեռնային Ղարաբաղի տարածքի մեծ մասը՝ բացառությամբ Մարտունու և Մարտակերտի շրջանների որոշ արևելյան հատվածների և հյուսիսում՝ ամբողջությամբ Շահումյանի շրջանի: Բացի այդ, նրանք, վերահսկողության տակ առ-

³⁵ Տես «An open letter on anti-Armenian pogroms in the Soviet Union» (<http://www.nybooks.com/articles/3505>), by *Adrian Lyttelton, Agnes Heller, Alain Finkielkraut, Andre Gluecksmann, Benjamin L. Hooks, Charles Taylor, David Aaron, Emmanuel Levinas, Hans-Georg Gadamer, Hilary Putnam, Isaiah Berlin, Jacques Derrida, Jacques Poulain, Jerome J. Shestack, Juergen Habermas, Leszek Kolakowski, Luc Ferry, Paul Ricoeur, Reginald E. Zelnick, Reiner Wiehl, Richard Rorty, Vartan Gregorian, William M. Chace* (Մա Ֆրանսիայում Հելսինկյան պայմանագրի վերահսկիչ կոմիտեի և Փարիզի Փիլիսոփայության միջազգային քոլեջի մտավորականների համատեղ նախաձեռնությունն էր)։ «The New York Review of Books», 1990, September, Vol. 37, № 14:

ներով Քելրաջարի, Լաչինի, Քուրաբլիի, Չանգելանի և Ջեբրայիլի շրջաններն ամբողջությամբ և տարածքներ Ֆիզուլու ու Ադդամի շրջաններից, մարզի շուրջն ստեղծեցին անվտանգության՝ «Գոլանի բարձունքների» տիպի մի յուրօրինակ գոտի: Սա կրճատեց ռազմաճակատի գիծը և Ղարաբաղի հայերին հնարավորություն տվեց իրենց հայրենիքը հաջողությամբ պաշտպանելու թվապես գերազանցող և ավելի լավ սպառազինված ադրբեջանական բանակի հետագա հնարավոր ներխուժումից:

4.1 ԿՈՂՄՆՈՐՈՇԻՉ ԱԶԳԱԿԻ ՄԵԱԼ ԸՄՔՈՆՈՒՄ

Կոսովոյում սերբական բռնաճնշումները դադարեցնելու նպատակով ՆԱՏՕ-ի արշավը մեծ արձագանք է ստացել Բալկաններից դուրս: Այժմ, երբ էթնիկական գոմանը նպատակաուղղված Ադրբեջանի գործողությունները ձախողվել են շնորհիվ Լեռնային Ղարաբաղի զինված ուժերի հակահարվածի, Բաքվում որոշ քաղաքական ուժեր փնտրում են արտաքին աջակցություն՝ փորձելով գտնել ՆԱՏՕ-ի նոր միջամտությունից օգտվելու միջոցներ: Նրանք հավատում են, որ Կասպից ծովի մավթի և գազի պաշարները, ՆԱՏՕ-ի հանդեպ բեմական ցուցադրումները, դեպի արևելք ծավալման այսօրվա նախաձեռնությանը և իրենց սերտ կապերը այդ կազմակերպության անդամ Թուրքիայի հետ վաղ թե ուշ կգայթակղեն ՆԱՏՕ-ին՝ Ղարաբաղյան հակամարտության մեջ ներգրավվելու ադրբեջանցիների կողմից: Մասամբ նույն կերպ Ադրբեջանը շահարկում էր Խորհրդային Միության կոմունիստական կուսակցության ադրբեջանամետ դիրքորոշումը Ղարաբաղյան հակամարտության սկզբնական շրջանում:

Մոսկվայում կենտրոնական իշխանության պահպանողական տարրերը հակաբռնապետական ղարաբաղյան շարժումը համարում էին վտանգավոր և կոմունիստական վարչակարգի սկզբունքների դեմ ուղղված: 1991 թ. Մոսկվայի և Բաքվի միջև ձևավորված համագործակցությունն իր այլասերված դրսևորումն ստացավ այսպես կոչված «Օղակ» օպերացիայի ձևով, մի ռազմարշավի, որի նպատակն էր Հյուսիսային Արցախի բնիկ հայերի էթնիկական գտումը: Այս օպերացիան, որը համատեղ իրականացրին խորհրդային բանակի դեսանտայինները և Ադրբեջանի ներքին գործերի նախարարության միլիցիայի հատուկ ուժերի՝ ՕՍՕՆ-ի պատժիչ ստորաբաժանումները, գռեհիկ փորձ էր՝ ղարաբաղյան պրոբլեմը «լուծելու» ԽՍՀՄ փլուզմանն անմիջականորեն նախորդող ժամանակաշրջանում, երբ Կրեմլում հատկապես ուժեղ էր Միխայիլ Գորբաչովի դեմ գործող հակաժողովրդավարական ընդդիմությունը: «Օղակ» օպերացիայի իրական նպատակն էր անձնագրերի ստուգման քողի տակ հայերին դուրս քշել Լեռնային Ղարաբաղի քսանչորս ծայրամասային գյուղերից: Դա հանգեցրեց բռնու-

բյանք ու մարդու իրավունքների պարբերական ռոտահարմանը հարյուրավոր հայերի ձեռքակալման ու կալանման, իրենց տներից հագարավոր հայ ընտանիքների տեղահանման: Այն բոլոր վայրերում, որտեղ կազմակերպվեց դիմադրություն, ինչպես, օրինակ, Գետաշենում (Չաքքենդ), բազմաթիվ խաղաղ բնակիչներ սպանվեցին խորհրդային «հատուկ նախանշանակման ջոկատի» դեսանտայինների աջակցությամբ գործող աղբբեջանական ջոկատների անխնայ կրակով:

Թվում է՝ Աղբբեջանը չցանկացավ հասկանալ այն արմատական տարբերությունը, որ գոյություն ունի ՆԱՏՕ-ի դաշնակցային ուժերի գործողությունների մարդասիրական բնույթի և Մոսկվայի՝ 1990-ական թվականների սկզբներին դարաբաղյան ժողովրդավարական շարժման դեմ ուղղված բռնամնչիչ գործողությունների միջև: Չարմանալի է նաև այդ առնչությամբ Բելգրադի և Բաքվի դիրքորոշումների նմանությունը, քանի որ երկուսն էլ ՆԱՏՕ-ն դիտում են որպես մի ուժի, որը պատրաստ է գրավելու աշխարհը: Տարբերությունն այն է, որ Բելգրադը խորապես անհանգստացած էր ՆԱՏՕ-ի գործողություններով, մինչդեռ Բաքուն փորձում է բարեկամանալ ՆԱՏՕ-ի հետ, որպեսզի տարածաշրջանի իր թշնամիներն ընդգրկվեն այն երկրների ցանկում, որոնք սպազայում պետք է «ահաբեկվեն» ՆԱՏՕ-ի կողմից: Բաքվի այն քաղաքական շրջանները, որոնք կողմ են Ղարաբաղի հայերի հետ նոր պատերազմի միջոցով դարաբաղյան հարցի ուժային լուծմանը, հուսով էին, որ երբ ՆԱՏՕ-ն ձեռնամուխ լինի Կովկասում խաղաղության պարտադրման կամ խաղաղապահության իրեն առաջարկվող օպերացիային, «անելանելիության» ռազմավարության արմատաբանությունը նրան կստիպի շատ արագ ներքաշվելու հակամարտության մեջ՝ ընդլայնելով իր գործողությունները, դրանք դարձնելով ինքնաբացատրելի, ինքնարդարացվելի և խիստ կողմնակալ, առանց հաշվի առնելու բարոյական, քաղաքական ու նյութական վնասները: Հավանական է, որ այդ աղբբեջանական օղակները ակնկալում էին, որ ՆԱՏՕ-ն Աղբբեջանին կօգնի Լեռնային Ղարաբաղից դուրս քշելու էթնիկ հայ բնակչությանը այն նույն ձևով, ինչպես 1991 թ. խորհրդային բանակը օգնում էր Աղբբեջանին էթնիկական գտման գործողություններում³⁶:

Թվում է՝ տարածաշրջանի երկրների բևեռացումը Հարավսլավիայի վրա ՆԱՏՕ-ի օդային հարձակումների ընթացքում մեկ այլ գործոն է, որն Աղբբեջանը ձգտում է օգտագործելու որպես Ղարաբաղի հայերի վրա ճնշման միջոց, գտնելու իր գոյատևման բանաձևը՝ բախտը կապելով Կովկասում արհեստականորեն վերակառուցված մի նոր «սառը պատերազմի» իրավիճակի հետ: Դրան հակառակ, Հայաստանն իր անվտանգության խնդիրները լուծում է՝ կիրառելով այսպես կոչված «փոխլրացման ռազմավարություն», այսինքն՝ ՆԱՏՕ-ին ու ՀԱՊԿ-ին,

³⁶ Տես *Քիրոլայն Լոբու և Չոն Էյբներ*, Էթնիկական գտումն ընթացքում է. Պատերազմը Լեռնային Ղարաբաղում (<http://www.genocide.am/karabakh/caroline>):

ինչպես նաև ԱՄՆ-ին ու Ռուսաստանին՝ որպես տարածաշրջանային անվտանգության նոր համագործակցային բանելակարգում իր գործընկերների նպաստելու քաղաքականություն:

Եթե Հարավսլավիային ՆԱՏՕ-ի հասցրած օդային հարվածներն ուղղակի պատասխան էին Կոսովոյում սերբական ոստիկանության ձեռնարկած պարբերական էթնիկական զտումների, որոնց կողային անվանումն էր «Պայտ», ապա Լեռնային Ղարաբաղում պատերազմը պաշտոնապես ավարտվեց կրակի դադարեցման համաձայնագրի ստորագրմամբ, որը տեղի ունեցավ 1988 թ.³⁷ սկսված հակամարտության 6-րդ տարում: Այսպիսով՝ առկա իրավիճակում այս գոտում չկա քաղաքացիական բնակչությանը ոչնչացումից փրկելու համար միջազգային մարդասիրական ռազմական ուժեր մտցնելու անհրաժեշտություն:

ԱՄՆ-ի պաշտոնյաները և ՆԱՏՕ-ի ներկայացուցիչները մերժեցին Ադրբեջանի ազգայնամոլների փորձերը՝ օգտագործելու Կոսովոյի ճգնաժամը: ՆԱՏՕ-ի արտաքին հարաբերությունների խորհրդի նիստում, որը կայացավ հունիսի 28-ին Նյու Յորքում, ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Մադլեն Օլբրայտն ասաց. «Ոմանք հույս ունեն, իսկ ոմանք էլ վախենում են, որ դա (Կոսովոն.՝ Հ. Զ) նախադեպ կդառնա ամբողջ աշխարհում ՆԱՏՕ-ի կողմից նմանատիպ միջամտությունների համար: Ես կզգուշացնեի, որ նման անհիմն հետևություն չարվի»³⁷: Մադլեն Օլբրայտի դիրքորոշմանը հետագայում կողմ արտահայտվեց նաև ՆԱՏՕ-ի նախկին Գլխավոր քարտուղար Խավիեր Սոլանան, որը նույնպես դեմ արտահայտվեց Ղարաբաղյան հակամարտության մեջ ՆԱՏՕ-ի ներքաշմանը:

2001 թ. ԱՄՆ-ում տեղի ունեցած ահաբեկչական հարձակումներից հետո Ադրբեջանի ազգայնամոլական կառավարությունն սկսեց դիմել նոր խորամանկությունների: Նա փորձում է ամերիկյան հակաահաբեկչական ռազմավարությունը կիրառել ընդդեմ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության բնակչության: Ադրբեջանցի քարոզիչները փորձում են Ղարաբաղը ներկայացնել որպես այսպես կոչված «մոխրագույն գոտի», որն իբր ապաստան է տալիս հանցագործների և ահաբեկչական խմբերի³⁸: Նպատակը նույնն է. ՆԱՏՕ-ում Ադրբեջանի դաշնակիցների շրջանում ապատեղեկույթ տարածելով՝ գայթակղել ԱՄՆ-ին՝ ներգրավվելու ընդդեմ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ծավալվելիք պատժիչ

³⁷ EPF202 06/29/99. Transcript: Albright remarks to Council on foreign relations June 28 (U.S. action in Kosovo is «unique» Secretary of State says) (2850), «USIS Washington File», 1999, June 28 (<http://canberra.usembassy.gov/hyper/WF990629/epf202.htm>).

³⁸ Տես *Azad Isadzade*. Sociopolitical and Cultural Self-Identification Factor. The South Caucasian Countries on the Road to Europe (on the results of a Joint Conference of the Concord Center and the F. Ebert Foundation). Sevan, 2003, June 23—27, (<http://www.ca-c.org/journal/eng-05-2003/16.hjaprimen.shtml>):

գործողություններում: Այս պարագայում տեղին է ԱՄՆ-ի Ազգային անվտանգության ռազմավարությունից մեջբերել հետևյալ հատվածը:

«Տարածաշրջանային հակամարտությունների լարվածության թուլացման համար համագործակցել այլոց հետ: Շահագրգռված պետությունները պետք է շարունակեն ակտիվորեն մասնակցել տարածաշրջանային կրիտիկական վեճերին՝ հակամարտության պայթյունավտանգ սրումից խուսափելու և մարդկային տառապանքը նվազեցնելու համար: Ծայրաստիճան կապակցված աշխարհում տարածաշրջանային ճգնաժամը կարող է լարվածություն ստեղծել մեր դաշինքներում, գերտերությունների միջև մրցակցություն բորբոքել և սարսափելի վիրավորանք հասցնել մարդկային արժանապատվությանը: Երբ ժայթքում է բռնություն, և պետությունները անկայուն վիճակում են հայտնվում, ԱՄՆ-ը պատրաստ է համագործակցելու բարեկամների ու գործընկերների հետ, մեղմելու տառապանքն ու վերականգնելու կայունությունը: Ոչ մի դոկտրին չի կարող կանխատեսել այն բոլոր հանգամանքները, որոնցում ԱՄՆ-ի գործողությունները՝ ուղղակի կամ անուղղակի, երաշխավորված լինեն: Մեր համընդհանուր գերակայություններն իրականացնելու համար մենք ունենք սահմանափակ քաղաքական, տնտեսական ու ռազմական ռեսուրսներ: ԱՄՆ-ը յուրաքանչյուր դեպքի կվերաբերվի՝ ելնելով հետևյալ ռազմավարական սկզբունքներից.

- ԱՄՆ-ը պետք է ժամանակ և ռեսուրսներ ներդրի այնպիսի միջազգային հարաբերություններ ու հաստատություններ կառուցելու համար, որոնք կօգնեն հաղթահարելու տեղական ճգնաժամները՝ դրանց առաջացման դեպքում,

- ԱՄՆ-ը պետք է իրատեսական լինի իր կարողություններում, երբ օգնում է նրանց, ովքեր չեն ցանկանում կամ պատրաստ չեն իրենք իրենց օգնելու: Երբ և որտեղ մարդիկ պատրաստ կլինեն իրենց բաժինն անելու, մենք պատրաստ ենք վճռականորեն գործելու»³⁹:

Մեր տեսակետից՝ որպես այս գլխի տրամաբանական եզրափակում շատ տեղին և ժամանակին կլինի մեջբերել Նախագահ Ջորջ Բուշի հետևյալ միտքը ԱՄՆ-ի Ազգային անվտանգության ռազմավարության ներածականից (Գերմանիա, 2002 թ. մայիսի 23). «Մենք կառուցում ենք արդարության աշխարհ, հակառակ դեպքում մենք կապրենք բռնության աշխարհում: Մեր ընդհանուր պատասխանատվությունների մեծության առաջ մեր տարածայնություններն այնքան փոքր են երևում»:

Թվում է, թե ԱՄՆ-ի Նախագահի այս համընդգրկուն գաղափարները հաստատում են այն միտքը, որ Հարավային Կովկասում, ներառյալ՝ Աբխազիայի,

³⁹ «U.S. National Security Strategy: Work with others to Defuse Regional Conflicts». US Department of State (<http://www.state.gov/r/pa/ei/wh/c7889.htm>).

Լեռնային Ղարաբաղի և Հարավային Օսեթիայի հակամարտությունների գոտիները, տարածաշրջանային անվտանգության իրական դինամիկայի մշտազննման միջազգային համակարգի առկայությունը Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում կայունության ու անվտանգության արդարացի գնահատումների և դրանց պահպանմանն ուղղված հուսալի համագործակցային պատասխանատու ջանքերի փխրուն պահպանման երաշխիքներից մեկն է:

4.2. ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿԸ

Ժողովրդավարական զարգացումը և ինքնակառավարումը ժամանակակից քաղաքականության մշակման իրողություններ են և՛ Լեռնային Ղարաբաղում, և՛ Կոսովոյում: Լեռնային Ղարաբաղում այս գործընթացներն ավելի ցայտունորեն են արտահայտված: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը (ԼՂՀ) ժողովրդավարական պետություն է, որը կիրառում է նախագահական հանրապետության եվրոպական մոդելը: Նախարարների կաբինետի 13 նախարարություններն ու գերատեսչությունները ղեկավարում է վարչապետը⁴⁰: Ժողովուրդն ընտրում է Նախագահի հինգ տարի ժամկետով: Միևնույն անձը չի կարող ընտրվել ավելի քան երկու ժամկետով: Նախագահի հիմնական պարտականությունն է արտաքին ու ռազմական քաղաքականությունների ձևավորումն ու իրականացումը և բոլոր պետական հաստատությունների բնականոն գործունեության ապահովումը:

Ազգային ժողովը հանրապետության բարձրագույն օրենսդիր ներկայացուցչական մարմինն է: Նախագահը վավերացնում է Ազգային ժողովի ընդունած օրենքները: Ազգային ժողովն իր պարտականությունները կատարում է «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Ազգային ժողովի մասին» օրենքում ձևակերպված դրույթների համաձայն: Խորհրդարանի անդամներն ընտրվում են հինգ տարի ժամկետով: Վերջին խորհրդարանական ընտրությունները հաջողությամբ անցկացվեցին 2005 թ. հունիսին⁴¹: Մշտական խորհրդարանական հանձնաժողովները նախապատրաստում ու քննարկում են օրենքների նախագծեր, ենթաօրենսդրական ակտեր և այլ հարցեր, որոնք գտնվում են Ազգային ժողովի իրավասության ոլորտում:

⁴⁰ Stu «Nagorno-Karabakh Republic. Authorities: The President of the NKR, the Government of the NKR, the Parliament of the NKR (National Assembly)» (<http://nkr.am/eng/gov/parl.htm>):

⁴¹ Stu «NKR Parliamentary election: Nagorno Karabakh successfully concluded its fourth parliamentary elections, Permanent Mission of the Republic of Armenia to the United». 2005, June 20 (http://www.nkrusa.org/news/daily_news.php?id=82):

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Պաշտպանության բանակը կայացած կանոնավոր ռազմական կազմակերպություն է, որն ակտիվ կերպով ներգրավված է Հարավային Կովկասում կրակի դադարեցման ու կայունության հաստատման գործում: Նրա արդի կարողություններն ու պատրաստվածությունը, ինչպես նաև միջազգային մարդասիրական կազմակերպությունների (հատկապես՝ Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտեի) ներկայացուցիչների հետ համագործակցելու պատրաստակամությունը ճանաչված են ամերիկյան և միջազգային փորձագետների կողմից⁴²:

Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքական վարչակարգն ու անկախ դատական համակարգը գործում են օրենսդրի կողմից ժողովրդավարորեն (ժողովրդավարական ընթացակարգերի հիման վրա) մշակված օրենսդրական շրջանակներում (խորհրդարանն արդեն ընդունել է մոտ 200 օրենք, որոնք օրինական կարգով կարգավորում են պետական և քաղաքացիական կյանքի տարբեր կողմեր)⁴³:

Ժողովրդավարական պետութենաշինության նմանատիպ գործընթաց Կոսովոյում ձեռնարկել է Միավորված ազգերի կազմակերպությունը: Կոսովոյում ՄԱԿ-ի հատուկ ներկայացուցչի առաջարկած բանաձևումներին համապատասխան հաստատվել է նաև ժամանակավոր ինքնակառավարման սահմանադրական շրջանակը:

Այս համեմատական վերլուծությունն ապացուցում է, որ ինչպես Լեռնային Ղարաբաղում, այնպես էլ Կոսովոյում, թեև արտաքին միջամտության շնորհիվ, տեղի է ունենում շարունակական ժողովրդավարական զարգացում, որն իր հերթին հաստատութենացնում է ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը⁴⁴:

⁴² Տես «Հայաստանի բանակն ամենաուժեղն է Հարավային Կովկասում, իսկ առանձին ստորաբաժանումներ՝ նաև ԱՊՀ-ում, շնորհիվ ազգային ամուր կամքի, հրամանատարական փորձի և լավ սպառազինության: 2000 թվականի կեսերի տվյալների համաձայն, նրա զորակազմի թվաքանակը 44 000 է», «20 000–25 000 հոգուց բաղկացած Ղարաբաղի բանակն էլ ավելի ամուր է, քան Հայաստանինը: Երկաթյա կարգապահությունը և ջերմեռանդ հայրենասիրությունը բնորոշում են Ղարաբաղի հայ բնակչությանը: Նրանք նաև ունեն ռազմական դարավոր ավանդույթներ. Ղարաբաղը Խորհրդային Միությանը տվել է երեք մարշալ, մարշալին համագործակցող մեկ ծովակալ և 30 գեներալ»: Մեջբերումները բերված են «Strategic Assessment of Central Eurasia» գիտահետազոտական գեկույցից: Այն հրատարակված է ԱՄՆ-ի CACI-ի և «Atlantic Council»-ի կողմից՝ ԱՄՆ-ի Շտաբային պետերի միավորված կոմիտեի խնդրանքով: 2001 թ. փետրվար, էջ 59, 60–61 (<http://www.acus.org/publications/policypapers/internationalsecurity/Central%20Eurasia.pdf>):

⁴³ Տես «List of Laws adopted by the NKR National Assembly» (<http://nkr.am/eng/gov/zakon.htm>):

⁴⁴ Տես «Constitutional Framework for Provisional Self-Government». US Office, Prishtina, Kosovo, UNMIK/REG/2001/9. 2001, 15 May (<http://www.usofficepristina.rpo.at/doc2.htm#preamble>):

5. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԷԹՆԻԿԱԿԱՆ ԱՆՀԱՄԱՉԱՅՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՂՈՒՄԸ ԵՎ ԿՐԻՏԻԿԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԻՆՔՆՈՐՈՇՄԱՆ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆԸ (ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ
ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ)

Խորհրդային Միության փլուզումը հնարավորություն տվեց վերացնելու Ստալինի ամբողջատիրական քաղաքականության գոհերի՝ կախյալ էքնոքաղաքական գոյացությունների գաղութային ենթարկությունը խորհրդային հանրապետություններին: Այդ քաղաքական գոյացությունների սեցեսիոնիստ առաջնորդները նշում են, որ ԽՍՀՄ փլուզման ընթացքում իրենց երկրները ապագադրությամբ են, ուստի պետք է դիտվեն իբրև ինքնիշխան պետություններ: Հակառակ դրա, խորհրդային հանրապետությունների գաղութատեր-«տիտղոսային» ազգությունները պատրաստ չեն համակերպվելու խորհրդային ժամանակաշրջանում իրենց պատկանող տարածքների նկատմամբ վերահսկողության կորստի հետ⁴⁵:

Անկախացած քաղաքական գոյացությունների ուժային (հարկադիր) «վերամիավորման» վրա հիմնվող հանգուցալուծումը չի կարող արժանանալ նախկին խորհրդային հանրապետություններից անջատված էթնիկ ինքնավարությունների և նրանց տարածաշրջանային հովանավորների աջակցությանը: Մինևույն ժամանակ, ենթադրվում է, որ Ռուսաստանը, Վրաստանը և Ադրբեյջանը չեն համաձայնվի ճանաչել անջատված շրջանների լիակատար անկախությունը՝ առանց միջազգայնորեն ղեկավարվող որոշակի ընթացակարգի, որը օրինականացներ անջատման քաղաքական, ժողովրդագրական ու բարոյական իրողությունները:

Առավել հավանական է, որ Հարավային Կովկասում (Աբխազական, Գարաբաղյան, Հարավօսեթական հակամարտություններ) բանակցությունների փակուղին կարող է հաղթահարված լինել Կովկասի երկրները միավորող նոր քաղաքական-իրավական ճարտարապետության հետևյալ այլընտրանքային պայմաններով⁴⁶:

• արևմտյան տիպի բազմազգ ժողովրդավարությունների համադաշնություն՝ իբրև հակամարտության ազգային-էթնիկական կողմերի միջև բանակցությունների հիմք⁴⁷,

⁴⁵ Տես Հ. Ս. Քոթլակոյի, «Վարաբաղյան հակամարտության լուծման առանձնահատկությունները (քաղաքագիտական փորձաքննություն): «Վարաբաղ. Հակամարտություն-Համաձայնություն» պատմաքաղաքագիտական ժողովածու: Ե., 1997:

⁴⁶ Տես *Marco Gestri and Ettore Greco*. Human Rights and Regional Co-operation in the Caucasus. The Role of Georgia (<http://www.ciao.net.org/wps/gem01/gem01/pdf>):

⁴⁷ Տես *Nanette Neuwahl*. Cyprus, Which Way? «Pursuit of a Confederal Solution in Europe». NYU School of Law, Jean Monet Center, 2000 (<http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/00/000401.html#TopOfPage>):

• «ընդհանուր պետության»⁴⁸ ստեղծում, ինչը կհամապատասխանի ինչպես տարածքային ամբողջականության սկզբունքին, այնպես էլ ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքին, երաշխավորված անվտանգության պայմաններում կապահովի անջատված էթնիկ համայնքների հավասար կարգավիճակն ու օրենսդրորեն հավասար իրավունքները և ներքին ու արտաքին քաղաքականության մեջ համադաշնության քաղաքական-իրավական մասնակիցների միջև ոչ աստիճանակարգված հարաբերությունները,

• ժողովրդական հանրաքվեների անցկացում (ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի կողմից), որոնցով կորոշվեն Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի և Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակները:

Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման համար պատասխանատու ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի դիրքորոշումը վկայում է, որ ԱՄՆ-ը, Ֆրանսիան և Ռուսաստանը ցանկանում են հասնել Ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ լուծմանը, որը հիմնված լինի փոխզիջումների վրա: Որո՞նք են այդ փոխզիջումները, և որո՞նց կարող է համաձայնվել հայկական կողմը:

Ռուպես սկզբունքային փոխզիջում հայության ազգային առաջնորդներն ընդունում են այն փաստը, որ Հայաստանը դեռևս պաշտոնապես չի ճանաչել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը, թեև այն հիմնադրվել է օրենքի պահանջներին համապատասխան և տարիներ ի վեր գոյություն ունի որպես անկախ, ժողովրդավարական ուղիով ընթացող պետություն: Դա կարող է դիտվել իբրև բարի կամքի արտահայտություն՝ միայն ուղղված Մինսկի խմբի գործողություններին աջակցությանը: Այս փոխզիջումը մաս ներդաշնակ է Եվրոպայի խորհրդի հունվարի 25-ի հմ. 1416 բանաձևին, ըստ որի՝ *յարաժաշրջանի (Լեռնային Ղարաբաղ) անջարտունը կամ անկախացումը երկրից (Ադրբեջան) հնարավոր է միայն յարաժաշրջանի ժողովրդի ժողովրդավարական համաձայնությամբ կամ արտահայտմանը համապատասխան*⁴⁹:

Այս համատեքստում առանձնահատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում ՆԱՏՕ-ի Խորհրդարանական վեհաժողովի Գերագույն խորհրդի նախագահ պարոն Պիեռ Լելուշի առաջարկը: Համաձայն այդ առաջարկի՝ նպատակահար-

⁴⁸ «Ընդհանուր պետության բանաձևը շարունակում է առանցքային մնալ Մինսկի խմբի հետագա բոլոր առաջարկներում, ներառյալ՝ 2001 թվականի սկզբին Ֆրոբիդայում և Փարիզում ակտիվ խաղաղ բանակցությունների ընթացքում, ըստ եղած տեղեկությունների, որպես Ալիևի և Քոչարյանի կողմից ընդունելի համարված առաջարկներ» («A Look Back at Armenia since Ter-Petrosian». «Russia and Eurasia Review», 2002, December 3, Vol. 1, Issue 13):

⁴⁹ Տես «Լսումներ Ազգային ժողովում: Ղարաբաղյան հակամարտություն: Ղարաբաղը չի եղել և չի պատրաստվում դառնալ Ադրբեջանի մասը» արտգործնախարար Վ. Օսկանյանի և պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի ներկայացումները: «Ազգային ժողովի ամսագիր», 2005 թ. ապրիլ, հմ. 4:

մար է Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության ժողովրդավարական ինքնորոշման հարցը լուծելու նպատակով նրա համար կազմակերպել լրացուցիչ հանրաքվե⁵⁰:

Հայաստանի երկրորդ սկզբունքային փոխզիջումը կարող է հիմնված լինել հենց այս առաջարկության վրա: Հայկական կողմը կարող է համաձայնվել հանրաքվեի կազմակերպմանը Լեռնային Ղարաբաղում և նախկին Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի բնակիչներով բնակեցված աղբբեջանական շրջաններում, եթե դա արվի ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ հովանու ներքո: Այս առումով կարող է ուսումնասիրվել և օգտագործվել Կոսովոյում ՄԱԿ-ի ժամանակավոր վարչակազմի փորձը⁵¹:

Կարևոր է հաշվի առնել նաև այն փաստը, որ Հայաստանը պաշտոնապես հայտարարում է, որ չի պատրաստվում Լեռնային Ղարաբաղը միացնել Հայաստանին: Սա բանալիական մեթոդաբանական հարց է Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության ճիշտ նույնականացման համար. դա ոչ թե միավորական (իրեդենտիստական) բնույթի, այլ ինքնորոշման հարց է: Հետամուտ լինելով մեթոդաբանական ստանդարտներին՝ Հայաստանը կարող է հաստատել իր դիրքորոշման լիակատար համապատասխանությունը Եվրախորհրդի հմ. 1416 բանաձևում ձևակերպված պահանջներին: Այս փաստը կարող է վճռորոշ ազդեցություն ունենալ հակամարտության լուծման այն վեբջնական արդյունքների վրա, որոնցում արտացոլվեն Ղարաբաղի կարգավիճակի իրական հեռանկարները:

Նման հանրաքվեն՝ որպես Հարավային Կովկասում հակամարտության լուծման մոդել, կարող է պատշաճ գործիք դառնալ տարածաշրջանային հակամարտությունների բոլոր կողմերի քաղաքական վերնախավերի կայացրած որոշումների ընդունումն օրինականացնելու համար: Այն կարող է նաև Ադրբեջանի ու Վրաստանի վերնախավերի համար դառնալ իրենց «դեմքը պահպանելու» միջոց: Ինքնորոշման նման օրինակ հանրաքվեն պետք է հաջորդվի հակամարտության ամբողջական լուծման ծրագրով՝ խաղաղության պայմանագրի ստորագրմամբ, պահվող տարածքների հանձնմամբ, իրենց տները փախստականների վերադարձով, շրջափակման ու էմբարգոյի դադարեցմամբ, միջազգային խաղաղապահ ուժերի կողմից մարդկանց անվտանգության ապահովմամբ և համաշխարհային տերությունների ու միջազգային կազմակերպությունների կողմից տրվող երաշխիքներով: Հակամարտության նման օրինակ համընդգրկուն լուծման բանաձևը պետք է իրագործվի ՄԱԿ-ի ու ԵԱՀԿ օժանդակությամբ և երաշխիքներով:

⁵⁰ Տես «Will referendum Decide Karabakh's Fate?» Oskanian And Mammediarov Resume Bilateral Meetings. «AZG», «Armenian Daily», 2005, December 1 (<http://www.azg.am/?lang=EN&num=2005011201>):

⁵¹ Տես «UNMIC-UN System in action. United Nations interim administration in Kosovo» (<http://www.unmikonline.org/unsystem.htm>); OSCE Mission in Kosovo. Elections. (<http://www.osce.org/kosovo/13208.html>):

**6. ՀԱՆՐԱՔՎԵՆ՝ ՈՐՊԵՍ ՏԱՐԱԾԱՇՐՁԱՆՈՒՄ
ԵՐԿԱՐԱՏԵՎ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

Փաստն այն է, որ Ադրբեջանը երբեք չի կարող Ղարաբաղի բնակչության մեծամասնություն կազմող հայությանը իր կամքը պարտադրել կամ նավթի արտահանումներով, կամ առանց դրա, միջազգային ահաբեկիչներով, որոնց նա սովոր էր վարձելու, կամ այլ արտաքին աջակցությամբ: Նույն առումով Հարավսլավիան չի կարողանա կլանել Կոսովոն: Այժմ անհրաժեշտ է գտնել առկա իրավիճակը պաշտոնապես ձևակերպելու խելամիտ ու միջազգայնորեն օրինական ճանապարհ, և Հարավսլավիայի ու Ադրբեջանի վերնախավերին տալ արդարանալու և իրենց բարի համբավը փրկելու հնարավորություն՝ մերթ-ընդմեթ թորթոքովոլ հասարակությունները համոզելով, որ Հարավսլավիայի և Ադրբեջանի ներկայիս կազմում երկու նախկին ինքնավար պետությունների ուժային ընդգրկումը ցնորք է: Ինքնորոշման վերաբերյալ հանրաքվեները կծառայեն այդ նպատակին: Վրաստանն այլ դեպք է. Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի հիմքերը շատ ավելի թույլ են: Աբխազիայի բնակչությունը հակամարտությունից առաջ ուներ ցայտունորեն արտահայտված վրացամետ ուղղվածություն, քանի որ բաղկացած էր մեծ թվով էթնիկ վրացիներից: Ինչ վերաբերում է Հարավային Օսեթիային, որի բնակչության մեծ մասը նախքան հակամարտությունը օսեր էին, ապա այն այնքան փոքր է ու աշխարհագրական տեսանկյունից այնքան մեկուսացած, որ նրա անկախ միջազգային քաղաքական ու տնտեսական միավոր դառնալը քիչ հավանական է:

Եվ իրոք. իրավական տեսանկյունից Լեռնային Ղարաբաղի հարցը առավել առաջնորդված է. ինքնորոշման հանրաքվեն արդեն անցկացվել է 1991 թ. դեկտեմբերի 8-ին՝ հաստատելով, որ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը ձևավորվել է խորհրդային օրենսդրությանը համապատասխան: 1990 թ. ապրիլի 3-ի «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» ԽՍՀՄ օրենքը ինքնավար կազմավորումներին և էթնիկ խմբերին իրավունք տվեց դուրս գալու միութենական հանրապետությունների կազմից և մնալու ԽՍՀՄ-ի կազմում, եթե տվյալ միութենական հանրապետությունը որոշել է դուրս գալ ԽՍՀՄ-ից: Նշված հանրաքվեն անցկացվել է նախքան ԽՍՀՄ պաշտոնական կազմալուծման հռչակագրի ընդունումը (1991 թ. դեկտեմբերի 21, Ալմա-Աթա): Սակայն, եթե անհրաժեշտություն լինի, միջազգային կազմակերպությունների հովանու ներքո կարող է նորից անցկացվել հանրաքվե:

Լեռնային Ղարաբաղում անցկացված օրինապատշաճ հանրաքվեի շնոր-

հիվ դարաբաղյան հարցը տարբերվում է հարավկովկասյան այլ տարածաշրջանային պորբլեմներից: Ի տարբերություն Լեռնային Ղարաբաղից, Հարավային Օսեթիայի հանրաքվեն տեղի ունեցավ 1992 թ. հունվարին, իսկ Աբխազիայի հանրաքվեն կայացավ ավելի ուշ՝ 1999 թ.: Այս հանրաքվեներից ոչ մեկը չունեք միջազգայնորեն ճանաչված պետության իրավանորմատիվ ակտերով հաստատված օրինական հիմք (Լեռնային Ղարաբաղի դեպքում դա ԽՍՀՄ-ի գործակալության մեջ գտնվող օրենսդրությունն էր)⁵²:

Միջազգային իրավական և քաղաքական ապարատների կողմից Կոստովյի և Ղարաբաղի հակամարտությունների նույնականացման ու լուծման համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս հակամարտող կողմերի միջև երկարատև խաղաղության ձեռքբերման գործում հանրաքվեով ընձեռնվող ժողովրդավարական միջոցների գերադասելիությունը: Կոստովյում ՄԱԿ-ի ժամանակավոր առաքելության և ԵԱՀԿ առաքելության փորձի համադրումը հաստատում է հակամարտության ձևավոխման այս ուղու՝ ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի կողմից երաշխավորված ինքնորոշումային իրավական և վարչական միջոցների կառուցողականությունը:

**7. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԻՆՏԵԳՐՈՒՄԸ ԵՎՐԱՍԼԱՆՏՅԱՆ ՀԱՆՐՈՒԹՅԱՆԸ,
ՄՈՏԵՅՈՒՄՆԵՐՈՒՄ ԱՌԿԱ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՂԹԱՀԱՐՈՒՄ**

Տարածաշրջանի պետությունների կառավարություններից ոչ մեկը դեռ մշակված տեսքով չի ներկայացրել տարածաշրջանային անվտանգության համաձայնագրի գաղափար⁵³: Ինչ խոսք, դրա իրականացումը կախված կլինի տարածաշրջանում տեղի ունեցող այնպիսի բանակցությունների ընթացքից, ինչպիսիք են, օրինակ, Աբխազիայի, Լեռնային Ղարաբաղի և Հարավային Օսեթիայի քաղաքական կարգավիճակներին վերաբերող բանակցությունները: ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի կողմից ղեկավարվող ինքնորոշումային հանրաքվեների միջո-

⁵² Տես «Աբխազիայի Հանրապետության պետական անկախության ակտ», Աբխազիայի Հանրապետության Նախագահ Վ. Արծիրբա, Աբխազիայի Հանրապետության ժողովրդական համագումարի խոսնակ Ս. Ջինջոլիա, Աբխազիայի Հանրապետության ժողովրդական համագումարի պատգամավորներ: Սուխում, 1999 թ. հոկտեմբերի 12, *Isul*՝ «Չներկայացված ազգերի և ժողովուրդների կազմակերպություններ», Աբխազիա (<http://www.unpo.org/newsdetail.php?arg=03&par=705>), «Հարավային Օսեթիայի պետականության ժամանակագրության հաստատում» (http://www.lawabovepower.org/en_chronic.html), *Թիմ Փոփեր*, Լեռնային Ղարաբաղի, Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի հակամարտությունները. իրավական գնահատական (<http://karabakh-doc.azerall.info/ru/law/law031-2.php>):

⁵³ Տես *Tiniko Khidasheli*. The Stability Pact for the Caucasus (http://www.cipdd.org/cipdd/PublishingHouse/AGAC_E.htm):

ցով այս հակամարտությունների լուծումը արժատական փոփոխություններ կառաջացնի Հարավային Կովկասի բոլոր հարևան պետությունների հարաբերություններում՝ տարածաշրջանում մեծացնելով նոր համագործակցության հնարավորությունները:

Կովկասում գործող որոշ արտատարածաշրջանային կազմակերպություններ և տարածաշրջանի անվտանգությանն առնչվող ծրագրերին դրանց մասնակցությունը ազդում են ազգային անվտանգության տարածաշրջանային ճարտարապետության վրա, որն ի դեպ արդեն սկսել է ձևավորվել: Հարավային Կովկասում բոլոր առկա դերակատարների այն գործողությունները, որոնք առնչվում են անվտանգության պրոբլեմներին, կատարվում են ԵԱՀԿ և ԵԱԳԽ շրջանակներում, ինչպես, օրինակ, ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագիրը:

Ջարգացում են ապրում մաս երկկողմ կապերը: Ադրբեջանն ու Վրաստանը վերջերս կնքեցին անվտանգության ոլորտում համագործակցության համաձայնագիր⁵⁴: Վրաստանի և Հայաստանի իշխանությունների միջև տեղի են ունենում Ջավախքի մարզի կայուն զարգացման ու անվտանգության պրոբլեմների շուրջ որոշ խորհրդատվություններ: Այդուհանդերձ Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև եռակողմ համագործակցություն չկա: Մի պատճառը Ադրբեջանի և Վրաստանի կազմից դուրս եկած մարզերի վերաբերյալ տեսակետների որոշակի տարբերությունների առկայությունն է: Երկրորդ պատճառը Եվրաստլանտյան հանրության հետ համագործակցության նկատմամբ մոտեցումներում եղած տարբերությունն է. Ադրբեջանն ու Վրաստանը ձգտում են դառնալու ՆԱՏՕ-ի անդամ, մինչդեռ Հայաստանն ունի ավելի համեատ մոտեցում՝ Եվրաստլանտյան անվտանգության ճարտարապետությանը ինտեգրվել ԱԳԳԾ և ԳՀԽ ծրագրերի միջոցով⁵⁵:

Իրականում, ԱԳԳԾ և ԳՀԽ ծրագրերի միջոցով տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության կառուցումը շատ առավելություններ ունի: Այն գործուն միջոց է, որպեսզի Եվրասիայի երկրները ռազմավարական առումով մուտք գործեն ՆԱՏՕ-ի անվտանգության միջավայր, ընդամեն այդ դեպքում անցումային պրոբլեմները կարող են մեղմված լինել: Սկսած 1999 թվականից՝ ՆԱՏՕ-ի ընդլայնման դասերը հստակորեն լուսաբանում են այդ հարցը. կային խնդիրներ՝ կապված ընդլայնված ՆԱՏՕ-ում համաձայնեցված որոշումների

⁵⁴ Stu «Azerbaijan and Georgia are mull pipeline security». «Azernews», 2002, N. 14 (248) (http://www.bakupages.com/pubs/azernews/7937_en.php):

⁵⁵ Stu «Statement by Foreign Minister Vartan Oskanian in Armenian National Assembly hearings on resolution of the Nagorno Karabagh issue» (<http://www.armenia.emb.org/News/Index.htm>):

կայացման⁵⁶, այդ երկրների զինված ուժերի սպառազինության և այլ տեխնիկական բաղադրիչների արդիականացման, համապատասխան ռազմական հաստատությունների իրավական հարցերի կարգավորման, ինչպես նաև ռազմական կրթության, վարժանքների, սոցիալական անվտանգության խնդիրների, պաշտոնաթողության, ֆինանսավորման և այլ հարցերի հետ: Մեր կարծիքով՝ «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագիրը, հատկապես, երբ կատարվում են որոշակի բարեփոխումներ, գործընկեր երկրներին հնարավորություն կտա աստիճանաբար ինտեգրվելու եվրաստլանտյան կառույցներին՝ առանց ցավալի կորուստների, որոնք առաջանում են ՆԱՏՕ-ին հապճեպ անդամակցելու դեպքում:

ԱԳԳԾ և ԳՀԻ ծրագրերի զարգացման տրամաբանական շարունակությունը պետք է դառնա Եվրաստլանտյան գործընկերության խորհրդի համապարփակ արդիականացումը: ԵԱԳԽ այս փոխակերպումը կազդի հավաքական անվտանգության հիմնական հետխորհրդային կազմակերպության (ՀԱՊԿ) հետագա կառուցողական փոխակերպման վրա, քանի որ ներկայումս ՀԱՊԿ-ը Ռուսաստանի կողմից հիմնականում օգտագործվում է որպես հակակշիռ արևմտյան ազդեցությանը Կենտրոնական Եվրասիայի տարածաշրջանում՝ Հարավային Կովկասում, ինչպես նաև Կենտրոնական Ասիայում:

2004 թ. ՆԱՏՕ-ի Ստամբուլյան գագաթնաժողովի ոգով քարմնացված ԵԱԳԽ-ն կարող է ավելի ակտիվ դեր ունենալ հատկապես Հարավային Կովկասում՝ կարևորելով համատեղ անվտանգության ճարտարապետությունը և այն պահպանելով ի նպաստ անվտանգության ծրագրերում Հայաստանի, Ադրբեյջանի ու Վրաստանի ներգրավման, ծրագրեր, որոնք ֆինանսավորվում են միայն նրանց համատեղ մասնակցության հստակ սահմանված պայմանով⁵⁷:

ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի կողմից ղեկավարվող ու վերահսկվող ինքնորոշման հանրաքվեների միջոցով անկախացած մարզերի քաղաքական կարգավիճակի հարցի լուծումը իրական իրավաքաղաքական հիմք կդառնա Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային նոր՝ ոչ գաղութային⁵⁸, ինտեգրման համար: Համագործակցության շրջանակներում ծավալվող անվտանգային երկխոսության հաստատութենացումը տարածաշրջանային տնտեսությունները կազատի անվտանգության ապահովման ծանր բեռից:

⁵⁶ Stu Jeffrey Simon. Prepared Statement for Committee on Foreign Relations United States Senate Hearing on NATO Enlargement. Senior Research Fellow, Institute for National Strategic Studies, National Defense University. 2003, April 3:

⁵⁷ Տես «Center for Defense Information. NATO Issues. Press Briefing Growing Pains: The Debate on the Next Round of NATO Enlargement». 2002, May 13 (<http://www.cdi.org/nato/nato-press-briefing-051302.cfm>):

⁵⁸ Անհրաժեշտ է նշել այն փաստը, որ Ադրբեյջանի և Վրաստանի ներկայիս Սահմանա-

VII. ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Արևմտյան Եվրոպայում և աշխարհի մի շարք այլ տեղերում կիրառվող ընդհանուր բազմամակարդակ ինքնիշխանության հասկացությունը Հարավային Կովկասի քաղաքական վերնախավի կողմից դեռ չի ստացել համապատասխան ընդունելություն: Լոկ խոսքերով ժողովրդավարության ջատագովի դերում հանդես գալով՝ այս երկրները դեռ գտնվում են կոնկրետ տարածքի բազմազգ բնակչության նկատմամբ «տիտղոսային ազգի» աստիճանակարգային գերիշխանության խորհրդային ավանդության ազդեցության տակ, ինչը շարունակական էթնիկական լարվածության պատճառ է հանդիսանում: Կարելի է պատկերացնել, թե որքան դժվար կլինի համաձայնեցված-փոխզիջումային ժողովրդավարական մոտեցում կիրառել Կովկասում, որտեղ առկա են կեղծ ժողովրդավարական տերմինաբանությամբ քողարկվող խորհրդային գաղութատիրական ճնշիչ մշակույթն ու կոռուպցիան: Այնուամենայնիվ, արդյունավետ տարածաշրջանային քաղաքականության նոր ճարտարապետության հեռանկարում այն կարող է իրականություն դառնալ բոլոր շահագրգիռ կողմերի մասնակցությամբ: Կոստվոյում ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ ժամանակավոր առաքելությունների դասերի ու փորձի օգտագործմամբ կարելի է լուծել նաև Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի և Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունները: Դրա ճանապարհն է ինքնորոշման վերը նկարագրված հանրաքվեների անցկացումը:

Իհարկե, տարածաշրջանային ճարտարապետության ձևավորումը չի կարող իրականացվել միանգամից՝ մեկ ուստյունով: Փոխարենը կարելի է ակնկալել մի շարք պակաս հավակնոտ քայլեր՝ ուղղված ժամանակի ընթացքում տարածաշրջանային անվտանգության փաստացի հիմքերի ստեղծմանը: Ավելին. այդ վերջնական նպատակին հասնելու գործընթացը նախապես կպահանջի կենտրոնացում այն պրոբլեմների վրա, որոնց համընկնումը տարածաշրջանային պետությունների համար տրամաբանորեն ակնկալելի է, ինչպես, օրինակ, ապօրինի տարանցումների կանխումը, շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը, աղետներին արձագանքումն ու փրկարար-որոնողական գործողությունները: Հայաստանի ու Վրաստանի, ինչպես նաև Վրաստանի ու Ադրբեջանի միջև որոշ

դրությունները չեն ներառում էթնիկական փոքրամասնությունների ինքնորոշման օրենսդրական նորմեր: Իրենց սահմանադրական օրենքներով այս պետությունները միանման են և նախկին խորհրդային ինքնավար հանրապետությունների՝ Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի և Լեռնային Ղարաբաղի բնակչությանը գործնականում թույլ չեն տալիս հայտ ներկայացնելու՝ իրենց ներկայիս բնակության վայրերում ինքնորոշման հանրաքվեներ անցկացնելու վերաբերյալ: Տես «Վրաստանի Սահմանադրություն», գլուխ I, հոդված 2 (<http://members.tripod.com/ggdavid/georgia/const8.htm>), *ibid*՝ «Ադրբեջանական Հանրապետության Սահմանադրություն», գլուխ VI, «Պետության Հիմք», հոդվածներ 7 և 11 (<http://www.constitutional-court-az.org/const-chapter2.htm>):

երկկողմ առաջընթաց եղել է: Մակայն երկու հակամարտող երկրների՝ Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև համագործակցություն չկա:

Որպես այս երեք հարևան պետությունների միջև հարաբերությունների մեկուսացածության բնորոշ օրինակ կարելի է բերել հակահարեկչական պայքարի ոլորտում ստեղծված իրավիճակը. բոլոր երեք երկրներն էլ ակտիվորեն ներգրավված են ամերիկյան հակահարեկչական ծրագրերում, սակայն հարավկովկասյան պետությունների միջև միջսահմանային համագործակցություն դեռևս չկա: Ահա թե ինչու տրամաբանական է թվում տարածաշրջանում հակահարեկչական պայքարի և թմրադեղերի ապօրինի տարանցման ու վաճառքի դեմ միջոցների համատեղ ձեռնարկումը: Այդ միջոցների շարքը կարելի է դասել տարածաշրջանի պետությունների իրավապահ իշխանությունների ու հատուկ ծառայությունների միջև աշխատանքային մակարդակով տեղի ունեցող շփումների զարգացումը:

Հնարավորության դեպքում այս գործընթացը կարելի է ընդլայնել՝ գործադրելով փոխադարձ վստահության ձևավորման այնպիսի միջոցներ, ինչպիսիք են ընդհանուր վաղօրոք ահազանգումը Ադրբեջանի և Հայաստանի ու Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կամ Վրաստանի և Աբխազական Հանրապետության ու Հարավային Օսեթիայի Հանրապետության հակամարտության ասպարեզում, գորավարժություններին փոխադարձաբար դիտորդներ ուղարկելը, հակամարտող կողմերի սահմանային միջադեպերի ռիսկի նվազեցման գործընթացների հաստատումը ԵԱՀԿ, ՆԱՏՕ-ի Գ-ՀԵ, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի ընդհանուր հովանու ներքո և ակտիվ խթանմամբ:

Բազմակողմ տարածաշրջանային համագործակցության զարգացումը՝ որպես տնտեսական առաջընթացի, քաղաքական ու տնտեսական կայունացման և բարիդրացիական հարաբերությունների հաստատման հիմք, կարող է դառնալ կովկասյան տարածաշրջանի բոլոր նախաձեռնությունների գլխավոր նպատակը⁵⁹: Հովանավոր կազմակերպությունները, ինչպիսիք են Եվրամիությունը, Համաշխարհային բանկը, Արտարժույթի միջազգային հիմնադրամը և Առևտրի համաշխարհային կազմակերպությունը, կարող են նպաստել կովկասյան երկրների ժողովրդական տնտեսության ազատականացմանը: Դրան հիմք կարող է ծառայել Սևծովյան տնտեսական համագործակցության շրջանակներում իրագործվող ներտարածաշրջանային համագործակցության երկկողմ ծրագրերի առաջնահերթ ֆինանսավորումը:

Կոնկրետ տնտեսական համագործակցության գործողությունները բազմա-

⁵⁹ Տես *Natella Akaba*. The Stability Pact for the Caucasus as a Model of Caucasian Integration (http://www.cipdd.org/cipdd/PublishingHouse/AGAC_E.htm):

զան են և ներառում են այն բոլոր խնդիրները, որոնք կարող են որևէ հետաքրքրություն ներկայացնել տարածաշրջանի երկրների համար: Սևծովյան երկրների տնտեսական համագործակցության շրջանակներում բազմազգ աշխատանքային խմբերի ակտիվ ֆինանսական աջակցությամբ բոլոր ազգային պետություններն ու նորաստեղծ էթնիկական կազմավորումները կարող են կազմակերպել քննարկումներ այնպիսի ոլորտներին առնչվող ընդհանուր տնտեսական շահերի վերաբերյալ, ինչպիսիք են, օրինակ, տեղեկատվության ու հեռահաղորդակցության, էներգետիկայի, տրանսպորտի ենթակառույցների, գյուղատնտեսության, քաղաքացիական պաշտպանության, արտագաղթի, փոքր ձեռնարկատիրության, վիճակագրական, վերապատրաստման և կրթության, գիտատեխնիկական, զբոսաշրջության, ֆինանսական, շրջակա միջավայրի պաշտպանության, կոռուպցիայի վերացման, ապօրինի տարանցումների և առևտրի, կազմակերպված հանցագործության և այլ ոլորտներ:

Ամփոփելով այս վերլուծությունը՝ կարող ենք ենթադրել, որ Կովկասում երկարատև խաղաղության ու կայունության, ինչպես նաև ամբողջ Կենտրոնական Եվրասիայի տարածաշրջանում ինտեգրման ծրագրերի իրականացմանը հիմնականում կարելի է հասնել Կովկասում ընդհանուր անվտանգության նոր ճարտարապետության զարգացմամբ: Դա կարող է ապահովված լինել հետևյալ եռակողմ գործընթացների միջոցով:

– Անվտանգության հայեցակարգի վերածնակերպում և՛ էթնիկ խմբերի, և՛ նախկին խորհրդային գաղութակալ «տիտղոսային ազգերի» համար: Ենթադրվում է, որ այս մոդելը պետք է ձևավորվի նախկին խորհրդային ինքնավարությունների՝ Աբխազիայի, Լեռնային Ղարաբաղի ու Հարավային Օսեթիայի բնակչության ինքնորոշման հարցով ՍԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի կողմից անցկացվելիք հանրաքվեների միջոցով: Դա կապահովի հետխորհրդային քաղաքական իրողությունների իրավականորեն հիմնավորված հաստատման ժողովրդավարական ձևաչափը՝ Աբխազիան և Հարավային Օսեթիան տեղադրելով համադաշնային Վրաստանի կազմում և Ադրբեջանի ղեկավարներին ընձեռելով նրանց չհեղինակագրկող մի հնարավորություն՝ հրաժարվելու Լեռնային Ղարաբաղը որպես միասնականացված «Ադրբեջան» պետության մաս ճանաչելու պահանջից:

– Կովկասյան պետությունների ազգային անվտանգության առկա ռազմավարությունների ու քաղաքականությունների վերածնակերպում՝ ԵԱՀԿ և ԵԱԳԽ-ՆԱՏՕ-ի, ինչպես նաև ՀԱՊԿ-ի տարածաշրջանային ծրագրերի շրջանակներում ինտենսիվ կերպով փոխգործելու և Հարավային Կովկասում առաջատար դերակատարների՝ ԱՄՆ-ի ու Ռուսաստանի ակտիվ մասնակցության

անհրաժեշտության գիտակցմամբ: Այս լույսի ներքո Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղենիշները, որ առաջ են քաշվել այս փաստաթղթում, կարող են համարվել ազգային, տարածաշրջանային և միջազգային մակարդակներում Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության մշակման մեջ պրագմատիկ ներդրում կատարելու փորձ:

– Կովկասյան պետությունների ժողովրդական տնտեսությունների ազատում ազգային անվտանգության շահերով պայմանավորված սահմանափակումից, ինչը կարող է իրականացվել Սևծովյան երկրների տնտեսական համագործակցության շրջանակներում, Եվրամիության, Համաշխարհային բանկի, Արտարժույթի միջազգային հիմնադրամի և Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության կողմից ֆինանսավորվող և ԵԱՀԿ ու ԵԱԳԽ հովանու ներքո իրագործվող ներտարածաշրջանային տնտեսական ծրագրերի խորացման միջոցով:

Ստորև որպես հավելված բերվող ազգային անվտանգության ռազմավարության ճեպագրում հեղինակը Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության վերակառուցման գծով կատարված այս ուսումնասիրության համատեքստում ներկայացնում է Հայաստանի անվտանգության հեռանկարների վերաբերյալ իր պատկերացումը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՃԵՊԱԳԻՐ
(կիրառական հեղափոխություն)

1. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՆՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

20-րդ դարի վերջը նշանավորվեց գաղափարական առճակատման և «սառը պատերազմի» ավարտով: Որպես արդյունք՝ հնանում են միջազգային դաշինքների, առանձին պետությունների և տարբեր կազմակերպությունների անվտանգության մասին ավանդական պատկերացումները և հայացքները:

Վերջին տարիներին ի հայտ են եկել մի շարք երևույթներ, որոնք իբրև միջազգային հարաբերություններին բնորոշ գործոններ ներագրում են միջազգային անվտանգության կառույցների ու ռազմաքաղաքական ուժերի վրա: Այդ երևույթների վտանգավորությունը պայմանավորված է նրանց համընդգրկուն համաշխարհային բնույթով: Օրինակ՝ միջազգային ահաբեկչությունը, լինելով արդի միջազգային անվտանգության համար հիմնական սպառնալիք, ներագրում է անվտանգության պետական և միջազգային համակարգերի զարգացման, ընդլայնման ու վերակառուցման, և առաջին հերթին՝ ինտեգրման գործընթացների արագացման վրա:

Ինչպես արդեն նշվել է, Հայաստանի Հանրապետությունը գտնվում է մի տարածաշրջանում, որտեղ առկա են անցումային ժամանակաշրջանին բնորոշ բոլոր զարգացումները: Խորհրդային Միության փլուզումից հետո այստեղ ի հայտ եկան անվտանգության դեմ ուղղված և՛ ներտարածաշրջանային, և՛ արտատարածաշրջանային սպառնալիքներ: Եթե ներտարածաշրջանային սպառնալիքները առավելապես պայմանավորված էին ազգամիջյան հակամարտություններով, ապա արտատարածաշրջանային սպառնալիքները հետևանք էին մի քաղաքական վակուումի, որը փորձում էին լրացնել տարբեր շահեր ունեցող զանազան ուժեր: Լինելով Արևելքի և Արևմուտքի, Եվրոպայի և Ասիայի, Ռուսաստանի, Միացյալ Նահանգների և Եվրամիության շահերի հանգուցակետ՝ հարավկովկասյան տարածաշրջանը կրում է այդ շահերի համադրման ու մրցակցության ազդեցությունը, դառնում է այդ շահերի համընկնման ու հակամարտության գոտի: Դրանով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ այս տարածաշրջանի երկրների համար մեծապես կարևորվում ու առաջնահերթ են համարվում անվտանգության ապահովումն ու զարգացումը:

Վերջին շրջանում Հարավային Կովկասում ծավալվող ռազմաքաղաքական գործընթացների ազդեցությունը էապես ուժգնացել է, ինչի հետևանքով տարածա-

շրջանում ակտիվացել է տարբեր շահագրգիռ ուժերի, գերտերությունների և անվտանգության համակարգերի գործունեությունը: Դա պայմանավորված է ահաբեկչության դեմ պայքարի համընդհանրացմամբ, Իրաքում ծավալված մարտական գործողություններով, ՆԱՏՕ-ի ու ԵՄ-ի ընդլայնմամբ և ԱՊՀ շրջանակներում ընթացող ինտեգրմամբ:

2. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Հայաստանի ներկան գնահատելու և ապագան կառուցելու համար անհրաժեշտ է հստակ պատկերացում ունենալ ազգային անվտանգության հետևյալ հիմնադրույթների մասին¹.

– Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությունը Հայաստանի՝ որպես պետության և հայ հասարակության՝ որպես քաղաքացիական հասարակության անվտանգ գոյությունն է,

– Հայաստանի ազգային անվտանգության երաշխիքն է համընդհանուր ժողովրդավարական արժեքների՝ պետության, հասարակության և անհատի (իրենց հիմնարար իրավունքներով և ազատություններով հանդերձ) երաշխավորված պաշտպանության գործուն համակարգը,

– Հայաստանի ազգային անվտանգության ապահովումը պետության գոյության դեմ ուղղված սպառնալիքների գնահատումն է, դրանց կանխումն ու չեզոքացումը, ինչպես նաև պետության կայուն զարգացման երաշխավորումը,

– Հայաստանի ազգային անվտանգության դեմ ուղղված հիմնական սպառնալիքներն են՝ ժողովրդի ֆիզիկական գոյությանը, Հայաստանի տարածքային ամբողջականությանն ու անկախությանն սպառնացող, ինչպես նաև միջազգային ու տարածաշրջանային մեկուսացման վտանգները:

Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարությունը խարսխվելու է նշված սկզբունքների վրա²:

¹ Տես «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, Հայաստանի Հանրապետության Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի «Հայաստան. մարտահրավերներ և պատասխաններ» հարցազրույցը» (<http://www.yerkir.am/eng/index.php?sub=interview&id=11>), *livel*՝ «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը Եվրախորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովում»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23, «Արտաքին գործերի նախարար Վարդան Օսկանյանի ուղերձը ԵԱՀԿ 12-րդ նախարարական խորհրդին»: Սոֆիա, 2004 թ. դեկտեմբերի 7:

² Տես «Национальная безопасность: ориентиры и приоритеты (интервью с советником Министра Обороны по политическим вопросам доктором политологии Г. С. Котанджяном)». «Голос Армении», 11 февраля 2003 г.:

3. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆՆ

ՈՒՂՂՎԱԾ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ.

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի կայուն զարգացմանը խոչընդոտում են բազմաթիվ մարտահրավերներ և վտանգներ, որոնք իրավունքի գերակայության վրա հիմնված սոցիալական պետության կառուցման ճանապարհին սպառնում են նրա ազգային անվտանգությանը: Դրանք նաև խոչընդոտում են այն համընդհանուր ժողովրդավարական արժեքների պաշտպանությանը, որոնք կարող են ձեռք բերվել կայուն և շարունակական զարգացման միջոցով: Այդ սպառնալիքներն ու վտանգները դրսևորվում են ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին հարաբերություններում: Դրանք առնչվում են մեր պետության զարգացմանը և ունեն համաչափ կամ անհամաչափ բնույթ³:

Արտաքին համաչափ սպառնալիքներն են՝ ժողովրդի ֆիզիկական գոյության, պետության անկախության և տարածքային ամբողջականության նկատմամբ հնարավոր ոտնձգությունները: Դրանք են՝ Լեռնային Ղարաբաղի ռազմակալման նպատակով Ադրբեյջանի կողմից ռազմական գործողությունների վերսկսման ծրագիրը, Հայաստանի շրջափակումը և թշնամական պետությունների կողմից իրականացվելիք քաղաքական, տնտեսական ու հաղորդակցական մեկուսացումը և դրա հետևանքով Հայաստանի միջազգային դերի նվազումը, բարեկամական դաշինքների թուլացումը կամ քայքայումը, թշնամական ռազմաքաղաքական դաշինքների ստեղծումն ու ամրապնդումը:

³ Հեղինակի տեսակետից արդի պայմաններին բնորոշ նոր անհամաչափ սպառնալիքներն այն սպառնալիքներն են, որոնք պետության անվտանգության դեմ ուղղված են ոչ թե մեկ այլ պետության (համաչափ սուբյեկտ), այլ այն սուբյեկտների կողմից, որոնք չունեն պետությանը բնորոշ հատկանիշներ և ունակ են գործելու իշխանությունների դեմ թե՛ երկրի ներսում, թե՛ երկրի սահմաններից դուրս: Անհամաչափ սպառնալիքները հանգեցնում են տեղային, տարածաշրջանային, արտատարածաշրջանային և միջազգային քաղաքական մակարդակներում հասարակական կազմակերպությունների (էթնիկական, էթնիկ-կրոնական, ահաբեկչական, ապստամբական և հանցագործ կազմակերպություններ, շարժումներ, ցանցեր և այլն) և կանոնավոր կառավարական ուժերի (բանակ, անվտանգության հաստատություններ և այլն) միջև հակամարտության:

Մի շարք դեպքերում այս անհամաչափ սպառնալիքների իրական աղբյուրներն են թշնամական պետությունների կառույցները կամ միջկառավարական դաշինքները, որոնք կան աջակցում ու սնուցում են այդ սպառնալիքների իրացումը, կամ էլ ոչ պետական կազմակերպության քողի տակ մասնակցում են դրանց իրականացմանը: Անհամաչափ սպառնալիքների տարբերակիչ հատկանիշն այն է, որ դրանց աղբյուրներն ու իրականացման ուղիները դրսևորվում են ավելի մեծ անորոշությամբ, ինչպես նաև այդ սպառնալիքներն ու դրանց հետևանքները ի հայտ են գալիս անկանխատեսելիորեն: Կործանարար բնական ու տեխնաժին աղետները, որոնք ուղղված են պետության անվտանգության դեմ և ենթակա չեն կառավարարության կողմից վերահսկման, նույնպես կարող են դիտվել որպես անհամաչափ սպառնալիքներ:

Այսպիսով՝ սպառնալիքների անհամաչափությունը բնորոշվում է այն փաստով, որ պետության, կառավարական հաստատությունների կամ տվյալ ազգի քաղաքացիական հասարա-

Ավելին. սպառնալիք կարող են լինել Հայաստանի՝ կենսական ու ռազմավարական նշանակություն ունեցող շահերին վնասելու նպատակով թշնամական պետությունների կողմից նրա վերաբերյալ ապատեղեկույթի տարածման փորձը և միջազգային հանրության բացասական կարծիքի ձևավորումը:

Արտաքին անհամաչափ սպառնալիքներն են՝ Հայաստանի դեմ ոչ կանոնավոր ռազմական ուժի կիրառումը, Հայկական սփյուռքի դերի անկումը նրա ուժացման ու ինքնության կորստի պատճառով և համաշխարհային, այդ թվում՝ կիբեռ- և տեղեկության, ահաբեկչությունը:

Ներքին համաչափ սպառնալիքներն են՝ իրավական ու սոցիալական պետության և քաղաքացիական հասարակության կայացման համար անհրաժեշտ հատկանիշների ձևավորման ոչ բավարար որակն ու տեմպերը: Այս սպառնալիքների շարքում են նաև պետական համակարգի անկատարությունն ու ոչ լիարժեքությունը, արդարադատության և ներքին անվտանգության կառույցների գործունեության անբավարար մակարդակը, ներքին հաղորդակցությունների խաթարումը և պետական տեղեկատվական հնարավորությունների անբավարարությունը:

Ներքին անհամաչափ սպառնալիքներն են՝ սոցիալական շերտավորման խորացումն ու աղքատությունը, կոռուպցիան, հասարակական հարաբերությունների հնարավոր քրեականացումը, պետական համակարգի նկատմամբ ժողովրդավարական վերահսկողության գործում հասարակական կազմակերպությունների դերի նվազումը, իշխանությունների հանդեպ հանրության անվստահությունը, հասարակության ազդեցիկ խմբերի միջև անհանդուրժողության մթնոլորտի ձևավորումը և իշխանություններին անհնազանդության հնարավոր դրսևորումները, ժողովրդագրական բացասական միտումները և արտագաղթը, խոսքի ազատության պակասը, զանգվածային լրատվության միջոցների հնարավորությունների սահմանափակությունը, գիտական ու մշակութային ներուժի արտահոսքը, հոգևոր ու բարոյական արժեքներին հասցվող վնասը, բնական աղետները կամ միջավայրի վատթարացումը, ինչպես նաև մահաբեր համաճարակները:

կության դեմ ուղղված սպառնալիքների աղբյուրները, ինչպես նաև դրանց իրագործման մեխանիզմներն ու ճանապարհները բնութայով ոչ կառավարական են: Անհամաչափ սպառնալիքների աղբյուրները և իրականացման մեխանիզմները կարող են ունենալ կամ ներքին, կամ արտաքին ծագում (տես «Հայաստան. մարտահրավերներ և պատասխաններ». հարցազրույց ՀՀ Նախագահին առնձեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, ՀՀ Պաշտպանության նախարար, Մերժ Սարգսյանի հետ»: «Երկիր» (<http://www.yerkir.am/eng/index.php?sub=interview&id=11>), *Yusuf S. Gray*. Thinking Asymmetrically in Times of Terror. «Parameters», 2002, Spring, PP. 5—14 (<http://carlisle-www.army.mil/usawc/Parameters/02spring/gray.htm>); *Director, Defense Intelligence Agency, Vice Admiral Thomas R. Wilson*. Global Threats and Challenges Through 2015. «Statement for the Record», Senate Armed Services Committee, 2000 (http://russia.shaps.hawaii.edu/security/us/wilson_2000.html):

3.1. Հայաստանի ներքին անվտանգության ռազմավարությունը

Հայաստանի ներքին անվտանգության ապահովումը պայմանավորված է առաջին հերթին ժողովրդավարական արժեքների արմատավորմամբ, պետության և հասարակության գոյության ու կենսագործունեության բոլոր բնագավառներում քափանցիկության ապահովմամբ: Գիտակցելով դրա անհրաժեշտությունը և երկրի համար անվտանգ ապագա կերտելու կարևորությունը՝ Հայաստանի Հանրապետությունը որդեգրել է բարեփոխումների ռազմավարություն: Դրանք իրականացնելիս Հայաստանի Հանրապետությունն առաջնորդվում է իր պետական և ազգային շահերով: Այդ շահերը կնպաստեն միջազգային հանրության աջակցությամբ պետության և հասարակության ամրապնդմանն ու միջազգային ինտեգրմանը՝ ազգային ինքնության պահպանման պայմանով:

Ժողովրդավարական բարեփոխումների ռազմավարության նպատակը ներքին սպառնալիքների կանխումն է: Այն նախատեսում է ժողովրդավարական արժեքների արմատավորում պետության և հասարակության կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում, ներառյալ նաև անվտանգության ոլորտը: Միևնույն ժամանակ ժողովրդավարական բարեփոխումները Հայաստանի ներքին ու արտաքին անվտանգության երաշխիքն են:

ա) Միջազգային ինտեգրում ժողովրդավարացման միջոցով

Հայաստանի ազգային պետության կառուցման գերնպատակը ժողովրդավարացման միջոցով միջազգային ինտեգրումն է⁴: Դա է կայուն առաջընթացի, անվտանգ ապագայի կառուցման բանալին և ազգային անվտանգության համար սպառնալիքների չեզոքացման արդյունավետ ճանապարհը:

Ժողովրդավարական բարեփոխումների ռազմավարությունը պահանջում է պետական գերատեսչությունների, բոլոր մակարդակների կառավարման մարմինների և հասարակության միասնական ու կառուցողական աշխատանք: Բարեփոխումների ձախողումը կդառնա անմիջական և համընդգրկուն սպառնալիք՝ ուղղված ազգային անվտանգության դեմ, քանի որ կարող է խոչընդոտել երկրի կայուն զարգացմանը: Եվ վերջապես, Հայաստանին կարող է սպառնալ այսպես կոչված «չկայացած պետություն» դառնալու վտանգը⁵:

⁴ Տես «Եվրախորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովում Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը»: Մտրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23, *ևսև*՝ «Արտաքին գործերի նախարար Վարդան Օսկանյանի «Քաղաքական մարտահրավերներ և զարգացման հեռանկարներ» ելույթը Հարավային Կովկասի հարցերով համաժողովում»: Բեռլին, 2003 թ. նոյեմբերի 12:

⁵ Տես «Failed and Collapsed States in the International System». The African Studies Centre, Leiden; The Transnational Institute, Amsterdam; The Center of Social Studies, Coimbra University; and The Peace Research Center—CIP-FUHEM, Madrid, 2003, December (<http://www.globalpolicy.org/nations/sovereign/failed/2003/12failedcollapsedstates.pdf>); *Daniel Thürer*. The «Failed State» and International Law. «International Review of the Red Cross», 1999, December 31, № 836, PP. 731—761:

Այսպիսով՝ ժողովրդավարական բարեփոխումների միջոցով Հայաստանի Հանրապետության կայուն զարգացման քաղաքականությունը համարվում է պետության այն ռազմավարությունը, որն ապահովում է ազգային անվտանգությունն ու կայուն զարգացումը, ըստ առաջնահերթությունների լուծում է պետության հիմնախնդիրները, այդ նպատակին հասնելու համար մշակում և իրականացնում է միասնական ծրագրեր:

բ) Օրենսդրական բարեփոխումներ

Անցումային շրջանում գտնվող այնպիսի երկրում, ինչպիսին Հայաստանն է, օրենսդրական բարեփոխումները առողջ և կայուն քաղաքացիական հասարակության կայացման նախապայմանն են, քանի որ դրանք կոչված են իրավունքի գերակայության ամրապնդմանը և օրենսդրորեն կարգավորելու են պետության, հասարակության ու անհատի կենսագործունեության բոլոր բնագավառները: Օրենսդրական բարեփոխումները նպաստում են ազգային ինքնության պահպանմանը և միջազգային ինտեգրման միջոցով երկրի կայուն ու շարունակական զարգացմանը⁶:

Հայաստանում ժողովրդավարական արժեքները դեռ նոր են արմատավորվում, և ազգային պետությունը չի կարող միայնակ իրականացնել բոլոր բարեփոխումները: Կայացած ժողովրդավարական պետությունները (ԱՄՆ, Եվրամիության երկրներ) տասնամյակներ շարունակ տքնաջան աշխատել և, առաջնորդվելով «փորձի ու սխալի» մեթոդով, զարգացրել են իրենց ժողովրդավարությունը: Հայաստանը որդեգրել է այդ երկրների հետ սերտ համագործակցության քաղաքականություն: Հայաստանն իր օրենսդրական համակարգը այսօր ձևավորում է եվրոպական կառույցների (Եվրամիություն, Եվրախորհուրդ, ԵԱՀԿ) և առաջատար եվրոպական հաստատությունների, հատկապես՝ Օրենքի միջոցով ժողովրդավարության եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկյան կոմիտե)⁷ աջակցությամբ:

⁶ «Հայաստանում կոռուպցիան արմատախիլ անելուն ուղղված անհետաձգելի միջոցառումների շարքին առաջին հերթին կղասելի դատախիրավական համակարգի բարեփոխումների խորացման անհրաժեշտությունը, հարկային և մաքսային մարմիններում վարչարարության կատարելագործումը, պետական ծառայության արդյունավետ համակարգի ձևավորումը: Այսինքն՝ հսկակոռուպցիոն քաղաքականության իրականացման գործուն մեխանիզմների ստեղծումը:

Ընդհանուր կոռուպցիոն ռիսկերի կրճատման տեսանկյունից հատկապես կնշելի մրցակցային միջավայրի հաստատման կարևորությունը, կառավարության գործողությունների կանխատեսելիությունը, ընթացակարգերի պարզեցումը, դրանց թափանցիկությունն ու հասարակական վերահսկողությունը: Այսպիսին են այսօրվա մեր առաջնահերթություններն ու դրանց նպատակն է ապահովել Հայաստանում տնտեսական բարեփոխումների և ժողովրդավարացման գործընթացի անչլջելիությունը» (տես «Եվրախորհրդի Խորհրդարանական վեժաժողովում Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23):

⁷ Տես «Opinion no. 212/2002, European Commission For Democracy Through Law» (Venice Commission). «Conclusions of the Meeting of the Working Group on Legislative

Հայաստանը խորհրդատվական անգնահատելի օժանդակություն է ստացել ԱՄՆ-ից և Ֆրանսիայից:

Հայաստանը հակված է օրենսդրական բարեփոխումների շարունակական գործընթացը զարգացնելու՝ համագործակցելով իր միջազգային գործընկերների հետ⁸:

զ) Հասարակութենական բարեփոխումներ

Հաստատութենական բարեփոխումները միտված են կառավարման հաստատությունների շինարարության համակարգմանը, դրանց թափանցիկ գործունեության ապահովմանը, կոռուպցիայի վերացմանը, արդյունավետ հասարակական ժողովրդավարական վերահսկողության մեխանիզմների ստեղծմանը: Այդ նպատակով Հայաստանը միջազգային հանրության աջակցությամբ պետք է իրականացնի բազմաթիվ երկարաժամկետ ծրագրեր⁹: Դրանք ներառում են «Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական» ծրագիրը, «Հակակոռուպցիոն ռազմավարության և դրա իրականացման միջոցառումների» ծրագիրը և այլն:

Հայաստանի համար առաջնահերթություններից պետք է լինեն հասարակական կազմակերպությունների միջոցով քաղաքացիական հասարակության զարգացումը և հասարակության միավորումը տնտեսական, քաղաքական ու սոցիալական առաջընթացը խթանող ազգային ծրագրերի շուրջը: Այս նպատակով Հայաստանը համագործակցում է տարբեր եվրոպական հասարակական կազմակերպությունների հետ և իրականացնում է մի շարք հասարակական կրթական-ուսուցողական ծրագրեր:

դ) Տնտեսական բարեփոխումներ

Հայաստանում տնտեսական բարեփոխումները նպատակաուղղված են շուկայական տնտեսության կառուցմանը, ազատ շուկայական հարաբերությունների հաստատմանը, փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացմանը, գործարարության ոլորտում ազատ ու արդար մրցակցության ապահովմանը, բարձր տեխնոլոգիաների և տնտեսության գիտատար ճյուղերի զարգացմանը, էներգիայի

Reforms to be Carried Out in the Republic of Armenia before the Entry into Force of the Revised Constitution». Strasbourg, 2002, July 11—12 ([http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL\(2002\)109-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL(2002)109-e.pdf)):

⁸ *Stu Mkrtych (Sos) Gimishyan*. Political and Constitutional Reform in Armenia (Reforms Process in Georgia, Armenia and Azerbaijan examined). IDEA, 2005, March 30 (http://www.idea.int/europe_cis/reform_05.cfm):

⁹ *Stu «World Bank Supports Implementation of Poverty Reduction Strategy in Armenia»*. Washington, 2004, November 18 (<http://www.worldbank.org.am>); «Lessons from Armenia's Institutional and Governance Review: Armenia's experience with a new World Bank tool offers valuable guidance for similar efforts elsewhere». The World Bank, «Prem Notes», 2002, December (<http://www1.worldbank.org/prem/PREMNotes/premnote76.pdf>):

այլընտրանքային աղբյուրների ստեղծմանը և հաղորդակցության ուղիների հնարավորությունների ընդլայնմանը: Սակայն դրանք այսպեսով չեն սահմանափակվում¹⁰: Տնտեսական բարեփոխումներ իրականացնելիս Հայաստանը պետք է կարևորի ներդրումների համար բարենպաստ միջավայրի ստեղծումը, խրախուսի կապիտալի ներհոսքը, մեծացնի արտահանման ծավալները, ինչպես նաև մշակի թափանցիկ մաքսային ու հարկային օրենսդրություն՝ Եվրոպայի տնտեսությանը Հայաստանի տնտեսության ինտեգրումն ապահովելու համար: Այդ քաղաքականության կարևոր բաղադրիչը տնտեսության մենաշնորհային-օլիգարխիական վերահսկման հաղթահարումն է:

ե) Սոցիալական բարեփոխումներ

Սոցիալական բարեփոխումները հիմնականում նպատակաուղղված են սոցիալական անվտանգության մեխանիզմների մշակմանը: Դրանք ներառում են սոցիալական և ապահովագրական ֆոնդերի ստեղծում, բնակչության սոցիալական վիճակի բարելավում, նոր աշխատատեղերի ստեղծում, սոցիալական արդարության հաստատում: Հայաստանի բնակչության բարգավաճմանը միտված ռազմավարական բարեփոխումների անհրաժեշտությունը հիմնվում է այն հանգամանքի վրա, որ պետության անվտանգությանը քաղաքացու նվիրվածությունն զգալիորեն կախված է նրա անձնական սոցիալական անվտանգության աստիճանից և կոռուպցիայի դեմ իշխանությունների պայքարի արդյունավետության նկատմամբ նրա ունեցած վստահությունից:

3.2. Հայաստանի արտաքին անվտանգության ռազմավարությունը

Միջազգային ինտեգրումն ու փոխլրացման սկզբունքով միջազգային հարաբերությունների զարգացումը Հայաստանի արտաքին անվտանգության ապահովման ռազմավարությունն է: Ներկայումս աշխարհում տեղի են ունենում ինտեգրման ինտենսիվ գործընթացներ, և առանձին պետություններ չեն կարող ապահովել իրենց ազգային անվտանգությունը՝ առաջնորդվելով միայն իրենց ներքին շահերով: Հայաստանի արտաքին անվտանգությունը կապված է այնպիսի միջազգային ռազմաքաղաքական և աշխարհաքաղաքական զարգացումների հետ, որոնք անմիջականորեն ազդում են Հայաստանի միջազգային ու տարածաշրջանային անվտանգության միջավայրի ձևավորման վրա: Հետևաբար, արտաքին անվտանգու-

¹⁰ Տես «European Economic Chamber To Contribute To Economic Reforms In Armenia». «Armenian News Network/Groong», 2005, May 22 (<http://groong.usc.edu/news/msg112961.html>), *ևսևի*՝ «New Armenian Economic Plan Targets Poverty». Eurasianet Organization, 2004, June 29 (<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav062804.shtml>), «Հայերի դերը միջազգային հանրության մեջ: Լուս Անջելեսի Համաշխարհային հարաբերությունների խորհրդում ՀՀ Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը», 1998 թ. սեպտեմբերի 28:

քյան դեմ ուղղված համաչափ և անհամաչափ սպառնալիքների չեզոքացումը հնարավոր է միայն միջազգային ինտեգրման միջոցով¹¹: Հայաստանն այդ քաղաքականությունը որդեգրել է տարածաշրջանային և միջազգային մակարդակներում:

Ինտեգրման միջոցով արտաքին անվտանգության ապահովման ռազմավարությունը նպատակաուղղված է տարբեր խնդիրների լուծմանը, տարածաշրջանային ու միջազգային համաչափ և անհամաչափ սպառնալիքների նախականմանն ու չեզոքացմանը: Տարբեր ոլորտներում Հայաստանի արտաքին անվտանգության ռազմավարության հիմնական առաջնահերթություններն են.

– *պաշտպանական ոլորտ*՝ Լեռնային Գարաբաղի հակամարտության խաղաղ, արդար ու ժողովրդավարական լուծում,

– *տնտեսական ոլորտ*՝ Հայաստանի տնտեսական մեկուսացման փորձերի չեզոքացում,

– *քաղաքական ոլորտ*՝ Հայաստանի և Հայկական սփյուռքի միջազգային դերի ու քաղաքական ազդեցության նվազեցման սպառնալիքների նախականիտում և Հայաստանի Հանրապետության միջազգային հեղինակության բարձրացում,

– *տեղեկատվական ոլորտ*՝ միջազգային հանրության ապահովում Հայաստանի մասին ճշմարիտ տեղեկությունով, ապատեղեկության տարածման փորձերի կանխում և հաղթահարում:

Արդյունավետ ինտեգրման ռազմավարություն իրականացնելու համար Հայաստանն իր արտաքին քաղաքականության մեջ որդեգրել է փոխլրացման սկզբունքը¹²: Այդ քաղաքականության էությունը հարևան երկրների և միջազգային հանրության տարբեր ուժային կենտրոնների հետ հավասարակշռված ու բազմակողմանի հարաբերություններ ունենալն է: Փոխլրացման սկզբունքը չի նշանակում հավասարակշռության պահպանում ամեն գնով: Այն միտված է միջազգային հա-

¹¹ Տես «Եվրախորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովում Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23, *նաև*՝ Հայաստանում ԱՄՆ-ի դեսպան Ջոն Էվանս, ԱՄՆ-ի համագործակցությունը Հայաստանի հետ: «Երկիր», 2005 թ. մայիսի 9, *նաև*՝ «Հայաստանը կարևոր քայլեր է ձեռնարկում միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարում»: ՀՀ Ազգային ժողով, 2005 թ. մայիսի 13 (http://www.parliament.am/news.php?do=view&ID=1181&cat_id=2&day=13&month=05&year=2005&lang=eng), «Национальная безопасность: ориентиры и приоритеты (интервью с Г. С. Котанджяном)»; «The National Security Strategy of the United States of America», 2002, September 17; «Концепция Национальной Безопасности Российской Федерации» (утверждена Указом Президента Российской Федерации от 17 декабря 1997 г. № 1300, в редакции Указа Президента Российской Федерации от 10 января 2000 г. № 24):

¹² Տես «Նոր արտասահմանից դեպի նոր հարևանություն. Հարավային Կովկասը Եվրոպայի ճանապարհին: Սևծովյան համատեքստի որոշ ենթատեքստ» (Հայաստանի Հանրապետության փոխարտգործնախարար, ԱՄՆ-ում ՀՀ նախկին դեսպան Ռուբեն Շուգարյանի 2004 թ. հոկտեմբերի 22-ին Գետոյոտում կայացած ելույթից (<http://www.armeniaforeign-mi-nistry.com>)):

քաբերություններով ընձեռվող ինտեգրման հնարավորությունների արդյունավետ օգտագործմանը: Լինելով միջազգային հանրության մի մասը՝ Հայաստանը պետք է իր փոխըացման քաղաքականությունը հիմնի ոչ թե հակասությունների, այլ առավելապես մոտեցումների ընդհանրությունների համադրման վրա:

3.2.1. Տարածաշրջանային մակարդակ

Տարածաշրջանային մակարդակում Հայաստանի ինտեգրման ռազմավարությունը նպատակաուղղված է այնպիսի մեխանիզմների ստեղծմանը, որոնք երկրին հնարավորություն տան չեզոքացնելու տարածաշրջանային սպառնալիքները: Հայաստանը պատրաստակամ է ձևավորելու տարածաշրջանային համագործակցության միջավայր, ստեղծելու անվտանգության համակարգ և կառուցողական հարաբերություններ հաստատելու հարևան երկրների հետ: Այսպիսով հնարավոր է օրենքի շրջանակներում լուծել տարածաշրջանային հակամարտությունները, առաջին հերթին Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը, և կանխել պատերազմի վերսկսման վտանգը: Անհրաժեշտ է նաև հաղթահարել Հարավային Կովկասում առկա բաժանարար գծերը և հակազդել այն ռազմաքաղաքական դաշինքներին, որոնք հակասում են Հայաստանի ազգային շահերին: Հայաստանի ռազմավարությունը պետք է նաև չեզոքացնի Հայաստանի դեմ ուղղված սպառնալիքները՝ դիմակայելով միջազգային անվտանգության որոշ համակարգերի և առանձին պետությունների այնպիսի քաղաքականություններին, որոնք կարող են Հայաստանը դուրս բողնել տարածաշրջանային ծրագրերից և տնտեսապես ու քաղաքականապես մեկուսացնել: Միայն տարածաշրջանային համագործակցության միջոցով է հնարավոր դիմակայել միջազգային ու տարածաշրջանային անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքներին, հասնել տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային զգալի առաջընթացի և ապահովել կայուն զարգացում¹³:

Հակասական և անկայուն տարածաշրջանային միջավայրում Հայաստանի համար սպառնալիքները բազմազան են: Դրանց դիմակայելու համար պահանջվում են հատուկ միջոցներ: Հետևաբար, առանձին երկրների հետ հարաբերություններ կառուցելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել դրանք:

ա) Հարաբերություններ Վրաստանի հետ

Հայ-վրացական հարաբերությունները Հայաստանի համար ունեն ռազմավարական կարևորություն, քանի որ դրանք առնչվում են անվտանգության մի շարք առաջնահերթ հիմնախնդիրների¹⁴:

¹³ Տես «Armenia's Foreign Relations In 2003». «A Summary», 2004, January 14 (http://www.armeniaforeignministry.com/pr_04/040114vo_summary.html), *ևսև*՝ «Statement by Vartan Oskanian, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Armenia at Chatham House». London, 2004, April 16:

¹⁴ Տես «Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի պաշտոնական այցը Վրաստան», 2004 թ.

Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից իրականացվող շրջափակման պայմաններում Վրաստանը այն հիմնական երկիրն է, որի միջոցով տրանսպորտային կապ է ապահովվում Ռուսաստանի և Եվրոպայի հետ: Բացի այդ, իր աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ Վրաստանը հանդես է գալիս որպես Հայաստանի, Թուրքիայի և Ադրբեջանի միջև տնտեսական ու առևտրային միջնորդ: Ավելին. այն փաստը, որ Վրաստանում կան մարզեր, որտեղ բնակչության մեծ մասը հայեր են (ինչպես, օրինակ, Վրաստանի Սամցխե-Ջավախքի մարզում հայաբնակ Ջավախքը), երկու երկրների միջև հարաբերություններին հաղորդում է ռազմավարական բնույթ:

Այս առումով Հայաստանի համար մտահոգության առիթ է Վրաստանում ներքաղաքական իրավիճակի ցանկացած ապակայունացում, որը կապված է էթնիկական անհանդուրժողության, Աբխազիայում և Հարավային Օսեթիայում հակամարտությունների, Ռուսաստանի և Վրաստանի միջև հարաբերությունների լարվածության հետ: Վրաստանի երբեմնի հայաբնակ համայնքի դերի նվազումը (ինչը համայնքի նախկինում ունեցած բարձր մասնագիտական ու սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակի անկման հետևանք է) երկկողմ կապերի կայունության համար սպառնալիք է, քանի որ կարող է կազմալուծել այն միջբնիկական միջավայրը, որը մի ժամանակ համախմբում էր այս երկու ժողովուրդներին:

Վրաստանի ներքաղաքական իրավիճակի ապակայունացումն սպառնում է արտաքին աշխարհի հետ Հայաստանի տնտեսական ու տրանսպորտային կապերին:

Էթնիկական անհանդուրժողությունը կարող է հարուցել հակահայկական տրամադրություններ, որոնք կխթանեն Ջավախքի հայերի արտագաղթը: Ռևստի Հայաստանը մեծապես շահագրգռված է Վրաստանի կայունության, հաստատուն ու անվտանգ զարգացման մեջ: Սրանք են այն սկզբունքները, որոնցով առաջնորդվում է Հայաստանը Վրաստանի հետ ունեցած հարաբերություններում: Հայաստանն ամեն կերպ աջակցում է Վրաստանին՝ Ջավախքում սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի իրականացման գործում:

Վրաց-թուրքական և վրաց-ադրբեջանական համատեղ տնտեսական, տրանսպորտային ու ռազմական ծրագրերը միտված են տարածաշրջանում հավասարակշռության խախտմանն ու Հայաստանի մեկուսացմանը: Այս առումով հատկապես սպառնալիք է Կարս–Ախալքալաք երկաթգծի կառուցման նախագիծը¹⁵: Դրա նպահովման հոկտեմբերի 22–24 (<http://news.president.am/eng/?sub=official&id=124&from=0&year=2004>), *tiuli*՝ «Saakashvili Comments on the Armenian President's Visit». «Baku Today Net», 2005, April 4 (<http://www.bakutoday.net/view.php?d=130340>); «National Security Concept Finalized, Civil Georgia». UNA, «Georgia Online Magazine», 2005, May 15 (<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=9887>):

¹⁵ *Artyom Yerkanyan*. The new «Project of the Century» against Armenia: it is decided to create a consortium for implementing the construction works of Kars—Akhalkalaki railway. «PanARMENIAN Network» analytical department, 2005, April 6 (<http://www.panarmenian.net/details/eng/?id=513&date=2005-04-06>).

տակը հարավկովկասյան պետություններին Ռուսաստանի և Եվրոպայի հետ կապող ուղի բացելն է՝ Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև երկաթգծի կառուցմամբ: Ռազմավարական տեսանկյունից այդ նախագծի իրականացումը նույնպես նպատակաուղղված է գոյություն ունեցող Գյումրի-Կարս երկաթգծի դերի նվազեցմանը:

Թուրքիայի և Ադրբեջանի գլխավորած այս ծրագրերը միաժամանակ նաև արտացոլում են Վրաստանի ազգային անվտանգության շահերը: ՌԻստի Հայաստանը փորձում է հավասարակշռել դրանք՝ Վրաստանին առաջարկելով վերագործարկել Սուխում-Թբիլիսի երկաթգիծը, որը ռազմավարական նշանակություն ունի Հայաստանի համար: Իր մեկուսացման սպառնալիքը չեզոքացնելու նպատակով Հայաստանը զուգահեռաբար փորձում է նաև բանակցություններ վարել Կարս-Գյումրի-Թբիլիսի երկաթգծի բացման շուրջ: Այս ծրագիրը տարածաշրջանային շրջափակումից դուրս գալու իրատեսական ուղիներից մեկն է, և Հայաստանը կշարունակի ջանքեր գործադրել այն իրականացնելու ուղղությամբ:

Հայ-վրացական հարաբերությունները նաև կարևոր են փոխադարձ շահերի տեսանկյունից, քանի որ երկու երկրների աշխարհագրական դիրքը հնարավորություն է տալիս առևտրատրանսպորտային համագործակցության միջոցով Հայաստանին կապ հաստատելու Ռուսաստանի ու Եվրոպայի հետ, և Վրաստանին՝ Իրանի ու Միջին Արևելքի հետ: Բացի այդ, և՛ Հայաստանը, և՛ Վրաստանը, ելնելով ազգային ու տարածաշրջանային անվտանգության շահերից, տարածաշրջանային հակամարտությունների խաղաղ լուծման կողմնակից են: Երկու երկրներն էլ ընտրել են վերոպական ինտեգրման միջոցով զարգացման ճանապարհը, նույնիսկ եթե այդ նպատակին հասնելու ուղիները տարբեր լինեն:

Երկու երկրների միջև ռազմական համագործակցություն գործնականում գրեթե չկա, թեև երկու պետությունն էլ զիտակցում են, որ հայ-վրացական ռազմական համագործակցությունը ռազմավարական տեսանկյունից նույնպես փոխշահավետ է: Հայաստանը քայլեր է ձեռնարկում այդ կապերն ավելի ակտիվացնելու ուղղությամբ: Հայաստանի Նախագահի՝ 2004 թ. Վրաստան կատարած այցի վերջում պաշտոնապես հայտարարվեց, որ ռազմադիվանագիտական հարաբերությունների ընդլայնման նպատակով սկզբունքորեն ձեռք է բերվել համաձայնություն երկու երկրներում ռազմական կցորդի գրասենյակ բացելու վերաբերյալ*:

Հայ-վրացական հարաբերությունները կարևոր են ոչ միայն երկու երկրների համար, այլև հարավկովկասյան տարածաշրջանում անվտանգության արդյունավետ ճարտարապետության տեսանկյունից: Այդ հարաբերությունները կարող են լինել Հարավային Կովկասում կայունության պահպանման կարևոր գործոն:

* Այս որոշումը Նախագահ Մ. Սահակաշվիլու կողմից հրապարակվեց Նախագահ Քոչարյանի Թբիլիսի կատարած այցի վերջում՝ 2004 թ. հոկտեմբերի 24-ի մամուլ ասուլիսի ժամանակ:

թ) Հարաբերություններ Իրանի հետ

Հայաստանի հարաբերությունները Իրանի հետ¹⁶ կարևորվում են այն հանգամանքով, որ երկուսն էլ ցանկանում են տարածաշրջանում պահպանել ռազմաքաղաքական հավասարակշռություն ու կայունություն:

Լինելով տնտեսական, ռազմական ու մշակութային մեծ ներուժ ունեցող և անկախ արտաքին քաղաքականություն վարող երկիր՝ Իրանը կարևոր դեր է խաղում տարածաշրջանում ռազմաքաղաքական իրադրության ձևավորման գործում և մրցակցում է Թուրքիայի հետ և՛ տնտեսական, և՛ քաղաքական ոլորտներում: Իրանի արտաքին քաղաքականության հայեցակարգում Թուրքիան, որը ՆԱՏՕ-ի անդամ է և Իսրայելի ու ԱՄՆ-ի դաշնակից, Իրանի ազգային անվտանգության համար սպառնալիք է ներկայացնում: Թուրք-իրանական մրցակցությունը տարածաշրջանում ստեղծում է որոշակի հավասարակշռություն: Այս առումով հայ-իրանական համագործակցությունը միտված է թուրք-ադրբեջանական դաշինքի հակահայկական քաղաքականության չեզոքացմանը:

Իրանի հետ Հայաստանի հարաբերությունները հիմնականում կրում են տնտեսական և մշակութային բնույթ: Տնտեսական հարաբերությունների մեջ զգալի առաջընթաց է տեղի ունեցել հատկապես էներգետիկայի ոլորտում: Մշակվել և այժմ իրագործվում են մի շարք տնտեսական ու էներգետիկական ծրագրեր, որոնց շնորհիվ կստեղծվի էներգիայի այլընտրանքային ռեսուրս՝ Հայաստանի էներգետիկ անվտանգությունն ապահովելու նպատակով:

Հայաստանի կողմից Իրանը կարևորվում է որպես մի երկիր, որն ապահովում է ռազմավարական ելք դեպի Ասիա և Կենտրոնական Արևելք: Սա հատկապես կարևոր է տնտեսական և տրանսպորտային շրջափակման պայմաններում Հայաստանի մեկուսացումը չեզոքացնելու առումով: Իրանը մաս ալընտրանքային կապ է ապահովում Ռուսաստանի հետ: Բացի այդ, Իրանը Ղարաբաղյան հակամարտության գոտուն ամենամոտ (գործնականում՝ հարևան) երկիր է, որը հակամարտության լուծման գործում որդեգրել է հավասարակշռված քաղաքականություն:

Իրանի վրա ազդելու Ադրբեջանի փորձերը սպառնալիք են Հայաստանի համար: Հատկապես, որ Իրանը, լինելով իսլամական երկիր և ստանձնելով իսլամական ժողովուրդների պաշտպանի դերը, իսլամական աշխարհում ունի զգալի ազդեցություն: Ադրբեջանը շահարկում է այս հանգամանքը՝ Ղարաբաղյան հակամարտությունը ներկայացնելով կրոնական լույսի ներքո, իր ճարտասանությունը համեմելով «մոտ մեկ միլիոն մուսուլման փախստականների» վերաբերյալ գռեհիկ բանասարկություններով: Բաքուն իրանա-ամերիկյան լարված հարաբերություններն օգտագործում է որպես երկու կողմի վրա էլ ճնշում գործադրելու միջոց: Իրանի հետ ռազ-

¹⁶ Տես «Հայաստանի Նախագահ Ռոբերտ Զոչարյանի և Իրանի Նախագահ Մոհամադ Խաթամիի համատեղ մամլո ասուլիսը», 2005 թ. մայիսի 25 (news.president.am), *lumi*՝ «Azerbaijan's President in Iran». «Eurasia Daily Monitor», 2005, February 3, Vol. 2, Issue 24:

մավարական բանակցությունների ընթացքում Ադրբեջանն սպառնում է աջակցել ԱՄՆ-ին՝ Իրանի հետ նրա հնարավոր պատերազմի դեպքում, և հակառակը, շրջվելով դեպի Իրան՝ Բաքուն շանտաժի է ենթարկում Վաշինգտոնին: Պատերազմի սպառնալիքը կարող է Իրանին ստիպել տեղի տալ Ադրբեջանի ճնշումներին և հրաժարվել իր հավասարակշռված դիրքից: Իսլամական կազմակերպությունները, հատկապես՝ Իսլամական Համաժողովը, որտեղ ընդունվել են հակահայկական որոշումներ, ստեղծել է այդ հավասարակշռությունը խախտելու նախադեպեր:

Հայաստանը փորձում է չեզոքացնել այդ սպառնալիքը՝ հավասարակշռված հարաբերություններ պահպանելով Իրանի հետ: Այդ նպատակով Հայաստանը ԱՄՆ-ի հետ իր համագործակցությունը չի ծառայեցնում ի վնաս Իրանի շահերի: Այս համատեքստում Իրանի հետ քաղաքական համագործակցությունը, որի անվտանգության բաղադրիչը կրում է խորհրդատվական բնույթ, Հայաստանի քաղաքականության մի կարևոր մասն է, ինչը նույնպես միտված է իսլամական աշխարհում Հայաստանի նկատմամբ բարեհաճ վերաբերմունքի ձևավորմանը:

Ի վերջո, Իրանի հետ կայուն հարաբերությունները Հայաստանի համար ավելի ընկալելի են դարձնում այդ երկիրը՝ միջազգային և տարածաշրջանային զարգացումներում Իրանի դիրքորոշումը ավելի ճիշտ գնահատելու առումով:

գ) Հարաբերություններ Թուրքիայի հետ

Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը մնում է տարածաշրջանի ամենահրատապ հարցերից մեկը: Այն ոչ միայն ներառում է պարզապես երկու պետությունների միջև հարաբերությունները, այլև ամմիջականորեն ազդում է տարածաշրջանում կայունության ու անվտանգության ապահովման, ինչպես նաև տարածաշրջանային համագործակցության զարգացման վրա: Այս հանգամանքը կանխորոշում է մի շարք կարևոր գործընթացներ: Հայ-թուրքական հարաբերությունների լարված բնույթն ստեղծում է Հայաստանի ազգային անվտանգության դեմ ուղղված որոշակի սպառնալիքներ՝ խոչընդոտելով երկրի կայուն զարգացմանը:

Հայ-թուրքական հարաբերությունները բնորոշվում են հետևյալ հիմնախնդիրների առկայությամբ, որոնք սպառնալիք են Հայաստանի ազգային անվտանգության համար:

Առաջին. կարևոր խնդիր է Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը¹⁷: Հայ-թուրքական հարաբերությունները հաճախ համեմատվում են մի այնպի-

¹⁷ Տես «Գերագույն ոճիր, գերագույն մարտահրավեր» (Հայոց ցեղասպանության 90-րդ տարեիցին նվիրված միջազգային համաժողովում ՀՀ արտգործնախարար Վարդան Օսկանյանի եզրափակիչ խոսքը, 2005 թ. ապրիլի 21), *lisuli*՝ «Վ. Օսկանյանի հայտարարությունը նացիստական համակենտրոնացման ճամբարներից ազատագրման 60-րդ տարեիցին նվիրված 28-րդ հատուկ հանդիպման ժամանակ»: Նյու Յորք, 2005 թ. հունվարի 24, «Turkey Introduces Sanctions for Mentioning Armenian Genocide». «PanARMENIAN.Net», 2005, May 27 (<http://www.panarmenian.net/news/eng/?task=world&id=13511&date=2005-05-27>);

սի մտացածին իրավիճակի հետ, երբ Իսրայելին մտահոգում է իր անվտանգությունը՝ կապված այն հանգամանքի հետ, որ իր սահմանակից Գերմանիան հրաժարվում է ճանաչել Ողջակիզման փաստը: Ավելին. Թուրքիան անընդհատ ձեռնարկում է ցեղասպանության հերքման կատաղի և անբարոյական արշավ: Հայաստանի վրա ճնշում գործադրելով՝ Թուրքիան փորձում է աշխարհի բոլոր հայերին ստիպել դադարեցնել ցեղասպանության ճանաչմանն ուղղված իրենց ջանքերը, քանի որ կարծում է, թե Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը կարող է սպառնալիք լինել իր հեղինակության և անգամ տարածքային ամբողջականության համար: Ի լրումն դրա՝ նա այդ հարցի գոյությունն իսկ դիտում է որպես Եվրամիությանը իր ինտեգրման համար հնարավոր խոչընդոտ: Ահա թե ինչու է Թուրքիան, նենգափոխելով փաստերը, նախաձեռնել զանգվածային ապատեղեկատվական սոլեռանդ արշավ:

Բացի այդ, վերջին ժամանակներս Հայկական սփյուռքը զգալի հաջողությունների է հասել. մի շարք պետություններ ևս ճանաչել են Հայոց ցեղասպանության փաստը: Հայաստանը Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը դիտում է պատմական արդարության վերականգնման, Թուրքիայի կողմից իր անցյալի նորովի արժեքավորման և, համապատասխանաբար, Հայաստանի ու հայ ժողովրդի հանդեպ հետագա սպառնալիքների կանխման համատեքստում: Հայաստանը գիտակցում է, որ դա մի դժվարին գործընթաց է, որն անմիջականորեն կապված է Թուրքիայում ժողովրդավարական արժեքների հաստատման հետ¹⁸: Հետևաբար, այս հարցի լուծումը Հայաստանը տեսնում է եվրոպական չափման մեջ՝ որպես Թուրքիայի ժողովրդավարացմանը նպաստող գործոն:

«Chirac Appeases Armenians on Turkish EU Bid». «Turkish Weekly», 2005, May 26 (<http://www.turkishweekly.net/news.php?id=11197>); Charles Tannock. Turkey, Armenia, and the burden of memory. «Daily Times», 2005, May 20 (http://www.dailytimes.com.pk/default.asp?page=story_20-5-2005_pg3_4); «Turkish PM: We'll Retaliate against States that Recognize «Genocide»». «TNA Parliament Bureau». Ankara, «Turkish weekly», 2005, May 19; «Peace plans with Armenia put on ice, for now». «Turkish Daily News», 2005, May 18; «Kocharian brings up «Genocide» again». Ankara, «Turkish Daily News», 2005, May 17; «Kocharian Showed Yerevan's True Intentions». Latest wire from «AFP BY SEMIH IDIZ», «MILLIYET», «Turkish Digest», 2005, May 17, *Գայանն Դսևիկյան*, Թուրք գիտնականն օգտվում է հայկական արխիվներից օստոմանյան պատմության մեջ հետազոտություններ կատարելու համար, 2005 թ. մայիսի 11 (<http://www.armenialiberty.org>); Suleyman Kurt, Huseyin Akkas. Ankara Moderate to Erdogan—Kocharian Meeting. 2005, June (<http://www.zaman.com/?bl=international&alt=&trh=20050506&hn=19223>); «Switzerland to Arrest Turkish Prof. for Armenian Allegations». «Journal of Turkish Weekly», 2005, May 3:

¹⁸ Stu «EU Criticizes Turkey for Refusing to Host Conference on Armenian Genocide». Yerevan, «Arminfo», 2005, May 27 (<http://www.arminfo.info>), *նուև*՝ «Turkish universities postpone Armenian conference under pressure». Detroit, «Free Press», 2005, May 25 (<http://www.freep.com/index.htm>):

Երկրորդ. Թուրքիան ցանկանում է Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիրը լուծել հոգուտ Ադրբեջանի¹⁹: Թուրքիան հասկանում է, որ Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի արդարացի լուծումը Հայաստանի անվտանգության առաջնահերթություններից մեկն է: Խնդրի լուծումը հոգուտ Ադրբեջանի, ինչը ենթադրում է իր բնօրրանում՝ Լեռնային Ղարաբաղում, հայկական քաղաքակրթության վերացում հայության էթնիկական գտնամբ, կհանգեցնի Հայաստանի միջազգային ու տարածաշրջանային դերի նվազմանը և սպառնալիք կդառնա հայ ժողովրդի՝ որպես մի միասնության հետագա գոյության համար: Այդ նպատակին հասնելու միտումով Թուրքիան լայնամասշտաբ ռազմական աջակցություն է ցուցաբերում Ադրբեջանին՝ փորձելով խախտել Ղարաբաղյան հակամարտության գոտում առկա ռազմական հավասարակշռությունը և ստեղծել ռազմական ճանապարհով հիմնախնդրի «լուծման» հեռանկարներ²⁰:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների լարվածությունը պայմանավորված է նաև այն փաստով, որ Թուրքիան իրականացնում է տարածաշրջանային նշանակություն ունեցող մի շարք տնտեսական ու տրանսպորտային ծրագրեր՝ առանց Հայաստանի մասնակցության: Բաքու–Ջեյհան նավթատարի ու Բաքու–Էրզրում գազատարի անցկացումը, Կարս–Ախալքալաք երկաթգծի կառուցումը և այլ նախագծեր ծառայում են հենց այդ նպատակին: Այս նախագծերը, իրականացվելով Թուրքիայի աջակցությամբ, նպատակուղղված են Հայաստանի տնտեսական մեկուսացմանն ու տարածաշրջանում նրա դերի նվազեցմանը: Այդ քաղաքականությունը պահպանում է նաև Հայաստանի նկատմամբ Ադրբեջանի թշնամանքը և դառնում վերջինիս ռազմատենչ քաղաքականության դրոշմատուփերից մեկը²¹:

Այդ սպառնալիքների չեզոքացումը հնարավոր կլինի Հայաստանի նկատմամբ Թուրքիայի ոչ թշնամական վերաբերմունքի ձևավորման միջոցով: Միջազգային հանրությունն այս առումով կարող է էական դեր խաղալ. կարևորվում է հատկապես այնպիսի եվրոպական հաստատությունների միջնորդային դերը, ինչպիսիք են Եվրամիությունը, ՆԱՏՕ-ն, ԵԱՀԿ-ն, Եվրոպայի խորհուրդը, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի դերը: Հայաստանի արտաքին անվտանգության ռազմավարությունը

¹⁹ Տես «Լեռնային Ղարաբաղ. «Սպիտակ թուրք»»: Ազգային և միջազգային հետազոտությունների հայկական կենտրոն»: Ե., 1997 թ. մարտ, *նաև՝ Ծահին Ավագյան*, Լեռնային Ղարաբաղ. օրինական մոտեցումներ (http://www.armeniaforeignministry.com/fr/nk/legal_aspects/legalaspect_text.pdf), «ԱԳ նախարար Վ. Օսկանյանի հայտարարությունը Մարդու իրավունքների ՄԱԿ-ի հանձնաժողովի 61-րդ նստաշրջանում», 2005 թ. մարտի 15, *Suleyman Kurt. Armenia Consents to Negotiate Without «Pre-Condition»*, 2005, April 27 (<http://www.zaman.com/?bl=international&alt=&trh=20050427&hn=18898>):

²⁰ Տես «ԼՂՀ արտգործնախարար Արման Մելիքյանի հարցազրույցը թուրքական «TRT1» հեռուստաընկերությանը»: ԼՂՀ, 2005 թ. ապրիլի 19 (<http://nkr.am/eng/mid/press/press.htm>):

²¹ Տես *David E. Sanger*. There's Democracy, and There's an Oil Pipeline. «New York Times», 2005, May 29:

նպատակաուղղված է այդ գործադրվող ջանքերի ու Թուրքիայի վրա ազդեցությունների էլ՝ ավելի ակտիվացմանը:

Եվրամիությանը Թուրքիայի անդամակցության պայմաններից մեկը բոլոր հարևանների, հատկապես Հայաստանի հետ²² հարաբերությունների կարգավորումն է: Այն փաստը, որ հարավկովկասյան տարածաշրջանն ընդգրկված է «Եվրոպական հարևանության» ծրագրում, շեշտում է այս պարտադիր ու միաժամանակ բնական պահանջը: Եթե Եվրամիությունը տարածվի մինչև Թուրքիա, ապա վերջինս չի կարող փակ սահման ունենալ Հայաստանի հետ:

Եվրամիությանը Թուրքիայի անդամակցությունը չի հակասում Հայաստանի ազգային անվտանգության շահերին, քանի որ դա այդ երկրին կօգնի դառնալու ավելի կանխատեսելի: Եվրամիությանը անդամակցությամբ Թուրքիայում կհաստատվի ազատական ժողովրդավարություն, կփոխվեն նրա առաջնահերթությունները արտաքին քաղաքականության, տնտեսական զարգացման և մարդու իրավունքների ոլորտներում²³:

Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ հարաբերությունների առումով Հայաստանը պետք է կատարելագործի միջազգային ասպարեզում իր տեղեկատվական և իրազեկությունն ապահովող գործունեության որակը, մասնավորապես՝ Հայոց ցեղա-

²² Տես «Հասարակական կարծիքի հարցման արդյունքները («Հայ-թուրքական հարաբերություններ. նոր սերունդ, նոր մտեցումներ»՝ անցկացված Հասարակական երկխոսության և զարգացման կենտրոնի կողմից կազմակերպված Բաց համաժողովից առաջ): Ե., 2004 թ. նոյեմբեր (http://www.cpdd.am/publications_November.html):

Հասարակական երկխոսության և զարգացման կենտրոնը Երևանում անցկացրեց 100 հոգու հարցում (47 %-ը կանայք, 53 %-ը՝ տղամարդիկ, ինչպես նաև՝ 28 %-ը՝ 16–25 տարեկան, 45 %-ը՝ 26–45 տարեկան, 13 %-ը՝ 45–60 տարեկան և 14 %-ը՝ 60 և ավելի տարեկան անձինք):

1. Ինչպե՞ս եք վերաբերվում հայ-թուրքական սահմանի բացմանը:

Դրական՝ 73 %, Բացասական՝ 19 %, Չեզոք՝ 8 %:

2. Կարո՞ղ է արդյոք հասարակական նախաձեռնությունն արդյունավետ լինել այս հարցում:

Այո, կարող է՝ 51 %, Այո, բայց ոչ այնքան՝ 35 %, Ոչ, բացարձակապես չի կարող՝ 14 %:

3. Ձեր առօրյա կյանքում դուք օգտագործո՞ւմ եք թուրքական ապրանքներ:

Հաճախ՝ 26 %, Երբեմն՝ 58 %, Երբեք՝ 16 %:

4. Կարո՞ղ են արդյոք հայ-թուրքական շփումներն արդյունավետ լինել տարածաշրջանային խնդիրների լուծման հարցում (օրինակ՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման, տրանսպորտային և այլն):

Իհարկե, կարող են՝ 29 %, Մասամբ՝ 53 %, Ոչ, չեն կարող՝ 18 %:

5. Կարո՞ղ է Հայաստանը լուծել իր տնտեսական խնդիրները առանց հարևանների, հատկապես՝ Թուրքիայի հետ կարգավորված հարաբերություններ ունենալու:

Այո, բայց դժվարությամբ՝ 57 %, Այո, անկասկած կարող է՝ 13 %, Ոչ, ոչ մի կերպ չի կարող՝ 30 %:

²³ Տես V. Oskanian. We see no connection between European Constitution and Turkey's Accession to EU. «PanARMENIAN Network», 2005, May 24 (http://www.panarmenian.net/news/eng/?task=society&id=13433&date=2005-05-24), *fiakt*՝ «Turkey accession to EU fits Armenia interests». «PanARMENIAN Network», 2005, April 19 (http://www.turkishdigest.com/archive/2005_04_01_archive.html); Keith Nuthall. EU demands legal reform in Turkey. «Lawyer News», 2005, May 16:

սպանության և Ղարաբաղյան հիմնախնդրի շուրջ քարոզչության և ապատեղեկատվության կանխման կամ դրան հակազդման նպատակով:

դ) Հարաբերություններ Ադրբեջանի հետ

Հայ-ադրբեջանական հարաբերություններ չլինելու պատճառը չլուծված Ղարաբաղյան զինված հակամարտությունն է²⁴: Լեռնային Ղարաբաղի և Հայաստանի դեմ Ադրբեջանի վարած քաղաքականությունը՝ Ղարաբաղյան հակամարտության առումով, ստեղծում է Հայաստանի ազգային անվտանգության դեմ ուղղված տարբեր համաչափ և անհամաչափ սպառնալիքներ:

Ադրբեջանի ռազմատենչ քաղաքականությունը, այն է՝ Հայաստանի նկատմամբ ռազմական գերակշռության ձեռքբերմամբ²⁵ Ղարաբաղյան հակամարտությունը էթնիկական գառմների միջոցով կարգավորելու անթաքույց նպատակը, անմիջական ռազմական սպառնալիք է և վտանգում է անվտանգության միջավայրի կայունությունը ամբողջ տարածաշրջանում: Բացի այդ, մշտական ռազմական սպառնալիքի առկայությունը խոչընդոտում է Հայաստանում պաշտպանական ոլորտի բարեփոխումների իրականացմանը և հանգեցնում սպառազինությունների մրցավազքի: Ավելին. Բաքուն պետության ղեկավարի գլխավորությամբ շարունակաբար ադրբեջանական ժողովրդի մեջ հայերի նկատմամբ ասելություն է սեր-

²⁴ Տես «ԵՆ Խորհրդարանական վեհաժողովում Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23, *նախ*՝ «Address by Mr. Ilham Aliyev, Head of the Parliamentary Delegation of the Republic of Azerbaijan to the PACE on item «Europe's Fight Against Economic and Transnational Organized Crime»». Strasbourg, 2001, April 23-27, «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն. Նախագահ, խորհրդարան, կառավարություն: ԼՂՀ Ազգային ժողովի ընդունած օրենքների ցանկ՝ ԼՂՀ խորհրդարան» (<http://nkr.am/eng/gov/zakon.htm>), «ԼՂՀ արտգործնախարար Արման Մելիքյանի հարցազրույցը ԼՂՀ հանրային հեռուստա- և ռադիոընկերությանը», 2005 թ. մայիսի 22 (<http://www.nkr.am/eng/news/index.htm>):

²⁵ Տես «U.S. Congress Armenian Caucus Co-chairs Call for U.S. Response to Azerbaijan's Aggression». Washington, DC. «The Armenian Assembly of America commended Congressional Caucus on Armenian Issues Co-Chairs Reps». Joe Knollenberg (R-MI) and Frank Pallone, Jr. (D-NJ) for taking a firm stand on repeated and blatant threats by Azerbaijan against Armenia and raising this «serious issue» with Secretary of State Collin Powell. A joint letter to Powell Friday, with copies sent to National Security Advisor Condoleezza Rice and Special Coordinator for Eurasia Conflicts Ambassador Steven Mann, Representatives Knollenberg and Pallone said U.S. silence in the face of recent remarks by a ranking Azerbaijani official calling for the occupation of Armenia and «removal of the entire Armenian population from the Caucasus» should not be «dismissed as mere rhetoric». 2004, August 25 (<http://www.armeniansdiaspora.com/forum/showthread.php?threadid=8658>), *նախ*՝ «Azerbaijan and Democracy. A watermelon revolution?» «The Economist print edition», 2005, June 2 (http://www.economist.com/World/europe/displayStory.cfm?story_id=4034088); *Igor Torbakov*. Baku seeks to break Karabakh deadlock. «Eurasia Daily Monitor», 2004, August 13, Vol. 1, Issue 73:

մանում*։ Այդ դիրքորոշումը պատշաճ չէ եվրոպական արժեքների համակարգ մշակող երկրի համար և վկայում է, որ քաղաքական շահերին հետամուտ Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից այդ սկզբունքների հայտարարումը զուտ դեկլարատիվ բնույթ է կրում։ ՌԻստի և Հայաստանի ռազմական անվտանգության ապահովումը պահանջում է, որ նրա Ձիմված ուժերը մշտապես լինեն մարտական բարձր պատրաստակամության վիճակում՝ սահմանների անձեռնմխելիությունը պաշտպանելու, ցանկացած ագրեսիայի արժանի հակահարված տալու համար։

ԵԱՀԿ Մինսկի խումբը՝ Ռուսաստանի Դաշնություն, ԱՄՆ²⁶ և Ֆրանսիա, որն ստանձնել է հակամարտող հայկական և ադրբեջանական կողմերի միջև բանակցություններ վարելու առաքելությունը, ստեղծել է հակամարտության լուծման միջնորդական և խորհրդատվական-բանակցային մեխանիզմ։ Դրա կառուցվածքն արտացոլում է Կովկասում միջազգային շահերի տրամաչափը և ուղղվածությունը, իսկ խմբի անդամ երկրները ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի մշտական անդամներ են։ ՌԻստի և դժվար է պատկերացնել ավելի պատշաճ միջնորդական ձևաչափ։ Հայաստանը հիմնախնդրի լուծումը տեսնում է Մինսկի խմբի շրջանակներում փոխզիջումային և խաղաղ լուծման ճանապարհով՝ հիմնված Լեռնային Դարաբաղի հայ բնակչության ֆիզիկական անվտանգության երաշխավորման պահանջի, Լեռնային Դարաբաղի պետական կառույցների շարունակական զարգացման, ազատական ժողովրդավարության ու շուկայական տնտեսության սկզբունքներով տարածաշրջանի կայուն զարգացման ապահովման պայմանների վրա։ Հայաստանի կողմից ընդունելի կլինեն միայն հետևյալ երեք սկզբունքների վրա խարսխվող լուծումները²⁷։

- Ադրբեջանին Լեռնային Դարաբաղի ենթակայության անհնարինություն,
- Լեռնային Դարաբաղի անկլավային գոյության անհնարինություն (Հայաստանի հետ ցամաքային սահմանի առկայություն) և համաշխարհային առաջադի-

* Վերջերս Ադրբեջանի որոշ շրջաններ երկրի իշխանությունների անմիջական դեկլարությամբ փորձում են ստեղծել և շրջանառության մեջ դնել «հայերի կողմից ադրբեջանցիների նկատմամբ իրականացված ցեղասպանության» առասպելը՝ որպես հակակշիռ Օսմանյան Թուրքիայում 1915 թ. և Ադրբեջանում 1920-ական թվականներին (Շուշի), 1988 թ. (Սումգայիթ ու Կիրովաբադ) և 1990 թ. (Բաքու) իրականացված և փաստական ապացույցներով հաստատված հայկական կոտորածների։ Անգամ 1998 թ. հրապարակվեց Ադրբեջանի Նախագահի «Ադրբեջանցիների ցեղասպանության մասին» հրամանագիրը (<http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=ru&sid=MTMyMjMzMTA4MTMyNjE1Mw==>)։ Այս առումով Ադրբեջանի իշխանությունները մեծ տեղ են հատկացնում «Խոջալուի իրադարձություններին», որոնց անկողմնակա վերլուծությունը վկայում է, որ դա ոչ թե հայերի կողմից իրականացված դաժանություն էր, այլ բուն Ադրբեջանում իշխանության համար մղվող պայքարի արդյունք։

²⁶ Տես *General Charles Wald*. USA will increase efforts for settlement of conflict. «Azer Tag», 2005, April 2 (<http://www.azertag.com>):

²⁷ Տես ՀՀ Ազգային ժողովում արտգործնախարար Վարդան Օսկանյանի ելույթը «Լեռնային Դարաբաղի հիմնախնդիր։ Կարգավորման ուղիները» թեմայով խորհրդարանական լսումների ժամանակ, 2005 թ. մարտի 29 (<http://www.armeniaforeignministry.com>):

մական տնտեսական ու քաղաքական գործընթացներում Լեռնային Ղարաբաղի ներգրավվածության միջազգային երաշխավորվածություն,

– պատերազմը չվերակվելու միջազգային հստակ երաշխիքների ապահովում, նույնպիսի երաշխիքներ են անհրաժեշտ նաև Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության անվտանգության համար:

Բոլոր հնարավոր փոխզիջումները պետք է կատարվեն այդ երեք սկզբունքների հաշվառմամբ*:

Հայաստանի անվտանգության համար այլ լուրջ սպառնալիք են Ադրբեյջանի կողմից իրականացվող Հայաստանի տնտեսական ու տրանսպորտային շրջափակումը և տարածաշրջանային էներգետիկական ու տնտեսական ծրագրերից իրեն դուրս թողնելու քաղաքականությունը: Այդ քաղաքականությունը նպատակաուղղված է տարածաշրջանային զարգացման քողի տակ Հայաստանի տնտեսական մեկուսացմանը և ինտեգրման գործընթացների դանդաղեցմանը²⁸:

Հայաստանը բազմիցս է հայտարարել, որ տարածաշրջանի զարգացման և Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման միակ իրատեսական ուղին է համագործակցություն սկսելը՝ համատեղ տնտեսական ծրագրերի իրականացումը, այդ թվում նաև համագործակցությունը ճանապարհատրանսպորտային բնագավառում: Տնտեսական կապերի աստիճանական վերահաստատումը կարող է հիմք ծառայել երկու հարևան ժողովուրդների միջև փոխվստահության մթնոլորտ ստեղծելու համար, ինչը հակամարտության կարգավորման առավել առաջնային նախադրյալներից մեկն է²⁹:

Ադրբեյջանի իշխանությունները Հայաստանի հետ հարաբերությունների կարգավորումը կապում են Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման հետ, այն էլ միայն այն պայմանով, որ այն լուծվի իրենց օգտին: Այս կոչոս դիրքորոշումը ոչ մի հեռանկար չունի: Ի վերջո, Հայաստանն ու Ադրբեյջանը հարևաններ են, ներգրավված են բազմաթիվ միջազգային կազմակերպություններում՝ ԱՊՀ-ում, ՄԱԿ-

* Ղարաբաղյան հարցի քաղաքական լուծման ժամանակ այս երեք սկզբունքների կիրառման առանձնահատկությունները կներկայացնենք ստորև՝ այդ հարցի հնարավոր լուծումներից առնչվող հատվածում:

²⁸ «US Ambassador Considers Statement of Armenian Prime-minister as Groundless». «Today.Az, Politics», 2005, May 28, *նաև՝ Հայաստանի Վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյան*, Բաքու–Ջեյհան նավթատարի բացումը խախտում է տարածաշրջանային տնտեսական հավասարակշռությունը: Ե., 2006, մայիսի 25 (<http://www.arka.am/en/archive/n05/n2505/250506.html>); «Russia to Help Build Iranian Railroad». Tehran, «RIA Novosti», 2005, May 3 (<http://en.rian.ru/world/20050503/39789387.html>); «Ceremony on the commissioning of Azerbaijan part of Baku—Tbilisi—Ceyhan main export pipeline named after Heydar Aliyev. Speech of the President of Azerbaijan Ilham Aliyev». Baku, «Azer Tag», 2005, May 26 (http://www.president.az/s09_speeches/_speech_e.html):

²⁹ *Stu Thomas de Waal*. Crossing the Line Reflections on the Nagorny Karabakh peace process. «Conciliation Resources». «Practitioners' Notes 3», 2001 (<http://www.c-r.org/pubs/pracnots/crossing.shtml>):

ում, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» և «Եվրոպական հարևանություն» ծրագրերում, ունեն միմյանց հետ բարիդրացիական հարաբերություններ զարգացնելու վերաբերյալ բազմաթիվ միջազգային պարտավորություններ:

Տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացների զարգացման համեմատ միջազգային հանրությունը ավելի մեծ ակտիվություն է ցուցաբերում՝ օժանդակելով Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև համագործակցության եզրեր գտնելու հարցում³⁰: Այնուամենայնիվ, այս ջանքերը հետագա ակտիվացման կարիք ունեն, և Ադրբեջանի վրա միջազգային հանրության կողմից գործադրվող ճնշումը կարող է աջակցել Հայաստանի տարածաշրջանային տնտեսական մեկուսացման կանխմանը:

3.2.2. Միջազգային մակարդակ

Միջազգային ինտեգրման գործընթացը արտաքին հարաբերությունների ոլորտում Հայաստանի անվտանգության ապահովման հիմնական ուղենիշն է: Դա ժողովրդավարական հաստատությունների և քաղաքացիական հասարակության կառուցման լավագույն ուղին է, քանի որ հնարավորություն է տալիս իրականացնելու միջազգային չափանիշներին համապատասխանող բարեփոխումներ և ստանալու միջազգային հանրության պատշաճ աջակցությունը: Հայաստանի անվտանգության մի շարք հարցեր գտնվում են միջազգային չափման մեջ: Լեռնային Դարաբաղի հիմնախնդրի լուծում գտնելու ուղղությամբ ջանքեր են գործադրվում ԵԱՀԿ շրջանակներում, բարեփոխումների և ժողովրդավարացման գործընթացը Եվրախորհրդի և Եվրամիության շրջանակներում է, իսկ ռազմական անվտանգության խնդիրները ԵԱՀԿ, ՀԱՊԿ-ի և ՆԱՏՕ-ի տիրույթում են: Ուստի Հայաստանն իր միջազգային ինտեգրման ռազմավարությունն իրականացնում է տարբեր համակարգերի հետ հավասարակշռված սերտ համագործակցությամբ: Նա ներգրավված է տնտեսական և քաղաքական բնույթի այնպիսի ծրագրերում, ինչպիսիք են «Եվրոպական հարևանության» ծրագիրը Եվրամիության, «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագիրը ՆԱՏՕ-ի հետ և այլն:

Հայաստանն անդամակցում է մի շարք միջազգային ու տարածաշրջանային կազմակերպությունների, որոնք ունեն ընդհանուր սկզբունքներ, տեսակետներ և արժեքներ, և օգտվում է այդ կազմակերպությունների մյուս անդամների հետ միևնույն իրավունքներից ու կրում է համապատասխան պարտավորություններ: Միջազգային անվտանգության առումով Հայաստանն իրեն համարում է ոչ միայն միջազգային անվտանգության ռեսուրսների սպառող, այլև անվտանգության

³⁰ Stu «Azerbaijan: Turning over a New Leaf?». International Crisis Group, Europe Report No 156, 2004, May 13 (<http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=2752&l=1>):

ապահովման ակտիվ մասնակից, աջակցում է միջազգային խաղաղապահական առաքելություններին և մասնակցում է ահաբեկչության դեմ միջազգային պայքարին, զանգվածային ոչնչացման զենքի շտարածմանն ուղղված նախաձեռնություններին և նման այլ գործողությունների: Հայաստանը վարում է հետխորհրդային տարածքում և Եվրոպական հանրությունում, ինչպես նաև միջազգային հարաբերությունների ոլորտում առաջատար դեր խաղացող առանձին պետությունների հետ ինտեգրման քաղաքականություն³¹:

ա) Ռազմավարությունը հեղինակության չափերում. ԱՊՀ/ՀԱՊԿ

Անկախ պետությունների համագործակցության նպատակն էր լրացնել այն ռազմաքաղաքական ու տնտեսական վակուումը, որն առաջացել էր ԽՍՀՄ փլուզումից հետո: Այդ առումով ԱՊՀ-ն կառուցողական դեր խաղաց նախկին խորհրդային հանրապետությունների միջև տնտեսական, ռազմական ու քաղաքական կապերի լիակատար փլուզումը կանխելու գործում:

ԱՊՀ երկրների մեծ մասն ընտրեց եվրոպական զարգացման, ժողովրդավարության և բարեփոխումների ուղի: Այսօր այդ երկրները գտնվում են քաղաքական զարգացման համեմատելի մակարդակներում: Նրանք ունեն տնտեսական, ռազմական և սոցիալական զարգացման միանման խնդիրներ, և դեռ բավական ամուր են նրանց միջև եղած տնտեսական ու մշակութային կապերը: Միջազգային հանրությունը ևս ԱՊՀ երկրների ինտեգրման գործընթացներում առաջադրում է նման խնդիրներ: Այս առումով ԱՊՀ շրջանակներում Հայաստանի համագործակցությունը բխում է անվտանգության հիմնախնդիրներից, քանի որ դրանք ընդհանուր են ԱՊՀ երկրների համար:

Հայաստանը ՀԱՊԿ-ը դիտում է որպես իր անվտանգության ապահովման ամենակարևոր բաղադրատարրերից մեկը³², առաջին հերթին այն պատճառով, որ այդ կազմակերպությունը նպաստում է ԱՊՀ շրջանակներում երկկողմ ռազմական կապերի զարգացմանը: ՀԱՊԿ-ի գործունեության արդյունավետությունը բխում է այն իրողությունից, որ այն զարգանում է երեք առանձին աշխարհառազմավարական ուղղություններով: Ինտեգրման ընդհանուր գործընթացներից բացի, յուրաքանչյուր ուղղություն զարգանում է՝ բխելով յուրահատուկ պորբլեմների լուծման անհրաժեշտությունից: Այսօր Կովկասյան ուղղությունը իրականացվում է հայ-ռու-

³¹ Տես «Բալթիկ և Սևծովյան համագործակցության գազաթմաժողովում Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը», 1999 թ. սեպտեմբերի 11:

³² ՀՀ Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը նիստից հետո մամուլ ասուլիսին լրագրողներին հարողդեց, որ ահաբեկչության, թմրադեղերի ապօրինի տարանցման, զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածման դեմ պայքարում ՀԱՊԿ-ը կարող է գործել ՆԱՏՕ-ի հետ համատեղ, *isul` Sophie Mathiaut. ...And Collective—Security Talks. «Eurasianet. Org», «Kazakhstan Daily Digest», 2005, May 28* (<http://www.eurasianet.org/resource/kazakhstan/hypermail/200406/0054.shtml>):

ասկան ռազմական համագործակցության միջոցով և, հետևաբար, ավելի ու ավելի է կարևորվում և՛ Հայաստանի, և՛ ՀԱՊԿ-ի, և՛ Ռուսաստանի համար³³:

Մասնավորապես՝ ՀԱՊԿ-ի ռազմական քաղաքական զարգացումը նպատակաուղղված է այնպիսի միջազգային սպառնալիքների չեզոքացմանը, ինչպիսիք են ահաբեկչությունը, թմրանյութերի ու զենքի տարանցումն ու ապօրինի վաճառքը, դրանց հակազդման արդյունավետ մեխանիզմների ստեղծմանը և այս ոլորտում տեղեկության փոխանակմանը: Դա կլուծեր Հայաստանի ռազմական անվտանգության մի շարք կենսականորեն կարևոր հարցեր:

թ) Եվրոպական ինտեգրում

Հայաստանն իր կայուն ու անվտանգ զարգացումը տեսնում է եվրոպական տնտեսական ու քաղաքական համակարգերի շրջանակներում³⁴: Եվրոպական հաստատությունների հետ հարաբերությունները Հայաստանի համար ունեն առաջնային կարևորություն: Ջարգացման եվրոպական ուղու ընտրությունը պատահական չէ. այն համընկնում է հայ ժողովրդի եվրոպական խոր արմատների (վաղ քրիստոնեական ընդհանուր արժեքներ, հարյուրամյակներ շարունակ չընդհատվող պատմաձևակութային կապեր, հնդեվրոպական ընտանիքի լեզու, Եվրոպայում լայնորեն տարածված Սփյուռք և այլն) և եվրոպական աշխարհայացքի հետ: Միևնույն ժամանակ, եվրոպական հանրության լիարժեք անդամ դառնալու պաշտոնական պետական նպատակը պետք է ներառի ժամանակակից եվրոպական արժեքների տարածումը կառավարության և հասարակության բոլոր ոլորտներում, այդ թվում՝ անվտանգության:

Այսօր Հայաստանը հակված է Եվրոպայի խորհրդի և Եվրամիության, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի և ԵԱՀԿ-ի հետ արդյունավետ ու երկարաժամկետ համագործակցության, համակարգեր, որոնք սպահովում են համաեվրոպական անվտանգություն և կայուն ժողովրդավարական զարգացում:

– Եվրոպայի խորհուրդ

Հայաստանը Եվրոպայի խորհրդի անդամ է և ներգրավված է նրա հաստատություններում՝ Խորհրդարանական վեհաժողովում, Նախարարական կոմիտեում և այլն³⁵: Եվրոպայի խորհրդի առջև ստանձնած իր պարտավորությունների

³³ Steu В повестке—комплементаризм и многовекторность оборонной политики (интервью с Г. С. Котанджяном)». «Голос Армении», 16 ноября 2002 г.:

³⁴ Steu *Ռուբին Շուգարյան*, Գլոբալիզացիան Հայաստանի արտաքին քաղաքականության համատեքստում. Հայաստանը Եվրոպայի ճանապարհին: Ե., 2003 թ. հոկտեմբերի 21–22 (http://www.armeniaforeignministry.am/htmls/speeches/shugarian_yerevan_03.10.22.html):

³⁵ Steu «Եվրախորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովում Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23, *նսև*՝ «ԵՆ Նախարարական հանձնաժողովի 113-րդ նստաշրջանում արագործնախարար Վար-

կատարումը Հայաստանը համարում է բարեփոխումների ու ժողովրդավարական արժեքների ամրապնդման համար առաջնային: Հայաստանի անվտանգության վրա դրանց դրական ազդեցությունը շոշափելի է: Այնուամենայնիվ Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման վերաբերյալ այս կազմակերպությունում տեղի ունեցած քննարկումների, ինչպես նաև սահմանադրական բարեփոխումների մասին Հայաստանի Ազգային ժողովում խորհրդարանական մասնագիտացված լսումների ժամանակ պարզ դարձավ, որ Հայաստանի համագործակցությունը Եվրոպայի խորհրդի և նրա Խորհրդարանական վեհաժողովի հետ մինչ այժմ բավարարչի եղել: Հայաստանն իր ազգային անվտանգության ռազմավարության մեջ պետք է ավելի նպատակաուղղված կերպով արտացոլի Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության միջավայրում Եվրոպայի խորհրդի դերի մեծացման իրողությունը:

– ԵԱՀԿ

Հայաստանի համար հատկապես կարևոր է ԵԱՀԿ-ն: Հայաստանի անվտանգության կարևորագույն հիմնախնդիրներից մեկը՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ լուծումը, իրականացվում է ԵԱՀԿ շրջանակներում:

Քանի որ ԵԱՀԿ դերի ամրապնդումը համապատասխանում է իր շահերին, Հայաստանը պետք է շարունակի ակտիվ կերպով համագործակցել ԵԱՀԿ հաստատությունների հետ, մասնավորապես՝ իրականացնելով Եվրոպայում սովորական զինված ուժերի (ԵՄՁՈՒ) մասին պայմանագրի և Վիեննայի փաստաթղթի պահանջները: Ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ լուծման նպատակով ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի շրջանակներում ընթացող համագործակցությունը բխում է Հայաստանի ռազմավարական շահերից: Հայաստանը գնահատում է ԵԱՀԿ գործունեության կարևորությունը տարածաշրջանում անվտանգության միջավայրի ամրապնդման համար:

– Եվրամիություն

Եվրամիության հետ Հայաստանի հարաբերությունները պայմանավորված են աշխարհառազմավարական զարգացումներով: Մասնավորապես՝ կարևոր է Եվրամիության ընդլայնման հետևանքով համաշխարհային քաղաքականության ու տնտեսության մեջ նրա ազդեցության մեծացումը: Հարավային Կովկասի ներգրավումը եվրաինտեգրման ծրագրերում նույնպես նշանակալից փաստ է: Եթե համաեվրոպական հաստատությունների զարգացումն ու ամրապնդումը կարելի է համարել եվրաինտեգրման ներքին քաղաքականություն, ապա արտաքին քաղա-

դան Օսկանյանի ելույթ»։ Քիշնե, 2003 թ. նոյեմբերի 6, Վենիս Կոմիսիոն: The Draft Armenian Constitution Needs Drastic Changes». Council of Europe, Strasbourg, 2005, May 27 ([http://press.coe.int/cp/2005/286a\(2005\).htm](http://press.coe.int/cp/2005/286a(2005).htm)):

քականությունը բնորոշվում է նաև Հարավային Կովկասը ներառող Եվրոպական հարևանության ծրագրով³⁶:

«Եվրոպական հարևանության» քաղաքականությունը Հայաստանի համար կարևոր է ոչ միայն տնտեսական ու ռազմական անվտանգության տեսանկյունից, այլև առավել ընդհանուր՝ հայեցակարգային, առումով: Այն միտված է ինտեգրման գործընթացների կայունացմանն ու փոխվստահության մթնոլորտի ձևավորմանը անհատական և տարածաշրջանային ձևաչափում, որը ուրվագծում է ինչպես երկկողմ շրջափակման հետևանքով Հայաստանի, այնպես էլ Հարավային Կովկասի համար գերակա խնդիրների լուծումը:

Չպետք է մոռանալ, որ այսօր Հայաստանի անվտանգության հիմնական գործոնները գտնվում են եվրոպական ասպարեզում: Այդ գործոններն են՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության լուծումը ԵԱՀԿ շրջանակներում, հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը, ներառյալ՝ սահմանների բացումն ու Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը, որոնք կարող են Եվրամիությանը Թուրքիայի անդամակցության նախապայման դառնալ:

Հայաստանի համար «Եվրոպական հարևանությունը» ունի նաև մեծ տնտեսական նշանակություն: Եվրամիությունը Հայաստանի խոշորագույն առևտրային գործընկերներից է: Նրա կողմից ձեռնարկված կարևոր քայլերը նպատակուղղված են տարածաշրջանային համագործակցության եվրոպական մոդելի հաստատմանն ու բարեփոխումների իրականացմանը:

–ՆԱՏՕ

Հայաստան –ՆԱՏՕ հարաբերությունների հետևողական առաջընթացը կարող է վճռորոշ դեր ունենալ Հայաստանի անվտանգության ապագա համակարգում: Հայաստանն ընտրել է զարգացման եվրոպական ուղին: Հետևաբար, եվրոպական անվտանգության կարևոր կազմակերպության՝ ՆԱՏՕ-ի հետ հարաբերությունները ձևավորվում են բնականորեն: Դրանք զարգանում են եվրահնտեգրման գործընթացներին զուգահեռաբար:

ՆԱՏՕ-ի հետ համագործակցության որակական զարգացումը ուղղակիորեն հետևում է Հայաստանի ազգային անվտանգության հուսալի ապահովման անհրա-

³⁶ Թվով 60 հեղինակավոր քաղաքական գործիչներ, ակադեմիկոսներ հարավկովկասյան երեք երկրներում (Հայաստան, Ադրբեյջան, Վրաստան) բարեփոխումների իրականացման և եվրոպական ինտեգրման հարցում նրանց հեռանկարների շուրջ բանավեճեր ունեցան մարտի 18–19-ը Թբիլիսիում կազմակերպված համաժողովի ընթացքում, որի հովանավորներն էին Ժողովրդավարության և ընտրական օժանդակության միջազգային ինստիտուտը (IDEA) և Խաղաղության, Ժողովրդավարության և զարգացման կովկասյան ինստիտուտը (CIPDD), «Reform process in Georgia, Armenia and Azerbaijan examined». International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA) 2005, March 30; *Sergey Minasian*. EU—Armenia Cooperation and the New European Neighborhood Policy. Tbilisi, March 18-19 (http://www.idea.int/europe_cis/upload/EU-Armenia%20cooperation-3.pdf):

ժեշտությունից: Հատկապես վերջին ժամանակներս Հայաստան–ՆԱՏՕ համագործակցությունը դառնում է առարկայական՝ բարձրանալով միանգամայն նոր մակարդակի: Դա հիմնված է ոչ միայն այդ հարաբերությունները զարգացնելու Հայաստանի ցանկության, այլև ՆԱՏՕ-ի նոր քաղաքականության ու որոշումների վրա³⁷: ՆԱՏՕ-ն Հարավային Կովկասը ներառել է իր ռազմավարական շահերի գոտու մեջ և ամհատական հարաբերություններ է զարգացնում գործընկեր պետությունների հետ: Մասնավորապես՝ «Պլանավորման և վերանայման գործընթացի» (ՊՎԳ) միջոցով մշակվել են Հայաստանի Հանրապետության «Գ-նահատման փաստաթուղթը» և «Գործընկերության նպատակների փաթեթը»³⁸, ընդամեն համաձայնեցվել է գործընկերության 33 նպատակ: Դրանք միտված են ՆԱՏՕ-ի և Հայաստանի Ձինված ուժերի ստորաբաժանումների միջև ներդաշնակ համագործակցության և համատեղելիության զարգացմանը:

2004 թ. Հայաստանը միացավ նաև «Անհատական գործընկերության գործողությունների» ծրագրին (ԱԳԳԾ)³⁹: ԱԳԳԾ ներկայացման փաստաթղթի մշակումը ներկայումս ընթացքի մեջ է: Այս փաստաթղթով ապահովվում է համագործակցություն պլանավորման, հայեցակարգային զարգացման և ներդաշնակեցման գործընթացներում⁴⁰:

³⁷ «Final Communiqué. Ministerial Meeting of the North Atlantic Council held at NATO Headquarters». Brussels, 2004, December 9 (http://www.defense.gouv.fr/sites/nato_summit/base/final_communique), *ևսև՝* Robert A. Bradtke. U.S. Initiatives at NATO's Istanbul Summit. Washington, DC, 2004, June 16, (<http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/33701.htm>):

³⁸ Տե՛ս «Armenia and NATO». «Armenian Assembly of America», «Fact Sheet», «Research and Information Office». Washington, DC, 2004, February 17 (<http://www.aaainc.org/info/Armenia-NATO.pdf>):

³⁹ Տե՛ս «Armenia's destination: Europe via the Baltics» (http://www.armeniaforeignministry.com/news/inthenews/041125_armenia_europe.html):

⁴⁰ Սի բարձրաստիճան հայ զինվորական պաշտոնյա այս շարաթ հրապարակեց Կառավարության մտադրությունը՝ կարևոր ջանքեր գործադրելու մեկ տասնամյակ տևողությամբ ռազմական բարեփոխումների մշակման և իրագործման ուղղությամբ, ինչը պետք է արվի Հյուսիսատլանտյան դաշինքի խորհրդատվությամբ: Պաշտպանության նախարարի տեղակալ Արթուր Աղաբեկյանը, ելույթ ունենալով Անվտանգության ուսումնասիրությունների Ջոյջ Մարշալի անվան կենտրոնի կողմից կազմակերպված երևանյան սեմինարում, նշեց, որ Մարշալի կենտրոնի փորձագետները օգնում են Հայաստանին մշակելու «Անհատական գործընկերության գործողությունների» ծրագիրը, որով ուրվագծվում են ՆԱՏՕ-ի հետ Հայաստանի համագործակցության շրջանակները, և որը պետք է վերջնական տեսքի բերվի մինչև հաջորդ ամսվա վերջը (տես «Armenia Announces Major Security Reform Plans». «Armenian Assembly of America». «Armenia This Week», 2005, April 12 (<http://www.aaainc.org/ArTW/article.php?articleID=1913#>)), *ևսև՝* «Online-Interview with Mr. Mher Shahgeldyan, Chairman, Standing Committee on Defence, National Security and Internal Affairs of the National Assembly. «Caucasus Journalists Network», 2005, April 18 (<http://www.caucasusjournalists.net/ENG/interview.asp?idinterview=50>):

Հայրջ՝ Ս. Մարտիրոսյան (Հայաստան). «Վերջերս մի հայտարարություն եղավ, որ մոտակա 10 տարիների ընթացքում Հայաստանն ամբողջովին նորացնելու է իր բանակը ԱԳԳԾ-ի

Ինչ վերաբերում է «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» (ԳՀԽ) ծրագրի իրականացմանը, ապա այստեղ առաջնահերթություն է տրվում բուն ռազմական բնույթի համագործակցությանը, մասնավորապես՝ մասնակցությանը ՆԱՏՕ–ԳՀԽ գորավարժություններին:

ՆԱՏՕ-ի հետ համագործակցության զարգացումը խթանում է նաև առանձին եվրոպական երկրների (Հունաստան, Մեծ Բրիտանիա, Ֆրանսիա, Գերմանիա, Իտալիա և այլն) և ԱՄՆ-ի հետ երկկողմ կապերի ամրապնդումը, քանի որ այդ երկրների գերակշիռ մասը ՆԱՏՕ-ի անդամ է, և Հյուսիսատլանտյան դաշինքն է նպաստում Հայաստանի հետ նրանց համագործակցության զարգացմանը⁴¹:

զ) Հարաբերություններ առաջադար երկրների հետ

– Ռուսաստանի Գաշնություն

Հայաստանի հարաբերությունները Ռուսաստանի Գաշնության հետ կրում են ռազմավարական բնույթ և իրենց նշանակությամբ կարևոր են Հայաստանի ան-

շրջանակներում: Նշանակում է սա արդյոք, որ հայկական բանակը կվերափոխվի խորհրդայինից ՆԱՏՕ-ականի»:

Պապասիան՝ Մ. Շահգեղյան. «ԱԳԳԾ-ի շրջանակներում մշակվող նախագիծը, որը քննարկվեց Երևանյան սեմինարում, նույնպես առնչվում է ռազմական զարգացումներին: Հայաստանի Ձինված ուժերի հետագա զարգացման սկզբունքների առումով ծրագրի մասին հնարավոր կլինի խոսել միայն նրա ընդունումից հետո: Ես ուզում եմ նշել, որ Հայաստանի աշխարհառազմավարական դիրքը և Լարաբաղյան հակամարտության լուծման գործընթացն իրենց ազդեցությունն են բողոնում հայկական բանակի նորացման վրա: Սակայն մենք հաշվի ենք առնում այն փաստը, որ Հայաստանը մեծապես կարևորում է ԱԳԳԾ նախագիծը: ՆԱՏՕ-ի ներկայացուցիչները, Ջ. Մարշալի կենտրոնը և միջազգային փորձագետները ԱԳԳԾ մշակվող նախագիծը գնահատեցին որպես բավական իրատեսական»:

⁴¹ Տես «ՀՀ արտաքին գործերի նախարար Վարդան Օսկանյանի հայտարարությունը Եվրասատլանտյան գործընկերության խորհրդի զագաթնաժողովում»: Ստամբուլ, 2004 թ. հունիսի 29, *insult Justin Burke*. Agency Sees Reapproachment Between Armenia and NATO. «Armenia Daily Digest», «Eurasianet.Org», 2005, May 29 (<http://www.eurasianet.org/resource/armenia/hypermil/200404/0019.shtml>): Վ. Օսկանյանը մասնավորապես նշեց, որ անցած շաբաթ ՆԱՏՕ-ին միացան յոթ նոր անդամ, իսկ Հայաստանի խորհրդարանը վավերացրեց բազմակողմ ԳՀԽ «Ձորերի կարգավիճակի մասին համաձայնագիր» (ԳՀԽ ՋԿՀ՝ *PIP SOFA*):

Այս համընկումը կարելի է համարել խորհրդանշական, հատկապես՝ եթե նկատի ունենանք այն հանգամանքը, որ և՛ Երևանը, և՛ Բյուրսելը համաձայնագրի վավերացմանը մոտենում են որպես բոլորովին էլ ոչ առօրեական ձևակառույց: Այնուամենայնիվ, եթե հաշվի առնվի Հայաստան–ՆԱՏՕ հարաբերությունների առանձնահատուկ բնույթը, կասկած չի լինի, որ, ԳՀԽ ՋԿՀ-ին միանալու որոշում կայացնելով, Երևանը մի որոշակի ազդակ էր հղում ՆԱՏՕ-ին, ինչը կարելի է մեկնաբանել հետևյալ կերպ. Հայաստանն այլևս կտրականապես չի հրաժարվում ՆԱՏՕ-ի հետ հարաբերությունների նոր փուլ սկսելուց (ինչպես տպագրված էր), որի արդյունք մի օր կարող է դառնալ Գաշինքին միանալու հայտը, «ARMENIA and NATO». «Research and Information Office». «Armenian Assembly of America», 2004, February 17 (<http://www.aaainc.org/info/Armenia-NATO.pdf>):

վտանգության համար շոշափելի երաշխիքների ապահովման առումով⁴²: Այս բազմակողմ հարաբերությունները բխում են Հայաստանի և Ռուսաստանի փոխադարձ հեռանկարային շահերից: Դրանք ներառում են երկու երկրների ու ժողովուրդների միջև համագործակցության բոլոր հնարավոր ոլորտները: Այդ հարաբերությունները կանոնավորվում են գրեթե 160 երկկողմ պայմանագրերով: Հատկանշական է, որ այս լայն համագործակցության բոլոր բաղկացուցիչները գտնվում են բարձր մակարդակի վրա և կարևոր դեր են խաղում Հայաստանի անվտանգության ապահովման գործում: Բավական է նշել թեկուզ ռազմական, առևտրատնտեսական, էներգետիկայի, գիտության և այլ ոլորտներ, հատկապես այն հանգամանքը, որ վերջին շրջանում աճում է ռուսաստանյան կապիտալի ներհոսքը Հայաստան⁴³:

Հայաստանի շահերի տեսանկյունից հայ-ռուսական համագործակցությունը լուծում է հետևյալ խնդիրները.

– Հայաստանի Զինված ուժերի ռազմական և ռազմատեխնիկական կարիքների բավարարում,

– տարածաշրջանում ուժերի հաշվեկշռի պահպանում:

Հայ-ռուսական ռազմական համագործակցությունը զարգանում է երեք կարևոր ուղղություններով.

– դաշնադրային խմբավորումներ,

– հակաօդային պաշտպանության միացյալ համակարգ,

– համագործակցություն ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում:

Հայ-ռուսական ռազմական համագործակցությունը և մասնավորապես Հայաստանում ռուսական զորակայանի առկայությունը չեզոքացնում են Թուրքիայի կողմից բխող ռազմական սպառնալիքը:

Հայ-ռուսական հարաբերությունները, իրենց երկկողմ ձևաչափից բացի, ոչ պակաս կարևոր են բազմակողմ շրջանակում, օրինակ՝ ԱՊՀ հակաօդային պաշտպանության միացյալ համակարգը և հայ-ռուսական սահմանի համատեղ պարեկությունը: Ավելի լայն առումով՝ տարածաշրջանային անվտանգության համա-

⁴² Տես «Հայաստանի ԱԳ նախարար Վ. Օսկանյանն ընդունում է Ռուսաստանի ԱԳ նախարար Ս. Լավրովին», 2005 թ. փետրվարի 17 (http://www.armeniaforeignministry.com/pr_05/050217_lavrov.html), *Sergei Blagov. Kocharian's Moscow Visit Underscores Strengthening Armenian-Russian Security Cooperation.* «EURASIA INSITE», 2003, January 21 (<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav012103.shtml>); «Vladimir Putin Stresses Importance of Industrial Cooperation Between Russia and Armenia». «Pravda.Ru» (<http://english.pravda.ru/cis/2001/09/15/15286.html>); «ԱԳ նախարար Օսկանյանը հանդիպում է Ռուսաստանի ԱԳ նախարար Իվանովի հետ», 2003 թ. նոյեմբերի 14 (<http://www.armeniaforeignministry.com/PR/PR290.html>):

⁴³ Տես «В повестке—комплементаризм и многовекторность оборонной политики (интервью с Г. С. Котанджяном)», *isuli` Александр Тихонов.* Друзья, прекрасен наш союз? «Красная звезда», 19 декабря 2002 г. (http://www.redstar.ru/2002/12/19_12/3_02.html):

կարգերում (օրինակ՝ ՀԱՊԿ–ում), հայ-ռուսական ռազմական դաշինքը կարևոր դեր է կատարում հարավկովկասյան տարածաշրջանում և միջազգային հարաբերություններում ռազմաքաղաքական հավասարակշռության պահպանման գործում:

Չնայած այս փաստերին՝ հայ-ռուսական ռազմավարական հարաբերությունները երբեք չեն խոչընդոտել Հայաստանի արտաքին հարաբերությունների հաստատմանը այլ ուղղություններով ևս, օրինակ՝ եվրասիական տյան ինտեգրմանը: Ընդհակառակը՝ Ռուսաստանը նույնպես ընտրել է զարգացման եվրոպական ուղին: Ռուսաստան – Եվրամիություն հարաբերությունների նկատելի բարելավումը Հայաստանի համար նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում, որ նա իր ռազմավարության մեջ ներդաշնակեցնի այս երկու առաջնահերթ ուղղությունները և արտաքին քաղաքականության ոլորտում հասնի ցանկալի արդյունքների:

– ԱՄՆ

ԱՄՆ-ի հետ բազմակողմ համագործակցության զարգացումը Հայաստանի համար ռազմավարական կարևորություն ունի ժողովրդավարական պետության կայացման և ազգային անվտանգության ապահովման առումով:

ԱՄՆ-ը համաշխարհային տերություն է: Հայաստանի անկախացումից ի վեր նա իրականացնում է Հայաստանին կառավարական օժանդակություն ցուցաբերելու քաղաքականություն⁴⁴: Այդ նպատակին ծառայող հայ-ամերիկյան հարաբերությունները վերջին մի քանի տարում զգալի առաջընթաց են ապրել: Հայաստանը ներգրավվել է «Հազարամյակի մարտահրավեր» նախաձեռնության մեջ, որը ֆինանսական և տնտեսական զարգացման ոլորտներում էապես կօզնի Հայաստանին:

Քաղաքական, տնտեսական, մշակութային ոլորտներում և այլ բնույթի համագործակցությանը զուգընթաց զգալի առաջընթաց ունեն մաս հայ-ամերիկյան պաշտպանական հարաբերությունները⁴⁵: Այսօր անվտանգության ապահովման միջակցության ծրագրերը զարգանում են մի շարք ուղղություններով⁴⁶: Իրականաց-

⁴⁴ Տես «US Government Assistance to Armenia. Activities/Programs by region and type». Embassy of the United States of America, Yerevan, Armenia (<http://www.usa.am/assistance/>):

⁴⁵ Տես «Armenia and USA Sign Military Agreement». «Pravda.RU» (<http://newsfromrussia.com/world/2004/04/26/53642.html>):

⁴⁶ Հայաստանում անվտանգության ծրագրերը, ինչպիսիք են, օրինակ «Արտահանման վերահսկում» և «Սահմանային անվտանգության օժանդակություն» ծրագրերը, նպատակաուղղված են մեծացնելու զենքի և այլ իրերի ապօրինի տարանցումն ու առևտուրը կանխելու ուղղությամբ Հայաստանի հնարավորությունները՝ Հայաստանի մաքսային և սահմանային պաշտպանության ծառայություններն ապահովելով սարքավորումներով և վերապատրաստելով նրանց կադրերը: Աջակցություն է ցուցաբերվում միջուկային ռեակտորի անվտանգության բարձրացման և ռադիոակտիվ նյութերի տարածման սպառնալիքի գնահատման ու հակազդման ծրագրին: «Արտաքին ռազմական ֆինանսավորում» և «Միջազգային ռազմական ուսուցում և վարժանք» միջազգային ծրագրերը նպատակաուղղված են պրոֆեսիոնալ ռազմական

վում են տարբեր ծրագրեր, մասնավորապես՝ «Արտաքին ռազմական ֆինանսավորում» (*FMF*), «Միջազգային ռազմական ուսուցում և վարժանք» (*IMET*) ծրագրերը, «Համատեղ կոնտակտային խումբ» ծրագիրը ԱՄՆ-ի եվրոպական հրամանատարության հետ, «Նահանգային գործընկերություն» ծրագիրը Կանգաս նահանգի հետ և մի շարք այլ ծրագրեր⁴⁷:

Հարկ է ավելացնել, որ ԱՄՆ-ի հետ ռազմական համագործակցությունը Հայաստանի Ձինված ուժերի համար կարևոր է ոչ միայն ռազմական առումով, այլև ռազմաքաղաքական տեսանկյունից: Պատճառն այն է, որ այդ համագործակցությունը հանգուցային դեր է խաղում Հայաստանի ռազմական քաղաքականության մեջ հավասարակշռության պահպանման առումով: Այն նպաստում է Հայաստանի Ձինված ուժերի կարողությունների մեծացմանը, ինչպես նաև Հայաստանի համագործակցության զարգացմանը ՆԱՏՕ-ի շրջանակներում ու եվրոպական երկրների հետ երկկողմ ձևաչափով: Այս ամենը մեծապես պայմանավորված է ԱՄՆ-ի հետ Հայաստանի հարաբերություններով⁴⁸:

Ամերիկահայ համայնքը ծանրակշիռ դեր է խաղում հայ-ամերիկյան հարաբերություններում և առանձնահատուկ կարևորություն է տալիս դրանց: Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից Հայաստանի շրջափակումից ի վեր ամերիկահայ համայնքը ԱՄՆ-ի Վարչակազմի շրջանակներում և Կոնգրեսում մեծ ջանքեր է գործադրում Հայաստանին աջակցելու համար: Սփյուռքը նաև ձգտում է չեզոքացնելու ԱՄՆ-ի տարածաշրջանային քաղաքականության՝ հավասարակշռությունը հոգուտ Ադրբեջանի խախտելու փորձերը: Սփյուռքի դերն այսօր էլ զգալի է⁴⁹:

կրթությանը, Հայաստանի Ձինված ուժերի՝ խաղաղապահական ունակությունների ամրապնդմանը, ռազմական հաղորդակցության հնարավորությունների նորացմանը: ԱՄՆ-ը նաև դրամաշնորհներ է տրամադրում գիտական կենտրոնների նախկին զինագետներին, կենսաքիմիական կողմնորոշման և Քաղաքացիական հետազոտության ու զարգացման հիմնադրամների միջոցով (տես «Fact Sheet», «Bureau of European and Eurasian Affairs», U.S. Department of State. Washington, DC, 2004, February 17 (<http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/29484.htm>)):

⁴⁷ Տես «Armenia, USA discuss military cooperation». «Armenian Diaspora», 2004, August 11 (<http://www.armeniandiaspora.com/index.php?do=printable&id=9057>); *Emil Danielyan*. U.S. Officers Inspect Armenian Military. «PIF News» (http://www.pimswiki.org/index.php?title=PIF_News#U.S._Officers_Inspect_Armenian_Military):

⁴⁸ Տես «Coalition Forces. Armenia: Military agreement on providing mutual services». «DARPA TIDES» Iraq Reconstruction Report, 2004, April 29, № 179 (<http://tides.carebridge.org/TIRR/D-TIRR179.htm>):

⁴⁹ «ԱՄՆ-ը հպարտ է Հայաստանի հետ ունեցած իր ամուր կապերով: Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո և 1991 թ. Հայաստանի անկախացումից ի վեր մեր երկիրը հետամուտ է եղել Հայաստանի հետ գործընկերության, որը խթանում է ժողովրդավարությունը, անվտանգության համագործակցությունը և ազատ շուկան: Այսօր մեր պետությունը պարտավոր է գտնել Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ լուծումը և երախտապարտ է Հայաստանին՝ ահաբեկության դեմ պայքարում շարունակական համագործակցության համար: Ըմբռնման և բարի կամքի միջոցով ազատ պետությունները

Հետևաբար՝ Հայաստանը կշարունակի ԱՄՆ-ի հետ իր կայուն համագործակցությունը, որը բխում է մեր ազգային անվտանգության ապահովման առաջնահերթություններից⁵⁰:

4. ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությունն ունի մի յուրահատկություն, որը բնորոշ է միայն եզակի երկրների. այն պայմանավորված է Հայկական սփյուռքի առկայությամբ⁵¹:

Ինչպես արդեն նշվել է, Հայկական սփյուռքի թվաքանակը ավելի քան երկու անգամ գերազանցում է Հայաստանի բնակչությանը և ցրված է աշխարհով մեկ: Նա բնորոշվում է իր բնակության պետությունների սոցիալական կառուցվածքին ինտեգրվածությամբ: Սա կարևոր է ինչպես իր իսկ Սփյուռքի, այնպես էլ այն պետությունների հետ կապերի ամրապնդման համար, որտեղ կան հայկական համայնքներ:

Սփյուռքը հատուկ դեր ունի Հայաստանի ազգային անվտանգության ապահովման հարցում, քանի որ մի յուրօրինակ կամուրջ է Հայաստանի և միջազգային հանրության միջև: Համահայկական հաստատությունները մեծապես աջակցում են Հայաստանին նրա միջազգային ինտեգրման և երկրում ժողովրդավարության ամրապնդման գործում⁵²: Սփյուռքը նաև այդ արժեքների ներկրողն է Հայաստան:

Համահայկական ինտեգրման ռազմավարությունը հայ ժողովրդի անվտանգության խնդիրն է: Մի կողմից՝ այն նպատակաուղղված է կանխելու ազգային և մշակութային ինքնության կորուստն ու Սփյուռքի ուժացումը, մյուս կողմից՝ օգնում է վերահսկելու արտագաղթը Հայաստանից: Կան այս երկու սպառնալիքների դիմակայելու տարբեր ուղիներ. դրանցից մեկը, օրինակ, երկքաղաքացիության ընդունումն է⁵³: Համահայկական ինտեգրումն ունի նաև մեծ տնտեսական ու մշա-

կարող են աշխարհի համար ավելի պայծառ ապագա կառուցել: Մեր երկիրը ցանկանում է օգնել Հայաստանին՝ ընդարձակելու իր ռազմավարական հարաբերությունները ԱՄՆ-ի և մեր եվրոպական դաշնակիցների հետ» (տես *Ձորջ Բուշ*, ԱՄՆ-ի Նախագահի 2004 թ. ապրիլի 24-ի ելույթը Հայերի հիշատակի օրվա կապակցությամբ):

⁵⁰ Հայաստանում ԱՄՆ-ի վերջերս նշանակված դեսպան Ջոն Էվանսը 2005 թ. փետրվարի 17-ին այցելել է Կալիֆոռնիայի համալսարան՝ ուսանողների, դասախոսների և հասարակության հետ «Ձեկույց Հայաստանի մասին, 2005 թ.» թեմայով տեղեկատվական գրույց ունենալու համար (տես <http://www.international.ucla.edu/article.asp?parentid=21127>):

⁵¹ Տես սույն աշխատության 2-րդ գլուխը՝ «Հայկական սփյուռքի և Հայկական ազգային պետության աշխարհառազմավարական առումները»:

⁵² Հայաստան-Սփյուռք համագործակցության հետագա զարգացման ու խորացման նպատակով 2002 թ. մայիսի 27-28-ը տեղի ունեցավ Հայաստան-Սփյուռք երկրորդ համաժողովը (<http://www.armeniadiaspora.com/conference2002/index.html>):

⁵³ «Մեր սերնդին բաժին է ընկել ևս մի պարտականություն, այն է՝ բոլոր հայերի ջանքերի միավորումը և Սփյուռքի հայության ակտիվ մասնակցության ապահովումը մեր հանրապե-

կուրսային կարևորություն, քանի որ նպաստում է զբոսաշրջության զարգացմանը և մշակութային արժեքների պահպանմանն ու տարածմանը⁵⁴:

Սերտորեն համագործակցելով Սփյուռքի բազմաթիվ համահայկական կազմակերպությունների հետ՝ Հայաստանը լիովին հաշվի է առնում այն, որ Սփյուռքի ներկայացուցիչները այլ պետությունների քաղաքացիներ են: Այս առումով համահայկական ինտեգրումը և Հայաստան–Սփյուռք հարաբերությունների ամրապնդումը անմիջականորեն կապված են Հայաստանի միջազգային ինտեգրման հետ: Որքան ավելի արդյունավետ լինի այդ ինտեգրումը, այնքան ամուր կլինեն Սփյուռքի հետ հարաբերությունները⁵⁵:

5. ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐԻ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի ազգային անվտանգության մեջ առանձնահատուկ դեր է խաղում ռազմական անվտանգությունը: Հարավային Կովկասում իրադրությունը շարունակում է մնալ անկայուն: Տարածաշրջանը գտնվում է անհանգիստ անցումային շրջանում, երբ այստեղի երկրները անվտանգության խնդիրների լուծման համար կիրառում են ռազմական գործոնը: Սա հանգեցնում է երկրների ռազմականացմանն ու սպառազինությունների մրցավազքի:

Նման ռազմականացված միջավայրում Հայաստանի համար առաջանում են բազմաթիվ ռազմական սպառնալիքներ: Հետևաբար, ռազմական անվտանգության ապահովումը Հայաստանի կայուն զարգացման գերակա առաջնահերթությունն է: Ժամանակակից հզոր և ռազմական առումով արդյունավետ բանակ ունենալու առաջնահերթությունը Հայաստանի համար պարտադրական է:

Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովման երաշխիքն են ռազմական սպառնալիքների չեզոքացմանը և ռազմական անվտանգության բոլոր խնդիրների լուծմանը մշտապես պատրաստ մարտունակ զինված ուժերի սոցիալական, քաղաքական և տնտեսական կյանքին: Երկքաղաքացիության խնդրի սահմանադրական լուծումը նույնպես կնպաստի այդ հարցին: Հայաստանը պետք է լինի բոլոր հայերի սուրբ հայրենիքը, նրա հաղթանակը՝ բոլորի հաղթանակը, նրա ապագան՝ բոլորի ապագան: Մենք պետք է հասկանանք, որ այն ազգը, որը հասկանում է իր հավաքական ուժի արժեքը, երբեք չի կարող պարտվել» (տե՛ս «ՀՀ Ազգային ժողովում 2000 թ. մայիսի 21-ին Նախագահ Ռ. Ռեբերտ Բոչարյանի խոսքը երդման արարողության ժամանակ»):

⁵⁴ Հայաստան–Սփյուռք համագործակցության ուղղությամբ աշխատում են մի շարք հանձնաժողովներ, որոնցից են՝ «Հայաստան–Սփյուռք կազմակերպական և կառուցվածքային հարցերով», «Քաղաքական և քարոզչության հարցերով», «Գործարարության և տնտեսական զարգացման», «Կրթության, գիտության և մշակութային», «Մամուլի և տեղեկատվական հարցերով» հանձնաժողովները (<http://www.armeniadiaspora.com>):

⁵⁵ Տե՛ս *Ռուբին Շուգարյան*, Գլոբալիզացիան Հայաստանի արտաքին գործերի համատեքստում. Հայաստանը Եվրոպայի միջազգային համաժողովի ճանապարհին:

ուժերը⁵⁶: Նրանց զարգացումն ու կատարելագործումը, նոր մարտահրավերներին դիմակայելու կարողության ապահովումը շարունակական և դինամիկ գործընթացներ են:

Ռազմական անվտանգության ապահովման և Զինված ուժերի մարտունակության բարձրացման ամենաարդյունավետ ուղիներն են միջազգային ինտեգրումն ու համակարգված բարեփոխումները: Ե՛վ միջազգային ինտեգրումը, և՛ բարեփոխումները պետք է ծառայեցվեն այլընտրանքային հնարավորությունների ստեղծմանը, որպեսզի մշակվեն ռազմական անվտանգության այնպիսի ռեսուրսներ, որոնք համապատասխանեն 21-րդ դարի մարտահրավերներին:

Ռազմական անվտանգության երաշխիք են մաս ինչպես ՀԱՊԿ-ն ու երկկողմ հայ-ռուսական ռազմական դաշինքը, այնպես էլ ՆԱՏՕ-ի և ԱՄՆ-ի հետ համագործակցության զարգացումը⁵⁷:

Հայաստանն իր պաշտպանական ոլորտում Եվրասիական տարածքային ուղղությամբ հետևողական բարեփոխումներ է իրականացնում «Պլանավորման և վերանայման գործընթացի» և «Անհատական գործընկերության գործողությունների»

⁵⁶ Stu Charles Fairbanks, Frederick Starr, Richard Nelson, Kenneth Weisbrode. Strategic assessment of Central Eurasia. Chapter: «Armenia». «The Atlantic Council of the United States», Central Asia—Caucasus Institute, SAIS. Washington, PP. 58—61; Emil Danielyan. U.S. Officers Inspect Armenian Military. «PfP News» (http://www.pimswiki.org/index.php?title=PfP_News#U.S._Officers_Inspect_Armenian_Military): «Մի խումբ ամերիկացի սպաներ ուրբաթ օրը հանդիպում ունեցան Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի հետ այն բանից հետո, երբ վերջացրեցին Հայաստանի Զինված ուժերում աննախադեպ տեսչական ստուգումը, որով շեշտվում է Երևանի և Վաշինգտոնի միջև աճող ռազմական համագործակցությունը: Ս. Սարգսյանի մամուլ ծառայությունից հայտնեցին, որ գնդապետ Մայկլ Անդերսենի գլխավորած ամերիկյան պատվիրակությունը գոհ է հայկական զինվորական միավորումների «ռազմական գնահատումից» և հայկական զինվորականությանը շնորհակալություն է հայտնում «անկեղծության և թափանցիկության» համար: «Գնդապետ Անդերսենը նկատեց, որ չնայած հայկական բանակը համեմատաբար երիտասարդ է, այն արդեն հպարտանալու շատ բան ունի», ասվում էր զեկույցի մեջ»:

⁵⁷ Stu «Online-Interview with Mr. Mher Shahgeldyan, Chairman, Standing Committee on Defence, National Security and Internal Affairs of the National Assembly». «Caucasus Journalists Network», 2005, April 18 (<http://www.caucasusjournalists.net/ENG/interview.asp?idinterview=50>); Emil Danielyan. U.S. Officers Inspect Armenian Military. «PfP News» (http://www.pimswiki.org/index.php?title=PfP_News#U.S._Officers_Inspect_Armenian_Military); U.S. Department, Foreign Military Training and DoD Engagement Activities of Interest: Joint Report to Congress. «Report Home Page», The Bureau of Political-Military Affairs, 2003, May; «Foreign Policy Objectives—Newly Independent States (NIS) Region, Armenia» ([http://www.fas.org/asmp/campaigns/training/FMTR%202003/III_%20Foreign%20Policy%20Objectives%20-%20Newly%20Independent%20States%20\(NIS\)%20Region.htm](http://www.fas.org/asmp/campaigns/training/FMTR%202003/III_%20Foreign%20Policy%20Objectives%20-%20Newly%20Independent%20States%20(NIS)%20Region.htm)); «Национальная безопасность: ориентиры и приоритеты» (интервью с Г. С. Котанджяном). «Голос Армении», 11 февраля 2003 г.:

ծրագրի շրջանակներում: Այս առումով նշված բարեփոխումները կկրեն համակարգային բնույթ և կապահովեն Հայաստանի պաշտպանական համակարգի արդիականացումը, հատկապես պաշտպանական պլանավորման և կառավարման բնագավառներում: Ինչ վերաբերում է ինտեգրմանը, ապա այն հավասարակշռված է և միտված այնպիսի ստորաբաժանումների, մասնավորապես՝ խաղաղապահ ուժերի ստեղծմանը, որոնք ունակ լինեն փոխգործելու ՆԱՏՕ-ի ուժերի հետ⁵⁸:

ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում բարեփոխումների ռազմավարությունը միտված է անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքների չեզոքացման ընդհանուր և արդյունավետ մեխանիզմների ստեղծմանը: Ինչ վերաբերում է ինտեգրմանը, ապա այդպիսի օրինակներ են հայ-ռուսական դաշնադրային միացյալ զորախումբը, հակաօդային պաշտպանության միացյալ համակարգը և այլն:

Եվրաստլանտյան ուղղությամբ շարունակաբար ակտիվացող կապերը պայմանավորված են ՆԱՏՕ-ի ու Եվրամիության ընդլայնմամբ, «Եվրոպական հարևանության» ծրագրում Հարավային Կովկասի ներառմամբ և այն հանգամանքով, որ Եվրաստլանտյան հաստատություններին ինտեգրումը ճանաչվել է որպես Հայաստանի արտաքին քաղաքականության առաջնահերթություն: ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում համագործակցության զարգացումը (Ռուսաստանի հետ ռազմավարական դաշինքին զուգահեռաբար), այնուամենայնիվ, կապված է այդ կազմակերպությունում տեղի ունեցող շոշափելի փոփոխությունների և անվտանգության ապահովման իրական մեխանիզմների ստեղծման հետ: Այս երկու ուղղություններով անվտանգության քաղաքականության հարաբերականորեն հավասար զարգացման հնարավորությունները կապված են մաս անվտանգության այդ երկու համակարգերի համար հանընդհանուր սպառնալիքների առկայության հետ: Այս հանգամանքն ստիպում է նրանց ավելի ընդլայնել համագործակցության շրջանակները՝ հետին պլան մղելով ցանկացած տարածայնություն:

⁵⁸ «ՀՀ Պաշտպանության նախարարի տեղակալ Արթուր Աղաբեկյանը ապրիլի 12-ին հայտարարեց, որ Հայաստանը պլանավորում է ռազմական համընդգրկուն բարեփոխումների մի ծրագիր: Խոսելով ՆԱՏՕ-ի շրջանակներում Հայաստանի դերի ընդլայնման հարցով երևանյան համաժողովում՝ նա նշեց, որ բարեփոխումների ծրագիրը կլինի ՆԱՏՕ-ի չափանիշներին համապատասխանող և «նոր մարտահրավերներին» պատասխանելու ունակ ժամանակակից զինված ուժերի զարգացման երկարաժամկետ նպատակի արտացոլում: Դա կապահանջի տարիներ շարունակ գործադրել մեծ ջանքեր: Նա նաև հավաստեց, որ պաշտպանության նախարարությունը հակված է «պաշտպանական հարցերում քաղաքացիական տարրերի ավելի ակտիվ մասնակցության» և Զինված ուժերում ավելի մեծ չափով «ժողովրդավարական վերահսկողության» հասնելուն: («Armenian Deputy Defense Minister comments on Military Reform Plans», «RFE/RL Newslines», «HR-NET Hellenic Resources Network», 2005, April 14 (<http://www.hri.org/news/balkans/rferl/2005/05-04-14.rferl.html> # 10)); «Armenian official, NATO envoy discuss IPAP». «Arminfo», 2005, February 25 (<http://www.armeniandiaspora.com/archive/21152.html>); John C. K. Daly. Azerbaijan Military Reform and Armenian National Security Strategy. «PFP News» (http://www.pimswiki.org/index.php?title=PFP_News):

Հայաստանը, իր անվտանգության քաղաքականության մեջ հետևելով փոխարացման սկզբունքին, փորձում է կառուցել փոխադարձ շահերի վրա հիմնվող ամբողջական համակարգ: Քանի որ կողմերն առաջնորդվում են ընդհանուր շահերով, գոյություն ունեցող որոշ հակասություններ մեղմվում են: Մասնավորապես՝ թեև Հայաստանն ակտիվորեն մասնակցում է ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում ընթացող ռազմաքաղաքական ինտեգրմանը, նաև ծավալել է ռազմական համագործակցություն Ռուսաստանի հետ, սակայն դա ամենևին էլ չի խանգարում կառուցողական համագործակցություն զարգացնելու նաև ՆԱՏՕ-ի հետ: Այսօր Հայաստանը մի շարք ծրագրեր է իրականացնում ԱՄՆ-ի հետ, սակայն միաժամանակ անվտանգության հարցերով խորհրդատվություններ է վարում Իրանի հետ:

6. ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետությունը, առաջնորդվելով իր անվտանգության և կայուն զարգացման շահերով, միջազգային ինտեգրման ու ներքին բարեփոխումների ռազմավարությամբ, գերակա է համարում իր գործունեությունը հետևյալ ուղղություններով⁵⁹.

արտաքին անվտանգության ապահովման բնագավառում՝ կառուցել բազմերաշխիք ու հավասարակշռված հարաբերություններ բոլոր պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ, իրականացնել փոխարացման բազմակողմ քաղաքականություն դաշնակիցների ու գործընկերների հետ, իրականաց-

⁵⁹ Այս ուսումնասիրության մեջ հեղինակի համար մեթոդաբանական հիմք են ծառայել հետևյալ հայկական, ամերիկյան ու ռուսական փաստաթղթերն ու նյութերը. «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը» (ընդունված 1995 թ. հուլիսի 5-ին), ՀՀ Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի «Հայաստան. մարտահրավերներ և պատասխաններ» հարցազրույցը»: «Երկիր», 2005 թ. փետրվարի 5, *livel*՝ «A National Security Strategy for a New Century» (1997, May). «An Electronic Journal of the U.S. Department of State», 2002, December, Vol. 7, № 4 (<http://clinton3.nara.gov/WH/EOP/NSC/Strategy/>); «The National Security Strategy of the United States of America», 2002, September 17 (<http://www.whitehouse.gov/nsc/nssall.html>); *Chairman of the Joint Chiefs of Staff, General Richard B. Myers*. The U.S. Military: A Global view of Peace and Security in the 21st Century. «An Electronic Journal of the U.S. Department of State», 2002, December, Vol. 7, № 4, (<http://usinfo.state.gov/journals/itps/1202/ijpe/pj7-4myers-2.htm>); «Концепция Национальной Безопасности Российской Федерации»; *Dr. Blau*. National Security Decision Making. Class 1, «From anecdotes to models». SNSEE 6940, NDU, Washington, DC, 2004; «New Challenges and New Tools for Defense Decisionmaking». «RAND», 2003:

նել օպերատիվ և երկարաժամկետ ծրագրեր արտաքին վտանգների կանխարգելման ու չեզոքացման համար, Հայաստանի ազգային անվտանգության շահերն առաջարդել Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորմամբ զբաղվող բոլոր միջազգային կազմակերպություններում ու հատկապես ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի շրջանակներում, ամրապնդել Հայաստանի ռազմական հնարավորությունները, արդիականացնել Զինված ուժերը, միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարում և զանգվածային ոչնչացման զենքի չտարածման բնագավառում համագործակցել առանձին պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ, զարգացնել բազմակողմ համագործակցություն անվտանգության համակարգերի՝ ՀԱՊԿ-ի և ՆԱՏՕ-ի, ինչպես նաև երկկողմ հարաբերություններ՝ Ռուսաստանի և ԱՄՆ-ի հետ, հաղթահարել արտագաղթը և ամրապնդել Հայաստան–Սփյուռք համագործակցությունը երկքաղաքացիության և հայրենադարձության միջոցով, ակտիվորեն մասնակցել տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման ծրագրերին, ստեղծել Հայաստանի կենսական ու ռազմավարական շահերի դեմ և Հայաստանի շուրջ միջազգային բացասական կարծիքի ձևավորմանն ուղղված ոչ բարեկամ պետությունների ապատեղեկատվությանը հակազդելու արդյունավետ համակարգ,

ներքին անվտանգության ապահովման բնագավառում՝ ապահովել Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ֆիզիկական անվտանգությունը, տարածքային ամբողջականությունը և ինքնիշխանությունը, հաղթահարել աղքատությունը, իրականացնել կայուն և սոցիալական ուղղվածությամբ տնտեսական քաղաքականություն, խրախուսել մանր ու միջին գործարարությունը, ինչպես նաև էներգետիկայի և գիտատար արդյունաբերության ոլորտներում վարել ակտիվ ներդրումային քաղաքականություն, ապահովել Հայաստանի Հանրապետության գիտատեխնիկական առաջընթացը և բարձր տեխնոլոգիաների զարգացումը, երկրում արմատապես բարելավել բնապահպանական իրավիճակը, հետևողական պայքար մղել օտարերկրյա լրտեսական գործակալությունների, հատուկ ծառայությունների քայքայիչ գործունեության դեմ, մշակել և իրականացնել տեղեկատվական անվտանգության մեխանիզմներ:

Ներքին անվտանգության ոլորտում կարևորվում է ժողովրդավարացման, կայուն զարգացման ապահովման ասպարեզը՝ մարդու և քաղաքացու անձնական անվտանգության, նրա սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների ապահովում, պետական կառավարման, տեղական ինքնակառավարման մեխանիզմների և օրենսդրության կատարելագործում, հետևողական պայքար կոռուպցիայի դեմ, իրավակարգի ամրապնդում, հավասարակշռված միջէթնիկական հարաբերությունների, հասարակության սոցիալ-քաղաքական կայունության ապահովում, օրենքի առջև ՀՀ բոլոր քաղաքացիների, այդ թվում՝ պաշտոնատար անձանց, պետական մարմինների, քաղաքական կուսակցությունների, հասարակական ու կրոնական կազմակերպությունների հավասարության ապահովում:

О МЕТОДОЛОГИИ МЕЖВЕДОМСТВЕННОЙ РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

РЕЗЮМЕ ПО НОМЕРУ

Текст монографии доктора политических наук (РФ), научного эксперта (феллоу) по контртерроризму (США) генерал-майора Г. С. Котанджяна «Основные направления разработки Стратегии национальной безопасности Армении в контексте архитектуры региональной безопасности на Южном Кавказе» публикуется в аутентичном переводе с английского, согласно версии, подготовленной в период академической стажировки автора в Школе Национальной Безопасности Национального Университета Обороны (НУО) США в 2003—2004 г. и в последующем опубликованной на сайте Школы Государствоведения Джона Кеннеди Гарвардского Университета. Дополнение текста монографии Приложением было осуществлено в 2005 г.—по итогам подготовки под руководством Министра обороны РА Сержа Саргсяна материалов к его докладу «Основные ориентиры Стратегии национальной безопасности Республики Армения».

Текст монографии предваряется постановочным докладом в формате «Пауэр Пойнт» Председателя Межведомственной комиссии по разработке проекта Стратегии национальной безопасности (СНБ) РА Сержа Саргсяна на первом заседании Комиссии в феврале 2006 г. В докладе задаются основные политические ориентиры, а также методологические и организационные принципы межведомственной разработки СНБ.

Статья научного руководителя разработки доктора политических наук генерал-майора Г. С. Котанджяна служит раскрытию для армянской профессиональной аудитории ключевых этапов методологического сотрудничества специалистов РА с экспертами ведущих профессиональных центров США, РФ и европейских государств—членов НАТО. Предисловие нацелено также на краткое прослеживание логики процесса концептуализации проблем национальной безопасности Министерством обороны и другими государственными учреждениями Республики Армения, как и на освещение наиболее существенных особенностей методологического портфеля Межведомственной комиссии, сформированного на базе изучения национальных интересов армянства, а также передового опыта ведущих специализированных центров мира.

Ко времени электронной публикации монографии были завершены

экспертный анализ базовых материалов по всему кругу безопасностных проблем Армении, а также процесс межведомственной разработки проекта главного политического документа РА. Научно-организационная часть данной работы по поручению Министра обороны, Секретаря Совета национальной безопасности РА Сержа Саргсяна была выполнена Институтом национальных стратегических исследований (ИНСИ) Министерства обороны РА.

В 1991 г. Г. Котанджяну, в бытность докторантом и старшим научным сотрудником Российской академии управления, довелось выполнять миссию фасилитатора переговоров по приглашению на должность Командующего вновь создаваемыми Вооруженными Силами восстановившей свою независимость Армении бывшего Заместителя Главкома Сухопутных Войск СССР генерал-лейтенанта Нората Тер-Григорьянца, в должности заместителя Министра обороны РА возглавившего процесс профессионального проектирования армянской национальной армии. В качестве одного из ключевых компонентов военного строительства руководством МО РА была определена разработка военной политики армянского государства как основы для осмысления целей создания и применения системы обороны Армении в условиях агрессии Азербайджана в отношении легитимно созданной НКР, а также военно-политической навигации РА в катастрофически меняющейся биполярной системе международной безопасности. Именно задание по разработке военно-политического аспекта национальной безопасности Армении было поставлено перед Котанджяном при его приглашении в 1992 г. из Москвы в Ереван для создания Отдела военной политики МО РА.

В 1992 г. состоялось издание продукта Отдела военной политики Министерства обороны под названием «Основы военной политики Республики Армения: военно-политический аспект национальной безопасности». Особенностью данной разработки было то, что ее методологическая база была сформирована в процессе тесного сотрудничества автора с экспертами Центра методологии исследования международных отношений МИД СССР—РФ (ЦМИМО), а также Российской ассоциации теории и моделирования международных отношений (РАТММО), разрабатывавшими основы национальной и международной безопасности вновь обретшей независимость Российской Федерации. Автор в качестве ученого секретаря РАТММО принимал участие в научных проектах по проблемам безопасности под руководством доктора юридических наук, профессора международного права Эдуарда Скакунова. Теоретико-методологическому осмыслению военно-политического аспекта национальной безопасности

Армении способствовало взаимодействие автора с кафедрой военно-политических наук Военной Академии ГШ ВС РФ, возглавляемой доктором философских наук, генерал-майором Игнатом Даниленко.

В последующем разработка проблем оборонной политики Армении с учетом итогов Карабахской войны в значительной мере осуществлялась с точки зрения осмысления места оборонного компонента в политическом курсе РА на многовекторное безопасное партнерство по принципу комплементаризма. Будучи в 1995—1998 гг. руководителем Управления внешних сношений и международного сотрудничества МО РА, Г. Котанджян принимал участие в рабочих завершающих консультациях по оформлению членства РА в программе НАТО «Партнерство ради мира», а также в переговорах и договорно-правовом оформлении двустороннего и многостороннего оборонного сотрудничества РА, в том числе—в подготовке военно-политической части портфеля соглашений по стратегическому партнерству РА и РФ.

В ходе концептуализации взглядов военно-политического руководства РА на участие Армении в процессах трансформирования системы международной безопасности после окончания «холодной войны» возникла необходимость освоения и систематизации безопасностных знаний в ведущих школах мира. С этой целью по заданию руководства Котанджяном были освоены специализированные программы «Формулирование стратегии национальной безопасности. Управление стратегическими изменениями» (Генеральские курсы Европейского Центра Безопасностных Исследований им. Дж. Маршалла, Германия, 1998) и «Вызовы, Новые техники оборонного анализа для XXI века» (Магистрская школа корпорации «РЭНД», США, 2001).

В 2003—2004 гг. по заданию Министра обороны, Секретаря Совета национальной безопасности РА Сержа Саргсяна советник Министра обороны Котанджян был командирован на академическую стажировку в НУО США. В связи с подготовкой РА к заявке в Программу действий по индивидуальному партнерству НАТО и к Оборонным оценкам ВС РА, а также к разработке Стратегии национальной безопасности в его стажировку, по согласованию с американской стороной, были включены соответствующие компоненты. Для решения поставленных задач к основной программе в Школе Национальной Безопасности НУО (директор Школы доктор Джозеф Де Саттер, бывший заместитель руководителя аппарата по вопросам национальной безопасности Вице-Президента США, декан по науке доктор Джек Кангас, бывший заместитель помощника по вопросам стратегии Секретаря США по обороне, старший научный сотрудник

ИНСИ НУО Джеффри Саймон) были добавлены Программа Штабных Офицеров НАТО, а также разработка проекта создания Института национальных стратегических исследований МО РА в ИНСИ НУО США как инструмента научного руководства и координации процесса межведомственной разработки первой СНБ РА. Данная трехкомпонентная стажировка позволила Министерству обороны РА с помощью ведущих экспертов НУО в процессе решения академических задач освоить американскую методологию межведомственной разработки СНБ и определить основные содержательные ориентиры проекта первого подобного документа Армении. Вместе с тем на ученом совете ИНСИ НУО был успешно защищен проект создания ИНСИ МО РА.

Основные методологические ориентиры в разработке первой для армянской государственности СНБ можно очертить следующим образом. Из альтернативных предложений европейских и американских партнеров по двухшаговой или одношаговой разработке концептуальных безопасностных документов был выбран одношаговый американский подход. Европейский-российский подход к разработке концепции национальной безопасности предполагал сосредоточение внимания на выработке системы взглядов на угрозы национальной безопасности и меры по их парированию. Затем на данной статической основе осуществлялась разработка СНБ как системы деятельностных ориентиров в сфере национальной безопасности. Американская методология была оценена как системный и динамичный подход к целостной разработке деятельностной стратегии, нацеленной на достижение безопасного и стабильного развития общества как в национальном, так и в международном измерениях. Особое внимание было уделено стратегической задаче использования подготовки СНБ для приобретения из ведущих американских профессиональных центров и внедрения в политическую практику Армении инновационной методологии межведомственной разработки сложных общенациональных проблем, требующих синергической консолидации национальных ресурсов.

Другая принципиально важная методологическая особенность позиции Межведомственной комиссии нашла отражение в рекомендации руководству РА не идти путем трансформирования СНБ в Закон, как это рекомендовалось европейскими коллегами и нашло применение в политико-правовой практике ряда постсоветских государств. По мнению Председателя Комиссии на переходном этапе продвижения демократии трансформирование СНБ в систему законодательных нормативов могло стать «смирительной рубашкой» для прогрессивного реформирования армянского общества. Исходя из этих методологических принципов и праг-

матических расчетов национальных интересов безопасного и стабильного развития РА и опираясь на опыт РФ и США, армянские власти предпочли внести изменение в Закон РА «О нормативных актах» для последующего утверждения СНБ как главного политического документа государства Президентом РА.

Важным результатом методологических консультаций экспертов Министерства обороны РА с авторитетными специалистами Школы Национальной Безопасности, Военного Колледжа и ИНСИ НУО США явилось решение Комиссии разрабатывать параллельно с СНБ всеобъемлющий портфель проектов ведомственных программ ее имплементации.

В качестве общеметодологической базы разработки первой Стратегии национальной безопасности Республики Армения был принят системный подход. Его применение в подготовке главного политического документа РА нацелило экспертный ресурс всех ведомств, представленных в Межведомственной комиссии, на раскрытие целостности национальной безопасности Армении как объекта междисциплинарной и межотраслевой разработки. Системный подход позволил в процессе межведомственной разработки проекта выявить многообразие системообразующих параметров и существенных связей между главными элементами национальной безопасности Армении, а также свести их в целостное концептуальное видение Стратегии безопасного и стабильного развития независимого армянского государства.

При разработке военно-политического аспекта проекта СНБ существенную помощь оказали Оборонные оценки ВС, проведенные в 2005 г. Еврокомандованием ВС США совместно с Министерством обороны РА в рамках двустороннего армяно-американского военного сотрудничества.

Неоценимую полезность в методологическом оснащении процесса разработки СНБ имели консультации в РАГС (президент профессор Владимир Егоров, проректор доцент Анатолий Тупикин, завкафедрой национальной безопасности профессор Алексей Прохожев), завкафедрой международных отношений профессор Вячеслав Михайлов при Президенте РФ, а также специализированный семинар, проведенный в Ереване в начале 2006 г. экспертами Национального Военного Колледжа США. Данный семинар под руководством профессора НУО в области энергетической безопасности доктора Тересы Сабонис-Хэлф помог в обеспечении методологической совместимости членов Межведомственной комиссии, представлявшей 19 различных ведомств Армении на уровне замминистров и эквивалентных им должностных лиц.

Принципиально важную роль в формировании методологического

портфеля Комиссии по разработке СНБ сыграло решение Председателя Комиссии Сержа Саргсяна по выбору в качестве профессиональных сред для академической апробации проекта СНБ наиболее продвинутых в области безопасностной науки организаций мира. Существенно, что Председатель Комиссии, объективно оценив факт отсутствия в Армении сложившейся безопасностной научной школы, по согласованию с партнерами определил конфигурацию консультационного и апробационного сотрудничества в соответствии с принципом комплементаризма внешней политики РА. По результатам переговоров и официальной переписки с руководителями Совета национальной безопасности РФ, Пентагона и НАТО формат внешних профессиональных консультаций и апробаций был определен в нетривиальном четырехугольнике «Ереван—Москва—Вашингтон—Брюссель». Важным методологическим элементом партнерского сотрудничества в данном формате стало взятие и, как в дальнейшем отметили внешние эксперты, ответственное выполнение Арменией обязательства по соблюдению международных стандартов прозрачности процесса разработки проекта СНБ как во внутреннем, так и в международном форматах. Исходя из этих позиций, Председатель Комиссии заранее уведомил своих внешних партнеров и общественность Армении о достигнутых им со всеми звеньями консультационно-апробационного «четырехугольника» принципиальных договоренностях по безопасностному консалтингу.

Особенностью организации межведомственной разработки СНБ в РА стало достижение понимания во внутривластной и внешнеполитической средах позиции Армении в отношении необходимости сотрудничества с внешними партнерскими центрами преимущественно на уровне методологии (подходов, принципов, стандартов, понятийного аппарата, научного инструментария и др.)—без внешних вторжений в индивидуальное-специфическое для каждого государства содержание. Исходя из этих договоренностей Комиссии удалось успешно апробировать в Академическом Комитете Национального Военного Колледжа НУО США, на совместном заседании кафедр национальной безопасности и международных отношений РАГС при Президенте РФ, а также в Советнической Группе Международной Безопасности европейских членов НАТО соответствие проекта СНБ методологическим стандартам, принятым в международном профессиональном сообществе.

При соблюдении согласованных генеральных методологических ориентиров удалось также по каналам указанных выше ведущих профессиональных центров обмениваться мессиджами по наиболее чувствитель-

ным элементам архитектуры национальной и региональной безопасности. Данный компонент профессиональной интеракции властей Армении с политическими центрами стал одним из специфических, согласованных с партнерами элементов методологического инструментария Межведомственной комиссии Армении. Уравновешенное и заинтересованное обсуждение мессиджей не в обнаженном политическом, а в превращенном— академическом— формате позволило всем сторонам апробационного четырехугольника «Ереван—Москва—Вашингтон—Брюссель» уточнить свои представления в контексте собственных и партнерских безопасностных интересов.

При обработке предложений, вносимых членами Межведомственной комиссии в разделы базового текста Доклада Председателя Комиссии Сержа Саргсяна «Основные ориентиры Стратегии национальной безопасности Республики Армения» применялись адаптированные к процессу межведомственной экспертизы элементы методики «Дельфи». Особенностью применения данного, разработанного корпорацией «РЭНД» метода в многошаговой экспертизе базового текста являлось то, что письменные предложения всех членов Комиссии по отдельным разделам базового текста поэтапно, в соответствии с согласованным графиком «заочно» представлялись всеми членами Комиссии в Секретариат Комиссии. В качестве главных экспертов выступали замминистры и их эквиваленты, координирующие в вовлеченных ведомствах разделы стратегического планирования. Циклические экспертизы текстов поддерживались ведомственными экспертными группами.

Выступающий в роли Секретариата ИНСИ МО РА как координационно-аналитический экспертный центр анализировал все отдельные экспертные оценки и предложения по конкретному разделу Доклада, представлял их Председателю Комиссии и по результатам обсуждения с ним формировал так называемую экспертную «мозаику». Мозаика, представлявшая собой композицию предложений членов Комиссии, циклически накладываемую на базовый текст экспертируемого раздела, с приложенной легендой по авторам экспертных оценок и текстовых новаций отправлялась членам Комиссии на повторную экспертизу. Результаты повторной экспертизы обрабатывались таким же образом и вновь рассылались членам Комиссии до ее заседания. На плановых заседаниях Комиссии дополнительные оценки и предложения в последовательности смысловых блоков текста обсуждались публично и протоколировались. Результаты третьей экспертизы и редактирования каждого из рассматриваемых разделов после согласования с Председателем Комиссии выноси-

лись на завершающую публичную экспертизу с внутрикомиссионным обсуждением предложений и утверждением текста на втором или, при необходимости, третьем заседании Комиссии.

Поэтапная рассылка Комиссией во все ведомства РА продуктов анализа и систематизации экспертизы решала задачу циклического взаимного экспертного консалтинга по всеобъемлющему кругу безопасных проблем с точки зрения как совпадения и координации, так и конфликта межведомственных интересов. К завершению межведомственной экспертной доработки всего текста проекта СНБ в Секретариат Комиссии ее членами были представлены проекты ведомственных программ по реализации Стратегии. С целью координации деятельности ведомств по реализации СНБ целостный портфель проектов ведомственных программ был также направлен на экспертные оценки во все ведомства. Параллельно с завершающим редактированием текста Стратегии Институт национальных стратегических исследований МО РА по замыслу Председателя комиссии Сержа Саргсяна завершил научно-редакционную и издательскую подготовку аналитических статей экспертов-членов Комиссии, посвященных имплементации СНБ во всех сферах жизнедеятельности министерств и ведомств Армении.

По завершении межведомственной разработки Проекта СНБ в ноябре—декабре 2006 г. состоялись его научные апробации на расширенных заседаниях научного совета Ереванского государственного университета и Президиума Национальной Академии Наук РА с участием экспертов от научной общественности и неправительственных организаций республики, а также открытые слушания в Национальном собрании РА.

В соответствии с Указом Президента РА об утверждении Стратегии национальной безопасности Правительство Армении приняло решение по графику утверждения ведомственных программ реализации Стратегии. Согласно замыслу Председателя Комиссии, ставшего Премьер-министром РА, ИНСИ МО РА в целях координации интеллектуальных и организационных усилий издал целостный портфель концептуальных статей заместителей министров и их эквивалентов по имплементации СНБ (2—3 объединенный номер военно-научного журнала «Айкакан ба-нак» за 2007 г.).

Секретариатом Комиссии—ИНСИ МО РА—особое внимание уделялось обеспечению идентичности переводов оригинального армянского текста Стратегии национальной безопасности РА с учетом понятийно-терминологических традиций политико-безопасностной науки и практики США и РФ. С этой целью ИНСИ МО РА разработал и апробировал в

методологических центрах Еревана—Москвы—Вашингтона—Брюсселя армяно-русско-английский глоссарий основных терминов по вопросам национальной безопасности Республики Армения. Секретариат внес заметный вклад в разработку армянской терминологии в области безопасностной науки и практики. Утверждение Президентом РА Робертом Кочаряном «Стратегии национальной безопасности» в феврале 2007 года ознаменовало развертывание разработки долгосрочного реформирования системы обороны РА. Как отметил в своем докладе перед руководящим составом ВС РА Министр обороны Серж Саргсян, «Стратегия национальной безопасности РА» является политической базой для разработки оборонных реформ в Армении. И в данном контексте доказавшая на деле свою продуктивность методология межведомственной разработки СНБ может стать методологической основой для разработки Военной доктрины РА.

По мнению ряда американских и российских экспертов, опыт применения при разработке СНБ Армении инновационной межведомственной технологии с интерактивным включением методологической помощи ведущих американских, российских и европейских профессиональных центров может стать примером успешности интеллектуального безопасностного сотрудничества между США и РФ на базе общих стратегических интересов стабильного развития страны-партнера. Вместе с тем первый успешный опыт применения в армянской государственно-политической практике межведомственной политтехнологии может стать залогом для преодоления в РА типичной для постсоветских государств инерционности процессов аппаратно-бюрократической подготовки документов общегосударственного масштаба.

ON THE METHODOLOGY
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA'S NATIONAL SECURITY
STRATEGY INTERAGENCY ELABORATION

SUMMARY ON THE ISSUE

«Landmarks on Developing the Armenian National Security Strategy in the Context of Regional Security Architecture of the South Caucasus», by Dr. of Political Sciences (RF), Counterterrorism Fellow, NDU (USA), Major General Hayk S. Kotanjian, is published in an authentic translation from English, according to the version prepared during the author's academic fellowship at the School of National Security Executive Education, National Defense University (NDU), USA, in 2003-2004 and later published on Harvard University, John F. Kennedy School of Government website. The text of the monograph was supplied with Appendix in 2005, based upon the results of the elaboration of draft materials under the direction of the RA Minister of Defense Serzh Sargsyan on his report «National Security Strategy Landmarks of the Republic of Armenia».

This methodology, included in this issue of «*Haikakan Banak*», was also presented, in a PowerPoint presentation by Serzh Sargsyan, the Chairman of the Interagency Commission on the elaboration of a Draft National Security Strategy (NSS) of the RA during the Commission's first session in February, 2006. The report depicted the fundamental political landmarks, as well as the methodological and organizational tenets of the NSS interagency elaboration.

The article, authored by the academic supervisor of the elaboration process Dr. of Political Sciences Major General H. S. Kotanjian discloses for the Armenian professional auditorium the key stages in the methodical cooperation of Armenian specialists with experts from leading think-tanks in the USA, RF and European member states of NATO. The introduction also briefly traces the logic process of conceptualizing national security problems by the Ministry of Defense and other state institutions of the Republic of Armenia, and also interprets essential unique elements of the Interagency Commission methodological portfolio, shaped on the basis of the Armenian national interests studies, as well as the advanced experience of leading global specialized centers.

By the time of the electronic publication of this very monograph the expertise of basic materials covering the entire framework of security problems in Armenia, as well as the interagency elaboration process of the key political

document of the RA were completed. The scientific-organizational part of the work was done by the Institute for National Strategic Studies (INSS), MoD, RA by order of the Minister of Defense, Secretary of the RA National Security Council Serzh Sargsyan.

In 1991, H. Kotanjian, as a doctoral candidate and senior research fellow at the Russian Academy of Administration, happened to act as a facilitator in the negotiations to invite the former Army Deputy Commander-in-Chief of the USSR Lieutenant General Norat Ter-Grigoryants to take the position of the Commander of the newly forming Armed Forces of the Republic of Armenia which had just regained its independence. In his position as Deputy Minister of Defense of the Republic of Armenia Norat Ter-Grigoryants headed the process of designing a professional Armenian National Army. The development of the defense policy of the Armenian state was distinguished by the leadership of Armenia's Ministry of Defense, as a key component of building the military to serve as a basis for understanding the objectives of creating and implementing the Armenian defense system against Azerbaijani aggression towards the legitimate Republic of Nagorno Karabakh, as well as the military-political navigation of the RA in the bipolar system of international security which was undergoing changes in leaps and bounds. It was the elaboration of the Armenian national security military-political aspect that the author was assigned to do when invited from Moscow to Yerevan in 1992 for the creation of the Defense Policy Department, MoD, RA.

The publication of the Defense Policy Department, MoD, product, titled «The Principles of Military Policy of the Republic of Armenia: Military and Political Perspective of National Security» was issued in 1992. One unique quality of this document is that the basis for its methodology was formed with the close cooperation of the author with the experts from the Methodological Center for Research in International Relations of the Diplomatic Academy of the RF, MFA, (MCMFA) as well as the Russian Association of Theory and Modeling of International Relations (RATMIR), who developed the principles of national and international security of the newly independent Russian Federation. As an Academic Secretary, the author participated in academic projects on security problems under the academic guidance of the Doctor of Law, Professor of International Law Edward Skakunov. The author's interaction with the Chair of Military and Political Sciences of the Academy of the Russian General Staff, headed by Doctor of Philosophy Major General Ignat Danilenko contributed to the theoretical-methodological comprehension of Armenia's national security military and political aspects.

The further elaboration of Armenia's defense policy problems, taking into account the aftermaths of the Karabakh war was, in a greater part, carried out from the perspective of understanding the position of the defense component in the RA's political course on a multi-vector security partnership based on the principle of complementarity. As the Chief of the Department of External Relations and International Cooperation, MoD, RA, H. Kotanjian took part in the final working consultations on the RA membership registration to NATO's «Partnership for Peace» program, as well as in the talks on the RA's bilateral and multilateral defense cooperation and its execution on a legal-contractual basis. The author took part in the elaboration of the military-political part of the RA-RF strategic partnership agreements portfolio.

In the course of conceptualization of views by the RA military-political leaders on Armenia's participation in the international security system transformation processes after the end of the Cold War, the necessity arose to master and systematize the security knowledge in the world's leading schools. For that purpose the author was assigned by the commandment to master the specialized programs on «NSS Formulation and Managing Strategic Change» (George C. Marshall European Center for Security Studies, Flag Officers' Executive Course, Germany, 1998) and «Challenges, New Techniques, Defense Analysis for the 21st Century» («RAND» Graduate School Program, USA, 2001).

In 2003-2004 on the instruction of the Minister of Defense, Secretary of the RA National Security Council Serzh Sargsyan, the author, who was also Advisor to the Minister, was sent on a mission to the National Defense University, USA, for a specialized academic fellowship. Connected with RA's preparation in applying to the NATO Individual Partnership Action Plan and the Defense Assessment by the Armed Forces of the RA and for the elaboration of the National Security Strategy, the MoD advisor's training program was supplemented with subsequent components with the consent of the American side. To solve the assigned tasks to the main program at the School of National Security Executive Education, NDU (Director Dr. Joe DeSutter, former Deputy Director of US Vice-President Staff on National Security Issues; Dean of Academics Dr. Jack Kangas, former Deputy Assistant Secretary of Defense of the US on Strategic Issues; Senior Research Fellow, INSS, NDU Jeffrey Simon), the NATO Staff Officers Orientation Program was added, as was the project of establishing the Institute for National Strategic Studies, MoD, RA, at the INSS-NDU, USA as a tool for academic guidance and coordination of the first NSS RA interagency elaboration process. The above-men-

tioned tri-component fellowship provided an opportunity for the MoD, RA to master the American methodology of NSS interagency elaboration with the help of leading NDU experts in the course of academic problems solution and define the basic substantial landmarks of the draft for the first such document in Armenia. Simultaneously, the INSS, MoD, RA project was successfully defended at the academic council of the INSS-NDU.

The basic methodological landmarks in the elaboration of the first NSS for Armenian statehood may be outlined in the following way. From the alternative suggestions by European and American partners of two-step or one-step elaboration of conceptual security documents, the one-step American approach was chosen. The European-Russian approach to the elaboration of the national security concept implied focusing on drawing up a system of views on national security threats and measures to counter them. Then, on the given static basis, the elaboration of the NSS was implemented as a system of effective landmarks in the sphere of national security. The American methodology was assessed as a systemic and dynamic approach to the comprehensive elaboration of an effective strategy, targeted at achieving the secure and stable development of society both in the national and international dimensions. Particular attention was paid to the strategic task of using the preparation of the NSS as an opportunity to acquire from leading American think-tanks (and introduce in Armenian political practice) the innovative methodology of inter-agency elaboration of complicated nation-wide problems requiring the synergetic consolidation of national resources.

Another principally important methodological uniqueness of the Inter-agency Commission position was reflected in the recommendation to the RA authorities not to follow the path of the NSS transformation into a Law, as it had been recommended by European colleagues and which had been put into political and legal practice in a number of post-Soviet states. In the Commission Chairman's opinion, in the initial stages of the advancement of democracy, the NSS's transformation into a system of legislative standards might become a «strait-jacket» for the progressive reformation of Armenian society. On the basis of these methodological principles and pragmatic considerations of national interests of a secure and stable development of the RA and relying on the experience of the RF and the USA, the Armenian authorities preferred to make amendments in the RA Law «On Statutory Acts» for the further approval of the NSS as the key state political document by the RA President.

An important aftermath of methodological consultations by experts from

the RA Ministry of Defense, with expert specialists from the School of National Security Executive Education, National War College and INSS-NDU, USA, was the decision of the Commission to develop, simultaneously with the NSS, a comprehensive portfolio of agency draft programs on its implementation.

As a general methodological basis for the elaboration of the first National Security Strategy of the Republic of Armenia, a systemic approach was adopted. This approach in preparing the key political document of the Republic of Armenia targeted expert resources of all the agencies represented in the Interagency Commission at disclosing the integrity of Armenia's national security as an object for interdisciplinary and inter-branch elaboration. During the interagency draft preparation process the systemic approach unveiled the diversity of backbone parameters and essential ties among the main elements of Armenia's national security, and provided a holistic, conceptual vision of the Strategy of a secure and sustainable development of the Armenian independent state.

When developing the military-political aspects of the draft NSS, considerable assistance was rendered by the Armed Forces Defense Assessment which was carried out in 2005 under the European Command of the US Armed Forces together with the RA Ministry of Defense, within the framework of the Armenian-American bilateral defense cooperation.

The consultations in the Russian Academy of Public Service under the Russian Federation President (President Professor Vladimir Yegorov, pro-Rector Assistant Professor Anatoly Tupikin, Head of the Chair of National Security, Professor Aleksey Prokhozhev, Head of the Chair of International Relations Professor Vyacheslav Mikhaylov), as well as the specialized seminar held in Yerevan in early 2006 by experts of the US National War College were invaluable in terms of methodological use in the NSS elaboration process. This seminar under the guidance of NDU professor of energy security, Doctor Theresa Sabonis-Helf, helped ensure methodological compatibility of the Interagency Commission members representing 19 different agencies of Armenia at the level of deputy ministers and top officials of equivalent status.

The decision of the Chairman of the Commission Serzh Sargsyan on choosing the most advanced global organizations in the sphere of security science as a professional environment for academic reviews of the Draft NSS, played a fundamentally significant role in the formation of a methodological portfolio of the Commission on NSS elaboration. It is essential that the Chairman of the Commission, impartially assessing the fact of the absence of

a formed academic security school in Armenia, by agreement with his partners, determined the configuration of the given choice of consultation and review cooperation in accordance with the principle of complementarity of the foreign policy of the RA. As a result of the negotiations and official correspondence with officials of the RF National Security Council, Pentagon and NATO, the format of foreign professional consultations and reviews was accepted in a unique Quadrangle: Yerevan—Moscow—Washington—Brussels. A significant methodological element of partnership cooperation in the given format was the fact that Armenia assumed and, as foreign experts later noted, responsibly met its commitments adhering to international standards of transparency in the process of developing the Draft NSS both in the internal and international contexts. In terms of these positions, the Chairman of the Commission informed his foreign partners and the Armenian public, in advance, about the principal agreements on security consulting reached with all the components of the consulting-reviewing Quadrangle.

The organizational distinctiveness of the NSS interagency development in the RA appeared to be the achievement of understanding (in domestic- and foreign-policy environments) the position of Armenia regarding the necessity to cooperate with foreign partners, primarily on the methodological level (approaches, principles, standards, conceptual mechanisms, academic tools, etc.)—without external intrusion into the content—individually specific for each state. On the basis of these arrangements, the Commission managed to review the conformity of the Draft NSS with the methodological standards accepted in the international professional community (US National War College Academic Committee, NDU, USA, at the joint sessions of the Chairs of National Security and International Relations of the Russian Academy of Public Service at the Russian Federation President, as well as in the International Security Advisory Group of European members of NATO).

Upon completion of the interagency elaboration of the Draft NSS in November—December, 2006, academic reviews took place at the enlarged sessions of the Academic Council of Yerevan State University and the Presidium of the National Academy of Sciences of the RA with the participation of experts from academic community and non-governmental organizations of the republic. In addition, open hearings in the National Assembly of the RA were held.

In compliance with the concerted general methodological landmarks, the Commission also succeeded in exchanging messages on the most sensitive elements of the national and regional security architecture through the chan-

nels of the above-mentioned leading think-tanks. This component of professional interaction of the Armenian authorities with political centers became one of the specific elements, coordinated with the partners, of the methodological tools used by the Interagency Commission of Armenia. The balanced and concerned discussions of the messages not in a naked political format, but rather in a transformed—academic—format, allowed all the parties of the «Yerevan—Moscow—Washington—Brussels» Reviewing Quadrangle to specify their visions within the context of security interests of the partners, as well as their own.

When handling the proposals put forward by the Interagency Commission members into the sections of the basic text of the report «National Security Strategy Landmarks of the Republic of Armenia» by the Secretary of the Commission Serzh Sargsyan, the Delphi Method elements were employed, adapting them to the process of interagency expertise. The reason this methodical tools, developed by the RAND corporation in the multistage expert development of the basic text, was used was that the written proposals of all the Commission members on various sections of the basic text were step-by-step and in compliance with the agreed upon schedule, were presented «by correspondence» to the Secretariat of the Commission by all the Commission members. Deputy ministers and other top officials of equivalent status, coordinating sections of strategic planning in the involved agencies, made statements as chief experts. Recurring reviews of the texts were supported by agency expert groups.

As the Secretariat, the INSS MoD, RA, as a coordinating-analytical expert center, analyzed all the separate expert assessments and proposals on specific sections of the Report, introduced them to the Chairman of the Commission, and formed the so-called expert «mosaic» by the discussion results. The mosaic, being a composition of proposals of the Commission members regularly added to the basic text of the reviewed sections, with the attached legend and text additions by the expert assessment authors, was sent to the Commission members for further expert comment. These results were processed in the same way and were again sent to the Commission members before its session. During the routine sessions of the Commission, additional assessments and proposals to the text were sequentially publicly discussed and recorded. The results of the third session, after the Chairman of the Commission agreed to the expert commentary and editing of each examined section, were presented for a final public expert examination, along with an inter-commission discussion of the proposals and approval of

the text at the second or, in case of need, the third session of the Commission.

The Commission's phased delivery of the product analysis and the systematizations of expertise to all the agencies of the Republic of Armenia solved the problem of recurring mutual expert consulting on a comprehensive range of security problems in terms of coincidence and coordination, as well as the conflict of interagency interests. By the end of the interagency expert improvement of the entire Draft NSS text, the projects of agency programs on implementation of the Strategy were presented to the Secretariat of the Commission by its members. With the view of coordinating the NSS implementation activities of the agencies, a comprehensive portfolio of agency program projects was also sent to all the agencies for expert commentaries. Simultaneous to with the final editing of the Strategy text, the INSS, MoD, RA in accordance with the project of the Chairman of the Commission Serzh Sargsyan, accomplished the scientific-editorial and publishing preparation of the Commission expert members' analytical articles devoted to the implementation of the NSS in all the spheres of activity of ministries and agencies in Armenia.

In compliance with the Decree of the RA President on the approval of the National Security Strategy, the Armenian Government accepted a resolution according to the schedule on the affirmation of agency programs for the Strategy implementation. In accordance with the project of the Chairman of the Commission, who has since become the RA Prime Minister, the INSS, MoD, RA, for the purposes of coordinating intellectual and organizational efforts, issued a comprehensive portfolio of conceptual articles of the deputy ministers and their equivalents on the NSS implementation (2-3 joint issue of the defense-academic quarterly «*Haikakan Banak*» for 2007).

Special attention was paid by the Secretariat of the Commission (INSS, MoD, RA) to ensuring the authenticity of the translations of the original Armenian text of the RA National Security Strategy with a glance to the conceptual-terminological traditions of political-security science and practice of the USA and RF. For this purpose, INSS, MoD, RA elaborated and reviewed the Armenain—Russian—English glossary of key terms on national security problems of the Republic of Armenia in the methodological centers of Yerevan—Moscow—Washington—Brussels. The Secretariat made a valuable contribution to the development of Armenian terminology in the sphere of security science and practice.

The approval of the «National Security Strategy» by the President of the Republic of Armenia Robert Kocharyan in February 2007 marked the expan-

sion of the development of the long-term reforms in the RA defense system. As Minister of Defense Serzh Sargsyan mentioned in his report to the leadership of the RA Armed Forces, the «National Security Strategy of the RA» is the political basis for the development of defense reforms in Armenia. And in this context, the interagency development methodology, which has proven its efficiency in practice, can become a methodological basis for the development of the Defense Doctrine of the Republic of Armenia.

In the opinion of a number of American and Russian experts, the experience in using innovative interagency methods with the interactive inclusion of methodological assistance of leading American, Russian and European think-tanks in the process of developing the NSS of Armenia may become an example of a successful intellectual security cooperation between the USA and RF on the basis of common strategic interests of the stable development of partner-states. In addition, this first, successful experience in Armenian state-political practice of using interagency political technology may become an assurance in RA for overcoming the inert bureaucratic machinery, typical of post-Soviet states, when preparing all national documents.

ԱՇխԱՏԱՆԱԶՅԻՆ ՏԵՏՈՒՐ

Ուսումնական խմբագրման բաժնի պետ՝ *Կ. Գ. Մխիթարյան*
Թարգմանչության և խմբագրման բաժնի պետ՝ *Ա. Մ. Մովսիսյան*
Տեխնիկական բաժնի պետ՝ *Մ. Մ. Բալանյան*
Հայերեն տեքստերի խմբագիր՝ *Ա. Կ. Շահբազյան*
Ռուսերեն և անգլերեն տեքստերի խմբագիր՝ *Լ. Հ. Պապիկյան*
Տեխնիկական և գեղարվեստական խմբագիր՝ *Ա. Պ. Նազարեթյան*
Չնափոքող նկարիչ՝ *Հ. Գ. Սահակյան*
Տեքստերի թարգմանությունը՝ *Ա. Հ. Հակոբյանի, Ա. Ա. Մարտիրոսյանի,*
Կ. Գ. Մխիթարյանի, Ն. Ս. Մկրտչյանի, Ա. Մ. Շահվերդյանի
Համակարգչային ապահովումը՝ Գ. Ս. Դադայանի,
Վ. Ռ. Խալաֆյանի, Ա. Պ. Նազարեթյանի
Լուսանկարչական ապահովումը՝ *Ա. Դ. Ներսիսյանի*
Սրբագրիչներ՝ *Ն. Հ. Բաղդասարյան, Տ. Մ. Տիրացույան*

Խորհրդատվություն անգլերեն տեքստի վերաբերյալ՝ *Արիի Վարդանյան*

Խմբագրության հասցեն՝ Երևան, Կ. ՌԻՆԵՑՈՒ փողոց, 56/6, հեռ. 28-12-94, 23-29-71:

© ՀՀ ՊՆ Դ. Կանյանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների
ինստիտուտի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հավելված, 2007 թ.

Հանձնվել է շարվածքի 16.08.2007: Ստորագրվել է տպագրության 10.09.2007:

Թուղթը՝ օֆսեթային: Չնաչափը՝ 60x84 1/16:

Տեքստը՝ 132 էջ :

Պայմանական տպագրական 8,25 մամուլ: Տպաքանակը՝ 200:
Տառատեսակը՝ «Թայմս» և «Բալթիկա»: Տպագրությունը՝ օֆսեթ:
Վկայական՝ 523: Դափիչ՝ 69263: ISSN 1829-0108:

Տպագրվել է «Ամարաս» տպարանում:

